

letnik
številka

7

jezik
in
slovstvo

1957/1958

Jezik in slovstvo

Letnik III, številka 7

Ljubljana, 15. aprila 1958

List izhaja od oktobra do maja vsakega 15. v mesecu (osem števil)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Tiska Celjska tiskarna v Celju

Uprava je pri Mladinski knjigi v Ljubljani

Opremila inž. arh. Jakica Accetto

Uredniki dr. Tone Bajec, Slovanski inštitut v Ljubljani (NUK), za jezikoslovni del
dr. Lino Legiša, Ljubljana, Vrhovčeva 4, za literarno-zgodovinski del
dr. Joža Mahnič, Ljubljana, Novi bloki 16, za metodološki del in odgovorni urednik

Rokopise in dopise pošiljajte na naslove posameznih urednikov

Naročila in vplačila sprejema založba »Mladinska knjiga« v Ljubljani, Tomšičeva 2, poštni predal 36, telefon 21-593, tekoči račun pri Komunalni banki v Ljubljani številka 60-KB-1-Z-67

Letna naročnina 450 din, polletna 225 din, posamezna številka 60 din; za dijake, ki prejema list pri poverjeniku, 360 din; za tujino celoletna naročnina 600 din

Vsebina sedme številke

<i>Viktor Smolej</i> Velikomoravski Velegrad	289
<i>Stane Suhadolnik</i> Vendar in sorodni vezniki	296
<i>Alfonz Kopriva</i> Vrste spisja in njih izvedba v obvezni šoli	301
<i>Jože Toporišič</i> Glagolski naglasni tipi našega knjižnega jezika	306
<i>Ivan Kolar</i> Literarni sprehod po Ljubljani	313

Ocene in poročila

<i>Joža Mahnič</i> F. S. Finžgar, Leta mojega popotovanja	317
<i>Janko Moder</i> Aleksander Blok, Dvanajst	320
<i>Branko Berčič</i> Ob novi izdaji Tavčarjeve Visoške kronike	322
<i>Vera Brnčič</i> Viharni piš	324

Zapiski

<i>Ivan Podržaj</i> Šopek imortel na grob dr. Antona Debeljaka	326
<i>Janez Gradišnik</i> O zajemanju doma in drugod	329
<i>Niko Košir</i> Španska romanca v slovenski inačici	331
<i>M. R.</i> Nje družina dvojno obleko ima	334
<i>France Goršič</i> Gospoščina in gospostvo	334
<i>Lino Legiša</i> Rima na oko pri Prešernu	336
<i>Ivan Tominec</i> Dodatek k Pleteršniku	336

VELIKOMORAVSKI VELEGRAD

Ob imenu Velegrad se nam večini zbudi predstava nedoločene kraja nekje na Moravskem. Nanj vežemo predvsem delo slovanskih prvoučiteljev Konstantina in Metodija za vlade njunih pokroviteljev velikomoravskih vladarjev Rastislava in Svetopolka. Našim ljudem je postal Velegrad v preteklem stoletju simbol slovanske kulturne in nacionalne tradicije. Vzporedno z razmahom slavistike in z okrepitevijo nacionalne zavesti slovanskih narodov v 19. stoletju se je poživilo zanimanje za slavno dobo solunskih bratov pred tisoč leti. Na tisočletnico prihoda Konstantina in Metodija v Velikomoravsko 1863 smo Slovenci navezali ustanovitev svoje Maticice. Tedaj je delo slovanskih prvoučiteljev vzbudilo priznanje tudi med neslovanskimi narodi in v Rimu. Po tem letu so se vedno bolj množili izleti in romanja na Velegrad, ki je veljal za središče nekdanje velikomoravske države in za sedež cerkvenega delovanja solunskih bratov. Z izletom na Velegrad so se vezali največkrat tudi izleti v Prago. Ta razmah zvez med Slovenci in Čehi je izzval kmalu skrb naših avstrijskih pokroviteljev, ki so odkrili nevarnost te »velegradske kuge« in taka nacionalna »romanja« prepovedali. Gregorčič je v Pragi 1885 na to »kugo« napisal pesem, v kateri je na koncu obljubil:

Po domu jo širili bomo vselej,
da ves bo naš narod »okužen«,
in »kužiti« ga ne prenehamo prej,
da v duhu s Slovani bo združen!

Potopisi, spominski listki, pesmi, epi in povesti so tedaj pri nas skušali oživljati dobo Velikomoravske, vendar ne s posebnim umetniškim ali zgodovinskim uspehom. Izmed epskih pesmi naj omenim vsaj zgodnji sad Levčeve muze, pripovedno pesem »Svetopolk in njegovi sinovi«, ki jo je priobčil 1866 Slovenski glasnik. Tu je Levec uporabil isti motiv kakor pozneje Aškerc v »Svetopolkovi oporoki«, iz katere nam povečini še najbolj doni v ušesih ime Velegrad in Velikomoravska. Podoba Velegrada in Velikomoravske je pri Aškercu nadvse splošna, zgodovinsko neprijemljiva, zemljepisno plavajoča v zraku. Nič nam ne povedo stih:

Aj, ponosna stolica se dviga,
Velegrad tam slavni na Moravi!
V Velegrada sredi krasen dvorec,
v dvorcu zlata kraljeva sobana.

Ravno tako je nestvarna pokrajina in so neprijemljivi njeni vladarji. Aškercu je Morava (v pomenu Velikomoravske) »širna«, kjer rog »po ravninah kliče in po gorah« in kjer mesta »rušijo Franki«. Svetopolkova država mu je »veliko kraljestvo, na Moravi veliko slovansko«.

Meglenost v predstavah o kraju, pokrajini in zgodovinskem dogajanju zapreda prepogosto tudi sedanjo našo misel, kadar govorimo in pišemo o Velikomoravski. V zadnjih desetletjih, zlasti po drugi vojski,

se je za vprašanja v zvezi z Velikomoravsko v najširšem smislu zanimala arheologija, lingvistika ter socialna in politična zgodovina, da ne govorim o slavistiki. To zanimanje in znanstveno prizadevanje je rodilo že tudi nekaj sadov. Na nekatere zanimivosti in novosti na tem področju hočem tu opozoriti.

Železniška proga, ki teče z Dunaja proti severu, prestopi pri Břeclavi češkoslovaško-avstrijsko državno mejo in nato po desni strani reke Morave pelje v severo-severovzhodni smeri čez široko Moravsko ravnino. Skozi Břeclavo teče reka Dyja (češ. Dyje, nem. Thaya), ki zahodno od Břeclave ustvarja ob sotočju s Svratko koleno ob Palavskih gorah blizu mejnih gora na jugu. Pod Palavskimi gorami (češ. Palavské vrchy) so v zadnjih letih odkrili nekaj arheološko znamenitih krajev, med katerimi nas bodo zanimale predvsem Dolnje Věstonice. Moravska proga pelje mimo kraja Mikulčice, katerega pomen za velikomoravsko zgodovino v zadnjih letih zaradi izkopanin vedno bolj izstopa. Še više nas na isti železniški progi pozdravi Uherské Hradiště, izhodiščna postaja za Velehrad. Iz Uherskega Hradišta izvira kratka stranska proga, ki teče proti vzhodu pravokotno na glavno moravsko progo. Že po nekaj kilometrih se izteče v vzporedni moravski progi in gre dalje po dolini reke Olšave in čez Vlárski prelaz v dolino reke Váha. Ob tem stranskem traku, od Uherskega Hradišta na Kunovice, stoji Staré Město, od koder je najbliže do vasi Velehrad (češ. Velehrad). Kmalu za postajo Uherské Hradiště v smeri proti severu se moravska ravnina in dolina zoži — tu je konec dolnjemoravskega podolja. A kmalu se dolina spet razširi v gornjemoravsko podolje, tu pa sta nam znana vsaj Kroměříž, ker je tu zasedal 1848/1849 avstrijski parlament, ter Olomuc, kjer je kratek čas študiral Levstik.

Dolina reke Morave predstavlja od pradavna del ene najznamenitejših evropskih prometnih in trgovskih žil. Od Jadrana, ob robu našega nacionalnega ozemlja, čez Donavo, po doljni in gornji Moravski, preko Ostravskega, v dolino reke Odre in dalje na Baltik teče od najstarejših dob človeške zgodovine do naših dni »jantarova steza«, cesta in železnica. Trgovska izmenjava je prinašala izmenjavo kulturnih dobrin in posredovala zelo živahno kulturno oplajanje.

To prastaro prometno, trgovsko in kulturno pot je sekala in seče v prostoru pod Moravsko v dolini Donave druga najpomembnejša evropska prometno-trgovska in kulturna žila, obdonavska pot, spajajoča francoska in nemška mesta skozi avstrijsko Podonavje s Panonsko kotlino in Bizancem.

Ker je moravska zemlja rodovitna, njeno podnebje ugodno, njena prometno-trgovska in kulturno-izmenjalna lega pa evropsko pomembna, je razumljivo, da je dežela od paleolitika naseljena. Razumljivo je tudi, da taka dežela ni vedno samo sprejemala, ampak ustvarjala tudi iz svojih moči in tuje pobude razvijala v svoji smeri. Nas bodo tu zanimala stoletja, ki jih imenujemo staroslovanska, posebno velikomoravska.

Kje je bilo središče Velikomoravske, nimamo izpričano ne v zgodovinskih pisanih virih in nam doslej neizpodbitno ne odkrivajo tudi ne arheološke najdbe. Sicer se je vladar v tistih dobah selil s svojim spremstvom iz kraja v kraj, iz grada v grad oziroma iz gradišča v gradišče, tako da o središču v današnjem pomenu besede tedaj še ne moremo

govoriti. Vendar arheologi po dosedanjih najdbah na ozemlju Velikomoravske sklepijo, da je v državi že moral obstajati kraj, ki je imel nekak osrednji vojaški, upravni in politični značaj. Še posebej smemo o obstoju takega središča sklepati pri cerkvi, ki je morala imeti neko glavno, nadškofijsko svetišče, vzgojevališče duhovnikov, samostan, kjer so razmnoževali in hranili cerkvene tekste ipd. Mnenja o krajih, v katerih bi bili stolovali velikomoravski vladarji ter prvoučitelja Konstantin in Metodij, se ne skladajo. V zadnjih dveh stoletjih se je o tem vprašanju izoblikovalo dvoje gledanj, v bistvu češko in slovaško. Slovaška smer išče središče predvsem na gradu Devín ob stočju Morave in Donave, ter v Nitri ob severnem robu južnoslovaške ravnine, kjer je okrog 830 postavil knez Pribina prvo v zgodovinskih virih dokumentirano krščansko cerkev na ozemlju zahodnih Slovanov. Nekateri iščejo velikomoravsko središče v Ostrihomu, v Bratislavi in celo v Rábu pod Donavo na Madžarskem. Pri svojih trditvah, da je bilo velikomoravsko središče na tleh današnje Slovaške, se Slovaki opirajo predvsem na to, da je bila Slovaška bistveni sestavni del Velikomoravske, da sta bila v območju te države nesporno velepomembna gradova Devín in Nitra z današnjega slovaškega narodnostnega ozemlja in da je slovaški del po obsegu prekašal moravski del države Velikomoravske. V oporo jim je pri teh trditvah tudi to, da je vzhodni del današnje Moravske po svojih narečjih del slovaškega in ne češkega jezikovnega ozemlja. Ta del Moravske se tudi danes še imenuje Moravské Slovácko, prebivalci pa Slováci, dasi o njihovi današnji češki nacionalni pripadnosti ne more biti dvoma.

Nasprotno dokazujejo češki zgodovinarji češki značaj Velikomoravske in iščejo velikomoravsko osrednje gradišče na današnjih moravskih tleh. Starejši so ga postavljali na Velegrad, zlasti novejši znanstveniki pa ga iščejo predvsem v Starem Mestu pri Velegradu.

Zdi se, da so izkopavanja v dolnjemoravskem podolju v zadnjih desetletjih, posebno po 1945, odkrila gradivo, ki bo pomagalo rešiti prenekatero vprašanje iz zgodnjefevdalne dobe med zahodnimi Slovani. Najdbe izpričujejo zelo razvito organizacijo, moč in kulturo Velikomoravske kneževine in državne tvorbe pred njo, saj moremo na Moravskem slediti sklenjenemu razvoju od 5. do 9., pa celo od srede 3. stoletja. Nekateri znanstveniki menijo, da so Slovani začeli pronicati izza Zakarpatja v prostore do Donave že konec 2. stoletja, in prisojajo slovanski značaj že naselbinam iz 3. stoletja. Vendar bo najbrž težko nosilec tako imenovane »lužiške kulture« priznati slovanski etnični izvir. Naj bo kakor koli, sklenjena naseljenost od 3. stoletja dalje v Pomoravju dokazuje, da je človek tu skozi stoletja nepretrgoma ustvarjal gmotne in duhovne dobrine. Tako velikomoravska kultura ni bila brez korenin in ni nastala šele v 9. stoletju.

V prostoru med Palavskimi gorami in reko Dyjo so bila v zadnjih letih odkrita selišča, ki so brez dvoma staroslovanska. Tako so med drugimi pri kraju Dolnje Věstonice odkrili ostanke lesenega ogrodka močne utrdbe ter ostanke zidane cerkvice z majhnim pokopališčem, vse nesporno iz 11. stoletja. V utrdbi je živel slovanski mali fevdalec, ki ga je zateklo uničenje po razkroju Velikomoravske. Za našo, slovensko preteklost so najdbe v Dolnjih Věstonicah pomembne zato, ker izkazujejo karantanske

vplive. Poleg predmetov, na katerih je viden moravski, podonavski in bizantinski izvir ali vpliv, so namreč tu izkopali okrasje, s kakršnim so se nekdam lepotičile žene Karantancev.

Na skrajnem južnovzhodnem robu Pomoravja stoji Devín, velikanška skala, štrleča nad stočjem Morave in Donave. Devínska trdnjava, če ne najvažnejše, pa gotovo eno najvažnejših staroslovanskih trdnjaviških oporišč, je stražila prehode čez Donavo v Dunajskih vratih, to je v prehodu med Karpati in Alpami. Najpomembnejša je bila gotovo v dobi, ko so se v 6. stoletju za Donavo usidrali Avarji. Razmeroma majhna pokopališča na Devínski skali in v njeni neposredni okolici pa pričajo, da tu, najbrž zaradi tesnega prostora, ni bilo večje naselbine. Gotovo so sem občasno prihajali na krajše bivanje vsi velikomoravski vladarji, pa tudi brata Konstantin in Metodij. Zdi se, da zdaj že lahko izključimo možnost, da bi bil Devín kdaj glavno gradišče Velikomoravske.

Bistveno nova so v dolnjemoravskem podolju odkritja v zadnjih letih, zlasti leta 1956, pri vasi Mikulčice. Tu v treh plasteh, druga pod drugo, leže tri različne stavbe cerkvenega značaja. Vrhnja plast skriva ostanke razrušene cerkve, ki izvira iz srede 9. stoletja. Pod to plastjo leže ostanke samostanske zgradbe. Najgloblja, najstarejša plast pa krije v sebi ostanke cerkvene stavbe, ki jo znanstveniki postavljajo v leta med 800 in 830. Tako imamo pred seboj razvaline najstarejše cerkvene stavbe na zahodnoslovanskih tleh; zato izgubi dosedanje prvenstvo Pribinova nitranska cerkev iz časa okrog 830. Dalje so tu odkrili temelje največje zidane slovanske stavbe iz 9. stoletja na ozemljih nad Donavo. Najdbe kažejo obrise 34 m dolge in 10 m široke bazilike s polkrožno apsidno in razčlenjenim narteksom (preddvorjem). Stavba izvira iz časa, ko je v Velikomoravski deloval Metodij. To dokazujejo stavbni elementi, še jasneje pa najdba zlatega kovanca iz njegove dobe. V neposredni bližini cerkve so namreč v staroslovanskem grobu v ustih mrliča našli zlat novc z upodobljenima moškima postavama, ki ju obroblja grški napis »Jezus Kristus« na eni ter »Mihael kralj« na drugi strani. Ni dvoma, da gre za denar tistega bizantinskega cesarja Mihaela, ki je na prošnjo kneza Rastislava poslal slovanska prvoučitelja v Velikomoravsko. Najdbe v grobovih, katerih so doslej raziskali okrog 590, pričajo o veliki umetniški kulturi in visoki gmotni stopnji prebivalstva, daleč od vsake primitivnosti. Verskim namenom posvečene stavbe govore, da imamo tu opravka že z utrjenim krščanstvom, najdbe v grobovih pa o plodnih trgovskih stikih in o živi kulturni izmenjavi z različnimi deželami, tudi z daljnim Bizancem. Tako se Mikulčice uvrščajo kot nov tekmeč v vrsto krajev, ki se potegujejo za naslov velikomoravskega središča.

Na področju Starega Města pri Uherskem Hradištu in Velegradu odkrivajo arheologi že nekaj desetletij vedno nova grobišča. Zlasti sistematična so bila odkopavanja 1948—1951. Tedaj so raziskali okrog 1500 grobov na doslej največjem pokopališču na ozemlju zahodnih Slovanov, kar pa predstavlja le majhen del tega izredno obširnega grobišča. Grobove postavljajo znanstveniki v dobo Velikomoravske. Najdbe v njih so večinoma domačega izvira, velik del pa izhaja iz prostora ob Črnem morju, iz avarskega področja za Donavo, iz zahodnih karolinških in severnih vikinških delavnic izza Karpatov. Prostranost pokopališča si moremo

razložiti samo s tem, da je bilo tu gradišče s svojo ožjo okolico izredno gosto naseljeno; različni izvir izkopanih predmetov izpričuje izredno široke in bogate trgovske zveze s svetom na vse štiri strani; prvo in drugo dokazuje, da sta velikomoravsko gradišče in velikomoravska država morala imeti močno razvito civilizacijo in kulturo. Najdbe nedvoumno izpričujejo tudi veliko družbeno razvitost, pogoj za zgodnjo državno tvorbo na teh tleh. V nekaterih redkih grobovih leže ob mrličih meči, znamenja pripadnikov vodilnega, fevdalnega razreda. V številnejših grobovih najdene ostroge in težje orožje izpričujejo obstoj fevdalne vojne družine, nekakih vitezov, stalne konjenice, ki so stali v pomoč vodilni fevdalni plasti. Še večje je število grobov, kjer ob okostjih leže samo noži, najverjetneje znamenja svobodnikov. Največji del grobov pa je brez orožja, znamenje, da v njih leže nesvobodni ljudje, kakor poljedelci, obrtniki, ribiči itd. Tako razvita družba, kakor nam jo izpričujejo omenjeni grobovi, je mogla ustvariti v tekmi z okolnimi državnimi tvorbami fevdalne dobe zgodnjefevdalno državno tvorbo Velikomoravsko.

Na omenjenem pokopališču v Starem Městu — grobovi so že iz 6. stoletja, največ pa jih je iz zgodnjekrščanskega časa — so našli tudi ostanke pokopališke krščanske cerkvice. Bizantinske arhitekturne prvine in najdbe v okolnih grobovih nas opravičujejo, da postavimo nastanek te kamnite sakralne stavbe v dobo, ko sta v Velikomoravski delovala Konstantin in Metodij. Enako so v Starem Městu, a na drugem koncu, odkrili ostanke še ene cerkvice, ki je pa mlajša od prve. Postaviti jo moremo v konec 9. stoletja in ima tudi bizantinske elemente.

Tretjo cerkev v velegradski pokrajini so v letih 1953—1954 odkrili 3 km od Starega Města v vasi Modrá nad cesto, ki drži na Velegrad. Ohranjen je samo floris, vendar moremo iz njega soditi, da smo v modranski cerkveni stavbi upravičeni videti najstarejše svetišče v velegradski pokrajini. Verjetno izvira iz prve tretjine 9. stoletja, to je iz desetletij pred prihodom prvoučiteljev v Velikomoravsko. Arhitekturne značilnosti pričajo, da gre za stavbo, ki so jo postavili irsko-škotski misijonarji. Cerkvico so najbrž kmalu opustili, najpozneje pa vsaj v stoletju, ko sta poldrugi kilometer od Modre zrasla na Velegradu nova cerkev in velik cistercijski samostan. Ta nova naselbina je nastala konec 12. stoletja. Tam se je ob samostanu in cerkvi počasi razvila vas, ki nosi danes ime Velehrad, malo upravičena, da se ponaša s takim staroslovanskim imenom.

Ime Velegrad, v obliki Veligrad, je namreč izpričano 1131 za kraj, ki je nastal na razvalinah nekdanjega velikomoravskega gradišča neznanega imena na prostoru, kjer danes stoji Staré Město. Ime Veligrad za kraj, ki je zrasel na tleh nekdanjega velega grada, velikega gradišča nekdanje Velikomoravske, je bilo pač popolnoma razumljivo; saj so bili v tistih stoletjih, ko je novi Veligrad nastal, ohranjeni še preštevilni sledovi o nekdanji njegovi moči in razsežnosti, pomembnosti in slavi. Ko pa je 1257 na nasprotnem bregu reke Morave kralj Přemysl Otakar II. ustanovil trdnjavsko mesto, ki si je — pač z jasnim odmevom iz staroslovanske dobe — nadelo ime Hradišče s pridevkom Uherské, ker je bilo postavljeno v obrambo proti Ogrski, tedaj se je nasproti temu novemu mestu začelo uveljavljati za Veligrad občno poimenovanje staro mesto, ki se je nazadnje spremenilo v krajevno ime Staré Město. Ime Velegrada pa si je

brez upravičenosti prisvojila nova naselbina, ki si ga je ohranila do naših dni.

Odkritja v Starem Městu močno podpirajo misel o velepomembnem, izrednem položaju, ki ga je to gradišče zavzemalo med tedanjimi gradišči v velikomoravski državi. Obstoj treh zidanih, čeprav majhnih cerkva govori o gosto naseljenem kraju in pokrajini, ne dovoljuje pa še sklepa, da je bilo tu cerkveno središče Metodijeve nadškofije in predtem središče vsega cerkvenega, kulturnega in slovstvenega delovanja Konstantina in Metodija. Na prostoru sedanjega Starega Města je stalo v dobi Velikomoravske gospodarsko, trgovsko, upravno, politično in cerkveno pomembno gradišče države Mojmirovičev. V takem velegradu je brez dvoma zelo cvetela tudi duhovna kultura. Toda dosedanje najdbe še vedno ne dovoljujejo, da bi v Starem Městu videli prvo in glavno središče Velikomoravske.

Potrebno je, da si po gornjih ugotovitvah skušamo ustvariti podobo o razvoju slovanskih plemen v prostoru med Karpati in Donavo ter Češko-moravsko visočino in Vihorlatom na slovaškem vzhodu.

Nekateri novejši češki in slovaški arheologi postavljajo prihod slovanskih plemen izza Zakarpatja v karpatsko kotlino, torej tudi na Moravsko in v pokrajine med Donavo in Dyjo, že na konec 3. stoletja. Če ta trditve še ni splošno sprejeta, pa velja, da nam arheološki dokazi izpričujejo slovansko naseljenost na ozemlju današnjih Slovakov in Čehov v 5. in 6. stoletju. Tedaj res stopnja njihove kulture še ni bila visoka, a tudi ne nizka. Oplajala se je z rimsko provincialno kulturo in s kulturo iz dobe tako imenovanega preseljevanja narodov. V naslednjem stoletju so nanjo vplivali Avari, vendar po trditvah čeških in slovaških arheologov in zgodovinarjev ta vpliv ni bil tako močan, kakor se je doslej splošno mislilo. Slovanska gmotna kultura se je razvijala mimo obrske tudi iz svojih pobud in virov in je sad stoletnega dela domačih lončarjev, kovačev, draguljarjev, sedlarjev itd. V 7. stoletju je nastala Samova državna tvorba. Jedro te plemenske zveze ni bila Češka, temveč so bile doline Morave, Donave in severnih donavskih pritokov na Slovaškem. Ob koncu 8. ali najpozneje v začetku 9. stoletja je v dolinah spodnje Morave in Dyje zmagalo pleme Moravanov nad drugimi tamkajšnjimi plemeni, jim dalo svoje ime in ustvarilo kneževino Moravsko, kateri je na čelu stal prvi znani vladar Moravske Mojmir I. Ob istem času, najverjetneje ob koncu 8. stoletja, so se zahodna in južna slovaška plemena združila pod vodstvom Nitrancev v kneževino Nitransko. Arheološke najdbe za 8. in začetek 9. stoletja z vso tehtnostjo dokazujejo izreden količinski in kakovostni dvig pri proizvodnji železa oziroma železnih, kovaških in lončarskih izdelkov. Opraviti imamo že z deljenimi obrtni, saj je razen o kovačih in lončarjih mogoče govoriti že tudi o oglarjih, sodarjih, tesarjih, topilcih, kamnarjih, grebenarjih, steklarjih, ribičih itd. Tudi poljedelec je imel že zelo razvito orodje. Gmotna kultura Moravske in Nitranske kneževine je torej dosegla v tem času že tako visoko stopnjo, da je zgodnjefvdalna družba obeh kneževin lahko ustvarila pozornosti vredni državni tvorbi. To pozornost sta kneževini nad Donavo tudi kmalu izzvali. Frankovska država je po porazu Avarov in po osvojitvi Panonije ob začetku 9. stoletja postala njuna soseda. Leta 822 srečamo poslanstvo Mo-

ravanov na državnem zboru v Frankfurtu, dokaz, da se država Mojmirovičev še ni upala postaviti po robu Frankom, lahko pa da si je s tako kretnjo skušala samo pridobiti časa za razvoj in utrditev. Nastop Mojmira I. proti Pribini v Nitri namreč dokazuje, da je moravski knez dobro vedel, kaj si sme dovoliti, a tudi, kaj mora storiti, če hoče ohraniti Moravski samostojnost. Pribina je bil frankovski eksponent, saj mu je cerkev na nitranskem gradu posvetil salzburški, to je frankovski nadškof. Mojmir je vedel, da se bo Frank ponudil za protektorja tudi njegovi kneževini, kakor se je ponujal Nitranski. Okrog 830 je prehitel Franke, ki so gotovo mislili čez Nitransko priti za hrbet Moravski kneževini in spraviti v odvisnost prvo in drugo. Pregnal je Pribino iz Nitre in združil obe kneževini v novo državo, Velikomoravsko. Po zgodnjefevdalni državni tvorbi Moravanov in Nitrancev je tako okrog 830 iz istih ozemelj nastala Velikomoravska. Deveto in deseto stoletje pomeni na Moravskem in jugozahodnem Slovaškem (Nitranskem) prvo dobo fevdalizma na ozemlju današnje ČSR. Nova državna tvorba je obsegala v jedru prostor med Češko-moravsko visočino na zahodu, Vihorlatom, to je gorsko skupino na meji Slovaške in Zakarpatske Ukrajine, na vzhodu ter med Donavo na jugu in Karpati na severu. (Na ozemlju za Češko-moravsko visočino, to je na ozemlju čeških plemen, so se združila plemena šele proti koncu 10. stoletja, s čimer se na čeških tleh — v upravnopolitičnem pomenu besede — zgodnjefevdalna doba šele začinja.) Mojmira I. so sicer posvetni in cerkveni fevdalci Bavarske in Vzhodne marke 846 vrgli s prestola, a tudi njihov varovanec Rastislav se je hitro otresel pokroviteljstva in ustvaril trdno državo: otresel se je nemških vplivov, okrepil mejne trdnjave, odbil vsaj tri velike nemške pohode in s Konstantinovo in Metodijevo pomočjo dosegel za Velikomoravsko tudi cerkveno samoupravo.

Dejstva, ki sem jih tu analiziral iz arheologije in iz socialne zgodovine, je bilo vredno in potrebno prikazati tudi v slavističnem časopisu, ker na njih sloni novo gledanje na začetke slovanske kulture v Pomoravju, v Podonavju in v Panoniji. Gotovo je, da krščanstva v Velikomoravsko nista prinesla šele Konstantin in Metodij, marveč je tu obstajalo že 60—70 let. Mojmir I. ni nastopil proti Pribini, ker je postavil v Nitri krščansko cerkev, ampak ker se je vdal Frankom in ogrozil obstoj njegove kneževine. Ko sta slovanska prvoučitelja prišla 863 v Velikomoravsko, nista tu našla države, ki bi bila civilizacijsko in kulturno manj razvita, kakor so bile okolne zgodnjefevdalne germanske države. Najdbe zelo razvite obrtne in umetnoobrtne dejavnosti v številnih grobovih ter odkritja stavbnih spomenikov cerkvenega in posvetnega značaja v dolnjemoravskem podolju so razbile pravljico o zaostali slovanski gmotni in duhovni kulturi v 8. in 9. stoletju med zahodnimi in podonavskimi Slovani. Ciril-metodijska in velikomoravska kultura ni bila nenaden, slučajen razcvet te slovanske dežele in njenih slovanskih prebivalcev, razcvet, ki so ga izmamile na dan zunanje pobude. Velikomoravska kultura ni bila meteor, ki le temnejšo noč stori, ko ugasne, temveč je predstavljala zarje Vidove dolgotrajnega samostojnega razvoja. Delo Konstantina in Metodija je bilo samo vrhunec, a žal obenem konec mnogo obetajočega zagona slovanskih plemen v široke perspektive evropskega političnega in kulturnega razvoja.

VENDAR IN SORODNI VEZNIKI

V »Besedi o vejici« se je J. Roš znova dotaknil vprašanj, ki so se zdela »že na vse strani obdelana in zraven vsega malenkostna«, raziskal bistvo sestavljenih ali veččlenskih veznikov in predlagal, opirajoč se na zanimivo gradivo, več pravopisnih sprememb. Pri tem je švrknil po »ljudeh, ki imajo opraviti s pisanjem«, češ da pri njih »ni čutiti pravega živega razmerja do ločil« (JiS III, 21). Premalo je še obdelana zgodovina našega pravopisa in preveč stvari hkrati je vrgel avtor na rešeto, da bi se dalo vsemu prikimati ali odkimati. Ustavili bi se tedaj le ob *in vendar*, ki ga je vzel J. Roš za izhodišče svojemu članku. Nekateri njegovi stavki so vsekakor potrebni pojasnil in popravkov.

Ako hočemo spoznati (*in*) *vendar*, moramo najprej označiti druge protivne veznike in pogoditi njihove odnose, čeprav je nadrobno opredeljevanje pri tako pogosto rabljenih in križem vplivanih besedah več kakor tvegano.

Med pglavitne slovenske protivne veznike štejemo: *a*, *ali*, *pa*, *toda*, *le*, *samo*, *ampak*, *temveč*, *marveč*, *nego*, *vendar*. *A* in *ali* izražata nasprotje, *pa* ga še poudarja; z njimi se včasih tudi omejuje misel prejšnjega stavka. Prim.: *Velik ni, pa je širok*. Četrty veznik, *toda*, med protivnimi vezniki najmlajši pastorek, je začel sredi prejšnjega stoletja preganjati po pol brate v stavkih, ki določajo nasprotje ali izjemo. Ker so mu slovnice na stežaj odprle vrata, je postal protivniški nebodigatreba: ne nadomešča zgolj *a*, *pa*, *ali*, *le* in *samo*, temveč tudi *ampak*, *marveč*, *vendar*. Da mu je tudi SP naklonjen, spričujejo zgledi pri ustreznih veznikih. *Vendar* je vprašanje, če je n. pr. stavek »povedal bom, samo tebi ne« razložen ali celo popravljen s »toda tebi ne«. Ali ne pomeni »povedal bom, samo tebi ne« nekaj drugega kot »povedal bom, toda tebi ne«? In potem: »prišla bova, *ampak* kdaj« je vsekakor bolj po naše ko »toda kdaj«, pa naj je Tomišek desetkrat pribil, da Cankar in njegovi sodobniki niso stilisti, ker preveč »ampakujejo«, zakaj izjeme nakazujeta v slovenščini *le* in *samo*, omejevanje pa *ampak*. Dokazov za to lastnost veznika *ampak* je že pri Trubarju na pretek: *Iei od vlakiga dreua vtim Paradyshi, anpag od dreua tiga lpofnane Ti ne imal*h* ieisti*. (Kat. 1551, A VII.) Iz zadnjih zgledov se vidi, da je slonelo njegovo prvotno nasprotovanje na istovrstnih členih v obeh stavkih. Tako rabo so uzakonili naši prvi slovnicearji (Pohlin, Vodnik), svetuje jo še SP. *Ampak* tudi izključuje: *Žlahtni gospodje, jest sim le en kmet, ampak za norca se ne pustim deržati*. (Linhart ZD I, 29.) Zato ga je Kopitar uvrstil med ločne veznike. V omejevanju in izključevanju je trohica posledičnosti. *Velikan pa ni bil mož usmiljenega srca; ampak vsakega je umoril, kogar je obvladal*. (Levstik ZD IV, 37.) *No, ker ste sami povedali, da ste ga vsi trije za denarje ubili, ne more biti drugače, ampak jutri vas obesijo*. (Jurčič ZD I, 11.) Medtem ko je v protivnem priredju, ki ga veže *ampak*, nikalnica kjerkoli — včasih je celo samo njegov smisel tak (prim.: *Ampak to ti rečem!*) — je pri naslednjem vezniku, pri *temveč*, *marveč*, redno zanikan prvi stavek in temu

sledi kvantitativno ali kvalitativno poudarjeno nasprotje. *Nikar ješt tamazh ti.* (Bohorič, 165.) *Glédaj, nikomèr nepovej: tèmuzh pojdi, inu iskashi le timu Farju.* (Hren Ev., 26.) Prekmurske izdaje lekcionarja imajo namesto *temveč* obliko *nego*. To so začeli ilirski navdušenci priporočati kot staro ljudsko besedo, znano v Prekmurju in Beli krajini, za nadomestilo veznikov *ali*, *temveč* in *ampak*; močnih korenin ni pognala.

In kaj je *vendar*? O njegovem izvoru in vlogi so razpravljali že mnogi jezikoslovci, a zdi se, da čezenj še nismo napravili križa. Miklošič, Škrabec in Murko so slutili njegov izvor v *vem-da-že*, Ramovš ga je iskal v *viny-že*, Oblak je mislil na obe možnosti, Bajec je dodal tema dvema še tretjo in ga izvedel iz množ. tož. *vyny* < v-iny. Za prvo inačico govore domače oblike *vem*, *ven*, *venda* (vse s pomenom *vendar*) in kajkavska *vimdar*, proti nji pa Trubarjeva *vinì* in *vinìr*, na kateri se sklicuje druga razlaga. Tretjo potrjuje stosl. raba *vynq*. Razlagi *v-onda-že* in *v-en-že* nimata opore. Glede vloge *vendar* so bila mnenja enotnejša: je eden izmed protivnih veznikov. Ampak to je bore malo. Prvi, ki je hotel odkriti razloček med *vendar* in *pa*, je bil Kopitar, najdoločneje ga je predstavil Janežič. Le-ta je po raziskavah v šestdesetih letih ustanovil, da je to veznik, s katerim se »veljava prvega reka po veljavi drugega omejuje ali razširja«, in da ga pišemo »v pogojnih in pripustnih stavkih«. Pletteršnik in SP sta našla nekaj novih, lepih vzorcev za rabo *vendar*, a premalo, da bi se iz njih razbrale vse njegove funkcije. Tudi povojne slovnice mu niso naredile usluge: o njem govore v poglavjih o prislovu, o nastanku veznikov in o podredju, tam, kjer bi ga morale razčleniti, v poglavju o priredju, zvemo le, da je protivni veznik, da stoji v začetku stavka in da se piše pred njim vejica. Tedaj bo prav, če stvar še enkrat pretresemo.

Sedanja oblika *vendar* (s poudarkom na è ali na à, toda brez polglasnika) je plod dolgega razvoja. Doslej so bile v razvidu stopnje: *vini*, *vinìr*, *vinèr*, *vinèr*, *vinàr*, *vener*, *vèner*, *vèner*, *venèr*, *venner*, *vanner*, *unar*, *ûnar*, *uender*, *wonder*, *vundàr* in *vender*. Pridati je treba še te: *v-ner* (Koroški rokopis, ČJKZ II, 294), *voner* (Murko), *vuner* (Dalmatin), *vnèr* (Hren), *vùner* (Kopitar), *vonder* (Svetokriški), *vunder* (Linhart).

Prvič je natisnjen *vendar* v Trubarjevem NT (1557, Im), v slovnico ga je sprejel Pohlin (1768, 98). Oče naše književnosti je še poredko zapisal ta prislov; v Artikulih, postavam, so le trije. Namesto njega je rabil — posebno v prvih knjigah — prislova *ja* in *tedaj* in veznike *oli ... ne*, *oli ... nekar*, *oli ... pag*; *anpag ... (ne)*, *nu ... pag*; *inu ... ne*, *inu ... nekar*, *tar ... ne*. Da je marsikatera taka oblika narejena po nemškem kopitu, je povedal že Levec v poročilu ljubljanske realke za leto 1878. Za Dalmatina se je *vendar* ustalil in proti koncu 16. stoletja tako izpodrnil sorodnike, da so nekatera dela iz obdobja protireformacije kar prenatrpana z njim. Za zgled bodi Svetokriški. Tudi prebiranje posameznih izdaj NT in lekcionarja od 1555 do 1948 (n. pr. Matej VI, 26) podpira to trditev. Podobno je z vzporejanjem Linhartovih iger in predlog. Celó tedaj, ko nemški ali francoski tekst nista imela svojih »*doch*« in »*pourtant*«, je Linhartu ušel *vendar*, največkrat kot poudarni prislov: *Kaj za en mož vunder?* (Take napake je grajal Koštial v Brusu in predlagal *neki* ali *pa* namesto *vendar*.) V devetnajstem stoletju so *vendar* poznali vsi

pisci, a so ga pod vplivom purističnih prizadevanj vsaj v leposlovju opuščali, dokler ni znova oživel kot modernistično izrazno sredstvo. V Prešernu ga nahajamo menda petnajstkrat (rajši ima *ali*), Tavčarju služi predvsem v začetniških spisih (gl. novelico z naslovom *In vendar!*), Trdini v člankih in vsakdanjih zapiskih. Dandanes se *vendar* najbolj uveljavlja v znanstvenem in časnikarskem jeziku.

Vendar se rabi kot prislov, poudarni in miselni prislov s časovnimi in načinovnimi potezami. Kot poudarni prislov izraža najprej veselje in presenečenje. V takem primeru pomeni *končno, nazadnje. Vendar so gospôda prišli. Že smo se bali, da vas letos ne bode.* (Jurčič ZD VI, 7.) Potem kaže *vendar* na samoumevnost, ki se da razložiti z *že, res*; gre za načinovni poudarek. *To je vunder sila, to.* (Linhart ZD I, 68.) Na preprosto poudarni prislov v vprašalnih stavkih je opozoril že predzadnji Linhartov zgled. Da ga izpolni ljudska raba: *Kaj vendar pomeni, da vsak se oženi, če more k poroki le prit?* (Štrekelj NP IV, 571.) Tak poudarni *vendar* se s prvega mesta rad odmika proti koncu stavka, posebno v reklih: *Presneta reč vendar, da mu nihče ne more biti kos!* (Levstik ZD IV, 37.) Pogosto se *vendar* naslanja na sorodne prislove ali veznike; osnovni pomen se mu okrepi. Prim.: *saj vendar, torej vendar, menda vendar; vendar že, vendar enkrat, vendar ja. Torej vendar nã tako brez srca.* (Meško ID I, 285.) *Toliko menda vendar še vem kakor deklina, kaj je prav.* (Stritar ZD IV, 102.) Tudi med miselnimi prislovi ima *vendar* važno vlogo, izražajoč dvom ali upanje (= *menda, morda*): *No, kaj? Vendar me ne začneš vikati?* (Jurčič ZD VI, 26.) Prim. podobne Pleteršnikove izpiske iz *Čafa in Škrabca*.

Vendar je tudi veznik. Prva njegova posebnost je, da terja drugačen besedni red kakor drugi protivni vezniki, to je, naslonka se prilepi nanj, podobno kot pri nekaterih vzročnih in sklepalnih veznikih (n. pr. *saj*, gl. Bajec SR 1954, 202.) Do srede prejšnjega stoletja je tičala pred njim: *inu so vini, inu ga vini* (Trubar), *ampag vi vinir* (Dalmatin), poslej stoji za njim, če je *vendar* sestavni del naslednjega stavka. *Zdelo se je, da hoče oditi, vendar je še postal.* (Bevk IS I, 151.) Lahko pa je *vendar* sam zase nepopolni stavek; tedaj je seveda ločen od naslednje miselne enote z ločilom in ne vpliva na njen besedni red. *Malo je ljudi, ki bi ga [= denar] vsak trenutek ne imeli pri sebi. Vendar, lahko se zgodi, da ga kdo nima.* (ib. I, 151.) *Tega ne bi prenesla v svojem ponosu. Vendar... vendar... Ni se mogla premagati.* (ib. II, 13.) Če ločila v takem stavku ni, zveni besedni red starinsko: *In vendar Bog obeta v četrti zapovedi takim otrokom, da se jim bo dobro godilo.* (Jurčič ZD VI, 193.)

Pomen tega veznika bi se dal zajeti v naslednjo oznako: *vendar* izraža navezujoče nasprotje, uvaja dopustne stavke, napoveduje preseñčenja in hitre obrate misli. Povečini ga srečamo v začetku stavka.

Vendar začenja nasprotno misel, a tako, da se prejšnji ne odreče, marveč njeno veljavnost omeji (ali razširi?). *Cesarja skoraj obide zona, ko to vidi; vendar se stori srčnega in vpraša.* (Levstik ZD IV, 41.) Kadar take povezave ni, je vpletanje protivnega stavka z *vendar* slabo. *Gospod se je oziral tja gor, vendar ni nikogar bilo.* (D. Lokar, Deček, 103.) Stavek bi lahko, upoštevajoč pomenske razločke, nekako takole opilili: *Gospod se je oziral tja gor, a (toda) nikogar ni bilo. Gospod se je oziral tja gor,*

čprav ni bilo nikogar. Nikogar ni bilo, (*in*) vendar se je gospod oziral tja gor. Ti stavki opozarjajo že na drugo lastnost, na dopustno-vzročni pomen veznika *vendar*. V takem primeru ga je mogoče zamenjati s *kljub temu*. Koncesivni odvisniki so vpeljani s katerimkoli svojih veznikov ali so tudi brez njih, v glavnem stavku pa stoji *vendar*, da dopuša to, čemur bi morali pravzaprav ugovarjati. Vzorcev za tako rabo je vse polno: *O verna duša! de si lih grešna, vener Bug bo tebe lubil.* (Svetokriški SP I/2, 215.) *Čprav sta Ribiča vse otroke ljubila, je vendar oba nekaj nehote vleklo k najstarejšemu sinu.* (Slodnjak, Neiztr. srce, 9.) *Al' te je treba bilo al' ne, vendar presrčno ljubim te.* (Prešeren.)

V le-taki zvezi je skrit tudi pridržek; zato so dopustniki lahko začeti z ustreznimi prislovi: *res, sicer, menda. Res ne moremo do kraja pritrđiti vsem njegovim izvajanjem, vendar je njegov pogled v načelu pravilen.* (A. Ocvirk, Naša sod. 1955, 209.) Kadar se v dopustnem podredju zamenjajo stavčne funkcije, postane *vendar* sestavljeni podredni veznik s pomenom *čprav*. *Očital si je, da seda za dobro obloženo mizo, ko vendar okrog njega ljudje umirajo od hudega.* (Malenšek, Plamenica, 266.)

Kaže, da gola protivnost in dopustnost veznika *vendar* ne zadoščata. Zatorej privzema dopolnilne veznike in prislove: *a, ali, pa, toda, ampak, torej, saj, tako, eh, da, ko* ipd. Če prinaša podaljševanje temeljnemu vezniku poudarek ali miselni odtenek, je ne samo pravilno, marveč priporočljivo, ker daje tak besedni drobiž jeziku »pravo voljnost in gibčnost« (Sl. slov. 1956, 261); če pa ne gre niti za eno niti za drugo, je stavek, obremenjen s tako ropotijo, stilno zanič. Dvoje primerov: *Njegova postaja je bila pred njim, a je vendar bila nenavadna.* (B. Pahor, Mesto, 37.) *Vendar je kljub temu trdno prepričan, da je vendarle »neke vrste Amerikanec«.* (V. Krajger, LZ 1940, 507.) Med vsemi dvočlenskimi protivnimi vezniki sta se najbolj rabila *ali vendar* in *pa vendar*. Po pravici, *saj* sta najbolj domača. Levstikovo Popotovanje in Krpan sta kar prepletena s *pa vendar*, Cigale prevaja »und doch« s *pa vendar*, tudi Cankarju je ta oblika pri srcu. V zadnjih desetletjih se veznik obrača; pri tem vsebinsko in melodično vodeni. Prvi tak zapis je iz Novic 1859, 4: *Vendar pa sem preživel pod milim dolenskim podnebjem mnogo prijetnih ur.* Zadnji je iz Lj. dn., 13. XI. 57: *Vendar pa se je navdušenje polagoma umaknilo razočaranju in celo presenečenju.*

V družino dopolnilnih prislovov sodi tudi *le*. Ker ima po naravi podobne lastnosti kot *vendar* (prim. Musić, Rad 231), se večkrat spajata. Prvotno je bil *le* lahko pred *vendar*, zdaj stoji redno za njim, svobodno ali naslanjajoč se. *Zakaj deslih boš tu pred drugim skryval: tok bo le vonder tvoja vest tu vedela.* (Pohlin, Gram. 1783, 232.) *Ti si vunder le moja Micka!* (Linhart ZD I, 21.) *Kozjak, dasi je zdaj že res oslabel, bil je vendarle popred vojak.* (Jurčič ZD I, 149.) Če je le ohranil osebni poudarek, se lahko še vedno loči od veznika. *Vendar se le redko vprašamo.* (TT, 5. XII. 57.) Iz takih združevanj so se rodili naslednji veččlenski vezniki: *a vendarle, pa vendarle, vendarle pa, in vendarle, toda vendarle, ampak vendarle, saj vendarle; pa le vendar, pa vendar že tudi, pa torej vendarle, pa menda vendarle; ali... pa vendar, temveč... pa vendar* itd. Zanje velja, kar za dvočlenske veznike. Čim več besed, tem lažja zmeda. Tedaj celo modrec spodrsne. (*Poudariti*) *nekatero misli, ki seveda niso*

nove, pa so morda vendarle vredne, da ne zatonejo kar neopažene v pozabo. (Župančič D V, 189.) Na take ohlapnosti se je hudoval že Navratil (SG 1864) in predlagal n. pr. *anti* namesto *pa menda vendar*. Žal, brez uspeha.

Iz navezujočega nasprotovanja in poudarjene dopustnosti je le korak do tretje značilnosti *vendar* — do presenečenja, ki ga terja spojitev *in + vendar*. Razmišljanje o tej zvezi nas zapreda v svet poetike, kjer so natanko preštudirani paragrafi opisne slovnice lahko prej ovira kakor napotek, zakaj tod veljajo posebne in osebne postave. V dosedanjih primerih je bilo namreč nasprotje po vsebini in obliki tako jasno, da se ni bilo treba spraševati, kdaj in kam postavljati ločila; zdaj pa se je v stavku pojavila nova intonacija, *in* veže, *vendar* ločuje, in človek si ob njem res lahko beli glavo.

Najstarejši *in vendar* je Trubarjev: *Nee imenuje Sepelauce, Slepce, kir lo lami Slipi, inu vini hote slepce voditi*. (Artikuli, 15.) Če v tem stavku še ni mogoče odkriti presenečenja ob *in vendar*, se dá v Dalmatinu že otipati: *Ti li na prauim potu, inu vuner tebi super ltoij*. (Sirah, 157; 159.) Ob skoraj sto izpisanih takih zgledih, zbranih iz različnih avtorjev, se dá reči, da je *in vendar* protivni veznik, ki opozarja na nasprotje v novem stavku; to pa je tako, da ga po vsem, kar je bilo prej povedano, ne bi mogli pričakovati. Zaradi te lastnosti je *in vendar* dobrodošel pisateljem za tvorbo paradoksov in aposiopez. V *tihih nočeh se človeku zdi, da čuje življenje, ki se drami; tajnostni glasovi, kakor globoko iz zemlje same, nemirno trepetanje v vejevju, nenaden, hrepeneč klic v daljavi — in vendar tišina tako neskončna, da bi slišal zvezde na nebu*. (Cankar ZS XVIII, 199.) *Vsaka družba bi najbrže obsojala njegovo življenje in vendar... Njegova dela so velike umetnine in globoko berilo človeškega življenja*. (J. Kozak, LZ 1940, 568.) Najpogosteje segajo po tem vezniku umetniki, ki ljubijo nasprotja. Kosovelovemu obupu in razočaranju, poudarjenemu z besedo *zaman* (prim. ZD I, 400), se upira bežno upanje, nakazano z *in vendar*. *Strašno je nositi v srcu smrt in vendar, ljubica, tebe ljubiti*. (ZD I, 194.) *Zrak je negiben, veter steklen — in vendar pomlad, aleluja*. (ib. 376.) Ta veznik se rad vriva v retorična vprašanja, v velelne stavke in med poudarnice. *Ko zrem v svetišče nadzemeljsko to, srce mi neskončno je polno, takó kot zrl bi v odprta nebesa. In vendar — kaj sili mi vedno v spomin posuto svetišče na vrhu višin?* (Gregorčič ZD I, 61.) *In vendar, vendar se oženiš* (Tavčar ZD I, 104.) *In vendar — ne, nikdar ne!* (ib.)

Zdaj lahko določimo še pravopisne posebnosti, ki so združene z veznikom. *In vendar* stoji v začetku stavka ali odstavka za vejico, piko, podpičjem, pomišljajem ali vprašajem. Če je v začetku odstavka, se nanaša nasprotovanje na oddaljeno misel, torej ne samo na stavek pred njim. Kadar je *in vendar* uporabljen kot skrajšani stavek, tiči ločilo tudi za njim (vejica, dvopičje, podpičje, pomišljaj ali tri pike).

Ker ima *in vendar* nikalno-dopustno-vzročni pomen (ne samo »protivni«), ker slovnice o vezniku niso posebej govorile in ker vodilni jezikoslovci v svojih razpravah ali niso dali dobrega zgleda (gl. ČJKZ VI, 265) ali pa so bili bralci za njihove namige slepi (gl. ljudske in šolske izdaje Domna, ZD VI, 284), je razumljivo, da ta in oni pisec ni vedel, kako bi

z ločilom pred *in vendar*. Prvi je zapisal vejico. Drugemu se je zdela zaradi *in* nepotrebna; a ker je čutil v vezniku še druge pomene, je vstavil predenj pomišljaj. Tretji si je pomagal s piko. Marsikdo pa je pogumno zapisal *in vendar* brez kakršnega koli ločila. Torej ni res, da moti *in vendar* »po vrsti vse«, in tudi ne bo držalo, da pred njim »dosledno nihče več ne piše vejice« in da jo »pišoči svet . . . zanemarja in prezira«. (J. Roš, JiS III, 23—24.) »Napake« so se začele že pri naših prvih piscih in se vlečejo prav do danes. Menda ni pisatelja, ki bi ne bil nikoli zagrešil vejice pred *in vendar*, morda tudi takega ni, ki se ne bi bil nikdar zmotil. Največ je nedoslednosti; tudi pri tistih, ki jih Roš citira. Celo v sodobnem pisanju gre za omahovanje: ni vejice n. pr. v TT (14. XI. 57), je v Naših razgledih (1956, 306). Nedoslednosti in omahovanja pa niso le stvar osebnega okusa in odnosa do veznika, marveč tudi nasledek hitrice, nepremišljenosti, površnosti ali neznanja, zakaj ista usoda kot *in vendar* je doletela pojasnjujoči *in sicer* ter vse podobne zveze.

Pa vendar je res, da so napake prepogostne. Zakaj? Ugotovitve o osebnih odločitvah in o površnosti me niso zadovoljile. Želel sem najti zanje tehtnejše razloge in sem še iskal. Krčevito sem se oprijel Cankarjevih in Stritarjevih zgledov in zgradil ob njih teorijico, ki bi rešila vsaj kos vprašanja: vejice ni, kadar veže *in vendar* dva istovrstna stavčna člena. N. pr.: *To ti je tako nekako gosposko in vendar zopet ne gosposko.* (Stritar ZD IV, 42.) *Moje slabotno in vendar tako težko truplo se je vzdignilo.* (Cankar ZS XX, 127.) Ali kljub številnim podobnim primerom iz starejše in novejše književnosti se je pravilo zrušilo pod bremenom nasprotnih zgledov. Vprašanje ostane odprto.

Samo tedaj, ko bi vezal *in* dva enaka odvisnika, od katerih bi bil drugi brez podrednega veznika, zanikanje pa nakazano s samostojnim *vendar*, bi pred *in* ne bila potrebna vejica. Postavim: 1. Rekla je, da je bogat in da ga ne mara. 2. Rekla je, da je bogat in da ga vendar (= kljub temu) ne mara. 3. Rekla je, da je bogat in ga vendar ne mara. Dobrega zgleda za to nimam; morebiti bi spadal sem malce nerodni stavek v Tominškovem Antibarbarusu, 11. Ali to je izjema, ki potrjuje pravilo.

Alfonz Kopriva

VRSTE SPISJA IN NJIH IZVEDBA V OBVEZNI ŠOLI

O spisju samem ni bilo po osvoboditvi v naših strokovnih revijah in listih mnogo napisanega. Do vključno 1949 je bilo v komaj petih razpravah o pouku slovenskega jezika omenjeno vsega skupaj za dve slabi strani pedagoške revije Popotnik. Štirje daljši in izčrpnější članki o tem so izšli do danes šele po 1950 v Sodobni pedagogiki, in sicer Andoljškov o problemih spisovnih vaj v osnovni šoli (1951, št. 2—3), Žerjavov o nekaj pogledih na naš spisovni pouk (1952, št. 1—2), dr. Trdinove o obravnavi spisja v osnovni in srednji šoli (1952, št. 5—6), Žerjavov o problemu obnov in predelav pri spisnem pouku v obvezni šoli (1957, št. 1—2); v naši

reviji pa je dr. Trdinova napisala članek o popravi slovenskih šolskih nalog; osemnajst strani je posvečenih spisju v Šilihovi Metodiki slovenskega jezika v založbi ZPD LRS (1955).

Spisje po navadi pravimo vsemu, kar sodi v sklenjeno pismeno izražanje razen zgolj pravopisnih in slovniških vaj, prepisovanja in narekov. Sodobni metodiki jezikovnega pouka delijo spisje navadno glede na obseg učenčeve lastne miselne ustvarjalnosti na tele zvrsti: 1. na vsebinsko neomejeno ali nevezano svobodno ustvarjalno spisje, ki so ga včasih imenovali prosto spisje; 2. na svobodno ustvarjalno spisje, vezano na določeno témo, a brez predpisanih smernic; 3. na spisje, ki je vsebinsko vezano na določeno temo z določenimi smernicami; 4. na orise; 5. na obnove; 6. na opise; 7. na poslovno in praktično spisje.

Pri vsebinsko nevezanih spisih téme niso določene niti glede na vsebino niti glede na rok. To so navadno prostovoljni prispevki učencev za interni razredni ali šolski list ali za zbornik ali kot prispevki za mladinsko prilogo kakega časopisa ali za mladinsko revijo, prepuščeni popolnoma otrokovi volji in domišljiji. Moremo jih dajati že učencem 7. in 8. razreda (3. in 4. razreda nižje gimnazije) tudi za domače naloge, pri čemer jim dovolimo daljši rok. Vpisujejo jih lahko tudi doma v šolski zvezek kot eno izmed obveznih nalog. Če so posebno izvirne, naj jih vpišejo v posebej za to določen zvezek ali knjigo spisov. Tako knjigo naj bi imela vsaka šola, da bi si tako ustvarila po letih izbor izvirnih otroških pismenih sestavkov, kar velja tudi za nadaljnje zvrsti spisov. Taki izbori so v mnogih pogledih, posebno pa še za pedagoga, ki je na šoli novinec, dragocen prispevek za spoznavanje duševnega obzorja otrok v kraju, njih besednega zaklada, krajevnihih rekel (fraz) in prejšnjega dela.

Vsebinsko na določeno témo vezane, sicer pa še vedno svobodne ustvarjalne spise brez predpisanih smernic navadno uporabljamo pri šolskih nalogah za četrto in tretjo šolo, za poskus jih moremo dati proti koncu šolskega leta tudi v drugi in prvi. Ti spisi so po vsebini opredeljeni na razna življenjska območja; po načinu obdelave morejo biti pisani v prozi ali v dramatični obliki, pri čemer so dvogovori lahko podani tudi v dialektu, šaljivo ali resno; po obliki morejo biti pisani kot črtica, novelica, v pisemski ali dnevniški obliki, kot reportaža ali intervju. Najprej obravnavamo sorodne téme, pri tem pa otroku ne sugeriramo podrobne vsebine, načina in oblike. Priprava na tak spis je mišljena tako, da ob branju šolskih beril in del naših mojstrov opozarjamo učence na vse elemente besedne umetnine, da se morejo ne samo vmisliti, ampak tudi včutiti vanjo. Za te stvari je otrok zadnjih dveh razredov že precej dostopen, ako je namreč vsa naša idejna in estetska vzgoja organsko rasla od elementarnega razreda naprej.

Vsebinsko na določeno témo vezani ter bolj ali manj *usmerjeni spisi* pridejo v poštev že od 3. razreda osemletne šole naprej. Vsako domačo in šolsko nalogo je treba pripraviti z ustnimi vajami o podobnih témah. Taki ustni vaji sledi kratek načrt za spis, ki sestoji iz uvoda, iz vsebinskega jedra — to spet razdelimo na posamezne smiselne enote, ki organsko prehajajo druga v drugo — ter iz sklepa. Toda nič ne sme biti v tem statičnega in šablonskega; z otroki vred iščimo po vzgledih besednih umetnikov nove in nove variante za sestavo spisov.

Orise pišejo učenci po pripravah, ki sestojе iz branja vzornih orisov v beletristični in poljudnoznanstveni literaturi. Z orisi, ki so umetniško poživljen opis narave, njenih pojavov, pokrajin, ljudi, živali, rastlin in vseh vrst stvari, tudi na videz najbolj neznatnih, navajamo učence k temeljitejšemu opazovanju in globljemu občutenju narave, k vnašanju lastnih misli in čustev vanjo. Zato ta oblika spisov najbolj ustreza višjim razredom obvezne šole; in sicer bolj za šolske naloge kot za domače vaje.

Obnove so primerne za šolske in domače naloge povprečnih učencev, ki so navadno v večini v razredu, kajti prvi dve zvrsti spisja zmorejo navadno le izraziti talenti s precejšnjo ustvarjalno zmogljivostjo in domišljijo, spretni tudi v tehniki sestavljanja spisov. Obnove moremo razdeliti v omejitve, skrčitev, razširitve, svobodna nadaljevanja in zaključevanja, dopolnitve in spremenitve. Zadnje tri so za učence zahtevnejše in deloma podobne glede na mero otrokove ustvarjalne sposobnosti prej imenovani prvi in drugi zvrsti spisja.

Omejitev bi imenovali obnovo izseka ali odlomka kakega berila, ko se omejimo le na del vsebine, če na primer témo Cankarjeve Desetice omejimo le na deževno jutro v Ljubljani, kakršno je doživljal pisatelj kot reven, preziran in lačen študent.

O *razširitvi* govorimo, če le nakazano vsebino pesmi, navadno lirske, smiselno razširimo, kar bi storili v obnovi ljudske pesmi Neusmiljena gospoda ali Jenkove umetne Zimski dan ali Župančičeve Zdravice.

Skrčitev je nekak vsebinski povzetek pripovedne pesmi, povesti ali novele, težja oblika obnove, ko skrčimo snov (fabulo) na najvažnejše in najznačilnejše podatke, obdržimo pa vodilne misli, na primer pri Valjavčevem Pastirju, Prežihovem Dihurčku ali tudi v filmski zgodbi o Kekcu.

Svobodno nadaljevanje in zaključevanje imenujemo obnovo takrat, če nadaljujemo in zaključimo odlomek kakega neznanega nam besedila po svoji lastni domišljiji in preudarnosti. To so za učence zelo mikavne oblike spisov. Največkrat pridejo v poštev bajke, pravljice, pripovedke in basni, pri čemer obenem spoznamo otrokove fantazijske sposobnosti, pa tudi njegov značaj in stopnjo socialnega čuta.

Dopolnitveni spisi so v nekem pogledu podobni razširitvam, vendar otrok tu samostojno dopolnjuje sliko, na primer v Kosovelovi Starki za vasjo, ki v skopih besedah le nakazuje pretresljivo socialno tematiko, ki bi se lahko dogajala kjerkoli in kadarkoli na svetu. Otroku se ob takšni pesmi nudi možnost podrobnejše konkretizacije dejstev in okolja.

Spreminjevalni spisi so tisti, kjer bodisi v obliki in načinu ali v vsebini spremenimo izvirnik. V obliki tako, da spremenimo vrsto slovnstvene oblike, na primer Župančičevo pesem Sneguljčica v dramske prizore; v načinu tako, da zamenjamo osebe, ki nam kaj pripovedujejo, tudi kraj in čas, na primer v ljudski pripovedki Hvaležni medved spremenimo besedilo tako, da pripoveduje mati ali babica svojim otrokom ali medved kot posebjeno bitje svojim mladičem ali pa nekdo, ki je od daleč opazoval vse dogajanje; vsebinsko, če sicer osnovni motiv pustimo nedotaknjen, preobrazimo pa smisel, podobno kot pri travestijah ali parodijah, seveda otrokovi duševnosti primerno preprosteje. Basen Krokari in lisica se dá na primer spremeniti tako, da zamenjamo naivnega krokarja s prebrisanim, da odide lisica z dolgim nosom, ali pa tako, da poskusi lisica

svojo zvijačo pri kaki drugi živali, morda s kakimi variantami v prevari, ali pa tako, da to zgodbo, ki simbolizira gizdavost in lahkovernost, prenese otrok neposredno na kak svoj doživljaj. Take vaje delajo otroci zelo radi, ker vzbujajo v njih vedro ustvarjalnost in smisel za humor, ki ga je v naših šolah tako malo.

Opisi so najlažja oblika spisov. Navadno imajo v sebi že prvine orisov, ker vnaša otrok vanje v kakem stavku tudi svoje poglede, občutja in doživljaje. Opisujemo žive in nežive predmete in stvari glede na njihove lastnosti, vloge in medsebojne odnose (kmečko dvorišče, obrtniška delavnica, tovarniški obrat, železniška postaja, luka ob morju). Vsak opis mora biti prej temeljito pripravljen z opazovanjem, z nazorno razlago predmeta in prostora, ki ga hočemo opisati, z mnogimi ustnimi vajami, z branjem podobnih dobrih opisov iz učnih knjig in poljudnoznanstvene literature, šele potem je snov zrela za pismeno izražanje v šolski ali domači nalogi. Opis zahteva temeljito vajo v iskanju primernih izrazov, soznačnic, primer, ljudskih rekel (na primer za najboljšo označitev telesnih ali duševnih lastnosti kakega človeka ali živali). Koliko bogatega jezikovnega gradiva more nuditi spretnemu šolniku tak opis tudi za slovniški pouk, ko išče primere za razne besedne zvrsti ali ko obravnava z barvnimi efekti (z barvno kreda) stavčne člene ipd. Opis je nekaka osnova za vse druge zvrsti spisja, zato ga uporabljamo že od elementarnega razreda naprej od najbolj preproste do najbolj sestavljene oblike.

Praktično ali poslovno spisje je še prava pastorka na naših obveznih šolah. To nam dokazujejo dopisi došolanih fantov in deklet, večkrat pa tudi poslovni dopisi odraslih v podjetjih, ustanovah in uradih, o čemer bi bilo tudi poučno in potrebno spregovoriti v naši strokovni reviji. Učenci obvezne šole morajo na koncu svojega šolanja obvladati vse najpreprostejše in najnujnejše vrste korespondence, predvsem razglednice, dopisnice, pisma, opravičila, potrdila, izjave, oglase, vabila, čestitke, osmrtnice, sožalja, zahvale, dnevniki, časopisno ali službeno poročilo; znati morajo pravilno izpolnjevati poštno, bančne in druge tiskovine. Šolsko leto z raznimi dogodki in praznovanji daje dovolj prilike, da navadimo otroka, da bo v tem pogledu pismen, kajti uspeh naših dosedanjih prizadevanj v smeri praktičnega spisja je — stvarno gledano — precej klavrn tako v oblikovnem, vsebinskem in jezikovnem pogledu.

Razumljivo je, da ne moremo omenjenih zvrsti spisja ostro razmejiti, ampak bo v praktični izvedbi polno prehodov. Tako bo imel marsikak opis tudi prvine orisa ali celo svobodnega ustvarjalnega spisa in narobe. To nas v obvezni šoli ne sme motiti, kajti najvažnejše je, da navajamo otroke k jasnemu in pravilnemu jezikovnemu izražanju, dalje h kar najbolj samostojni ustvarjalnosti ter posredno tudi k raznim življenjskim vrednotam, od katerih pomenijo ljubezen do materinščine, narave, sočloveka, domovine in naše stvarnosti vrhovne cilje naših prizadevanj.

Napačno in krivično bi bilo iskati krivce v katerikoli vrsti šol ali v domači jezikovni vzgoji, ako opazimo, da otrok ne zna napisati primerne spisa. Upoštevati namreč moramo, da je spisovni pouk le ena od panog slovenskega jezika. Pri petih tedenskih urah, odmerjenih za naš predmet, ki jih je treba v višjih razredih obvezne šole deliti na ustno izražanje

z deklamacijami, dramatizacijami in zbornimi recitacijami, na branje, na slovnico in slovniške ustne in pismene vaje, na slovstvo, so spisi le majhen izsek učnega dela v slovenskem jeziku.

Prav zato mora biti vsaka od tistih petih obveznih šolskih nalog, ki jih pišemo, resnično rezultat prej dobro predelane učne snovi iz drugih panog našega predmeta. Gotovo pa *mora biti vsaka šolska naloga rezultat mnogih vaj v ustnem izražanju*, v pripovedovanju vsebine beril in otrokovih osebnih doživetij, zanimivejše snovi iz drugih šolskih predmetov, zlasti realij, preizkušene še z domačimi pismenimi vajami s podobno vsebino, kakršno menimo dati za šolsko nalogo. Pri takih ustnih vajah morejo sodelovati vsi učenci, ki poslušajo in si zapisujejo pripovedovalčeve ali govornikove napake, ocenjujejo njegove smiselne, jezikovne, slogovne, vsebinske, stvarne in idejne pogoške, ko pri tem iščejo boljše izraze in soznačnice, ko preoblikujejo nedomače, okorne ali dolgovezne stavke in vse to zapisujejo na tablo in v zvezke, s čimer povzdignemo aktivnost, ki je najvažnejši pogoj za uspehe tudi pri spisovnem pouku.

Nam vsem se dogaja, da nas otroci vprašujejo pred šolsko nalogo: »Tovariš učitelj, prosim, kaj bo za spis?« Večina od nas se skrivnostno nasmehne, nekateri — bolj redki — imajo to vprašanje za nezaslišno drznost, drugi se mu izmikajo z resnim obrazom ali ga hote preslišijo, le malokdo pa otrokom olajša njihovo notranjo napetost v pričakovanju teme, napetost, ki večino otrok spremlja domov in jim včasih celo ponoči ne dá spati, s tem, da v eni od ur nekaj dni pred šolsko nalogo *vsaj nakaže dva, tri naslove, ki bodo prišli za šolsko nalogo v pošte*, da se otroci nanjo miselno pripravijo, kar velja posebno za prve tri od naštetih zvrsti spisja. Zato tudi tako imenovani naročeni spisi, kot jih po srednjih šolah dajemo učencem ob tednu prometa, varčevanja in RK, ob dnevu JLA in zmage, prazniku dela itd., kakor so potrebni, življenjski, sodobni in celo donosni, saj so stimulirani z nagrado za najboljši spis, ne dajejo tistega vzgojnega, kaj šele literarnega in jezikovnega efekta, kot bi si želeli, ker so navadno naročeni v zadnjem hipu s kratkim rokom za pošiljatev in so zato boljša ali slabša kompilacija iz knjig in časopisov, ne pa samostojno delo, kar je izpričala letos razpisana tema o oktobrski revoluciji, ki je izkazala le malo res samostojnih in domiselnih del in za katero je dobil prvo nagrado četrtošolec Vilčnik iz delavske četrti osemletne šole Maribor-Studenci, ker je izrazil talent. Kljub temu imajo take, a pravi čas naročene naloge lahko ob dobri pripravi velik vzgojni efekt, dado pa učitelju seveda mnogo dela, ako jih vestno odbira.

Pravilen postopek pri dajanju in pisanju šolskih nalog v smislu mentalne higijene in psihologije dela, ki upošteva delovne razmere, izrazno zmogljivost, tehnično sposobnost otrok in njihovo telesno ter psihično kondicijo, bo dal tudi boljše rezultate. Da je treba pri ustvarjalnem delu, telesnem in duševnem, vse to upoštevati posebno pri otroku, je popolnoma naravno, saj tudi odrasel človek potrebuje za resno ustvarjalno delo, čeprav je to samo pisanje privatnega pisma, primerno lokacijo, delovno zbranost, notranje razpoloženje in primeren časovni razmik za dozorevanje misli in za duševno pripravo. To velja pri spisju posebno za svobodno in vezano ustvarjalno spisje, ki je za dijake še posebno težavno, pa tudi za pisanje drugih zvrsti spisov.

Kakšen pa je običajno postopek šolnikov, ko dajo učencem v razredu šolsko nalogo, naj vsak zase presodi in se spomni, kako je bilo, ko je bil še sam šolar in dijak; o tem naj premisli in nato ugotovi, ali je bil postopek vedno, vsestransko korekten. Ali moremo potem — pri natančnem postopku — zahtevati, da nam učenec praktično v slabih štiridesetih minutah napiše tako nalogo, kakor jo pričakujemo, ko pa šolniki pogosto sami vede ali nevede, hote ali nehote, posredno ali neposredno onemogočujemo, ker se držimo nekakšnih lastnih vcepljenih dresur, nekakšnih ozkosrčnih, birokratskih predpisov, ki še zaudarjajo po plesnobi staroavstrijskih zakonov, da bi otrok v že tako mnogokje za zbrano ustvarjalnost neprimernem šolskem okolju imel vsaj po naši plati tiste osnovne okoliščine, ki pospešujejo zbrano in plodno jezikovno ustvarjalnost.

Pismeno izražanje je že samo po sebi in še prav posebno za otroka zapleten psihološki proces, ki se ne dá olajšati z dosedanjimi togimi načini, postopki in predpisi ter nepristransko oceniti s petimi suhoparnimi redi pri petih šolskih nalogah na leto. Zato je potrebna tudi glede spisja tako v obvezni kakor v nižji strokovni šoli temeljita reforma.

Jože Toporišč

GLAGOLSKI NAGLASNI TIPI NAŠEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Najbolj dostopna razprava o poudarnih tipih pri slovenskem glagolu je Breznikova v AfsI Ph 1911. Breznik je naglas obdelal po posameznih vrstah, in sicer prvo in peto v po treh skupinah, tretjo v dveh, ostale pa v po eni. Tako je dobil 11 skupin in jih obravnaval glede na to, ali so bili glagoli prvotno naglašeni na korenu ali ne. Prve je zaznamoval z *a*, druge z *b*, če so imeli v korenu kratek, in z *b'*, če so nekoč imeli dolg vokalizem. Primer: a) sésti (sh. brzi); b) plesti (sh. spori); b') trésti (sh. trésti). Kdaj so bili glagoli prvotno poudarjeni na korenu in kdaj ne, nam v slovenščini večinoma pove že nedoločnik: *véniti* — *ganiti*, *videti* — *želéti* ip. Pri glagolih I. vrste, ki so brez nedoločniške glagolske pripone, nam pomaga sedanjik: *sèdem* ima padajočo, *trésem* pa rastočo intonacijo, prvi je prvotno na korenu naglašen, drugi ne. Ta Breznikova razprava v glavnem drži tudi danes, čeprav ji na primer Škrabec in Ramovš po pravici ne dasta vedno prav: naglašnemu *-i-* v velelniku ednine in množine na primer je Breznik pripisoval rastočo intonacijo, onadva pa padajočo, in podobno.

Slovenska praktična slovnica je dokazala svoj realizem s tem, da je zavrgla misel na to, da bi se negorenjski ali nedolenjski Slovenec mogel priučiti zapletenih intonacij: zato intonacije v knjižnem jeziku niso obvezne in slovnice jih ne obravnavajo. To je moralo upoštevati tudi Slovensko pravorečje iz leta 1946, v katerem se na straneh 76—88 obravnava naglas glagolskih oblik. Slovensko pravorečje se v marsičem drži Breznika: glagole obravnava po istih skupinah kot Breznik, le da je skupino *uméjem* potisnilo med posebnosti; na prvem mestu navaja nedoločnik, potem

sedanjik, velelnik, opisni in trpni deležnik; v večini skupin loči troj naglas. Breznikovo poimenovanje naglasnih tipov zaradi neupoštevanja intonacije ni bilo več uporabno, zato je Slovensko pravorečje uvedlo nova. Ta je prevzela tudi Slovenska slovnica 1956, učijo se jih po vsej Sloveniji, zato si jih natančneje oglejmo.

Merilo za razporeditev glagolov v naglasne tipe je Slovenskemu pravorečju najprej mesto naglasa. Zato loči nepremični poudarek na osnovi, premični poudarek in poudarek na obrazilu. Primer: 1. sésti; 2. plēsti; 3. cvesti. Razen mesta naglasa upošteva tudi razliko v kvaliteti naglašnega vokala, na primer pri glagolih III. in IV. vrste: kléčal — žélel, ločil — prósil, gréši — déli. Nazadnje mu je važna tudi kvantiteta naglašnega vokala: žel — žéla; verjél — verjéla. Glede na vse to in na dejstvo, da želi v posamezen naglasni tip zajeti sedanjiske in nedoločniške glagolske oblike, ni prav nič čudno, da ima 14 poimenovanj naglasnih tipov in 29 primerov, ki jih prikazujejo, pri vsem tem pa nekatera poimenovanja še vedno niso enoznačna. Poimenovanja so tale: 1. Poudarek je na osnovi in se ne premika: sésti, véniti, slíšati, mísliti, délati, lájati, vérovati. 2. Poudarek je premičen: plēsti, kreníti, sejáti, peljáti. 3. Poudarek je na obrazilu: cvesti, kupováti, končáti. 4. Poudarek je (ponekod) na obrazilu: stakníti. 5. Poudarek je premičen; po opisnem deležniku razločujemo tri skupine: kléčal (A), žélel (B), sedél (C). 6. Poudarek je premičen: v velelniku in opisnem deležniku sta ozka ó, é (A) ali široka ô, ê (B), ločil — prósil. 7. Poudarek je na obrazilu; v edninskem velelniku sta ozka ó, é (A) ali široka ô, ê (B), gréši, déli. 8. I: žéti. 9. II: začéti. 10. III: verjéti. 11. —: kríti. 12. IA: bráti. 13. IB: žgáti. 14. II: kováti.

Toda to še ni vse. Pri prvem tipu vendarle včasih obvezno nastaja premik: strezíva, belíla, písala. Take glagole je Breznik obravnaval v tipu b¹. Tako imamo v prvem naglasnem tipu Slovenskega pravorečja dva predstavnika, ne enega, in je stopitev samo na papirju, prav tako pa tudi razbitost, saj gredo *sésti*, *véniti* itd. v eno samo skupino, in bi jih bilo treba skupaj tudi prikazati.

Kako je pa s premičnim poudarkom? Primeri zanj so tile:

plēsti	plétem	plēti — pletíte	plétel — plétla	pletèn
kreníti	krénem	krèni — kreníte	krènil — kreníla	okrénjen
peljáti	péljem	pélji — peljíte	péljal — peljála	zapelján
sejáti	sejém	sej — sejte	sejál — sejála	zaseján
kováti	kújem	kúj — kújte	kovál — kovála	zakován

Premični naglas ni enoten: *plēsti* se loči od vseh drugih nedoločnikov, čeprav ima naglas na osnovi. Pri zadnjih štirih glagolih se nedoločnik loči od sedanjika, v velelniku tvorita posebno skupino zadnja dva glagola, pri opisnem deležniku se naglasi razporejajo v tri skupine, pri trpnem zopet v dve, ki pa nista identični s prejšnjimi.

In poudarek je na obrazilu?

cvesti	cvetèm	cveti — cvetíte	cvetèl — cvetlà	razcvetèn
končáti	končám	končáj — končájte	končál — končála	končán
kupováti	kupújem	kupúj — kupújte	kupovál — kupovála	kupován

Tudi ti primeri niso enakšni: pri nedoločniku je v *cvesti* naglašen formant nedoločnika, pri *končáti* in *kupováti* pa glagolska nedoločniška pripona. Razlike so tudi med *končáti* in *kupováti* in *končám* ter *kupújem*: naglas na enozložni (dvozložni) priponi, na drugem ali prvem zlogu (*končám* — *kupújem*).

Poimenovanje št. 5 in 7 je nepregledno in nepraktično, ker uvršča v dve zelo različni skupini skoraj enake glagole. Na primer: Za 5. skupino, to je, poudarek je premičen itd., se navaja *želím*, za 7., poudarek je na obrazilu, pa *delím*, toda samo opisna deležnika moškega spola ednine se ločita (*žèlèl* : *delíl*) in še to ne vedno, kot nam pove primer istih dveh tipov: *sedèl* — *delíl*. Poudarek je torej v teh dveh tipih ali večinoma ali pa stalno na obrazilu, vsaj toliko, kot v 4. skupini, ki jo pravorečje imenuje: poudarek je (ponekod) na obrazilu.

Slovenskemu pravorečju so bili potrebni naglasni tipi 8—14 zato, ker ni obravnavalo sedanjiških oblik ločeno od nedoločniških. Nedoločniške oblike gredo namreč vse v prve štiri tipe, sedanjiške pa prav tako, le da so drugače razporejene.

Razen pravkar obravnavanih naglasnih skupin imamo v Slovenskem pravorečju še vse polno posebnosti. Njihova glavna pomanjkljivost je, da niso sistematizirane in da ni vedno povedano, katera oblika je pravzaprav posebna in katera ne in v čem je ta posebnost: *nášel* — *nájdem*, *plétel* — *plèl* so samo morfološke posebnosti, naglasne *nè*. — Posebnosti Slovenskega pravorečja se pri glagolu dajo klasificirati takole. V prvo skupino se uvrščajo supletivni glagoli (*izidem* — *izšèl*), ki že zaradi tega morejo imeti različen naglas. V takih primerih bi kazalo zapisati naglas kar v oblikoslovni obravnavi. V drugo skupino gredo morfološko-akcentne dublete istih glagolskih oblik: *sédel* — *sèl*, *plétel* — *plèl* ali *pregániti* — *prègniti*, *pregánem* — *prègánem* ip. Naglas takih glagolov se lahko prikaže v normalnih tipih. — Tretjo skupino med posebnostmi tvorijo čiste akcentne dublete, kot na primer *nášel* — *našèl*, *dájem* — *dajèem*, *míniti* — *míniiti*, *dáhnìl* — *dahnìl*, *razúmel* — *razumèl*, *uglájèn* — *uglájèen*, *podárjen* — *podarjèn*, *dobíl* — *dóbil*, *bliskati* — *bliskátà*, *zvéživa* — *zvežíva*. Pravzaprav bi moral akcentolog obravnavati samo takšne primere med posebnostmi. Tu bi bilo treba še prav posebej opozoriti na žive in splošnejše primere in na odmirajoče in zastarele.

Takšne so odlike in pomanjkljivosti slovenskega naglasa pri glagolu. Kar velja za Slovensko pravorečje, velja v glavnem tudi za Slovensko slovnico 1956 ter za Slovenski pravopis 1950. Slovenska slovnica je opazila, da je vseh glagolskih tipov vendarle preveč, pa sploh ne govori o naglasu pri glagolih I. vrste, razredi 5—7, in V. vrste, razreda 3 in 4. Pot k rešitvi to seveda ni, prej poziv, da je problem le treba razčistiti.

Knjižni naglas se prav tako kakor naš knjižni jezik sploh opira v prvi vrsti na gorenjščino in dolenjščino. Prav je tako. Naglasne razmere v drugih slovenskih narečjih in govorih so sicer pogosto precej drugačne kot v obeh osrednjih slovenskih narečnih področjih, toda raziskujoči um in tudi navadna jezikovna zavest nam vedno znova odkrivata, da se dajo vključiti v idealen naglasni sistem, za kakršnega znanost (primer Ramovš, Breznik) upravičeno predvideva, da je bil nekoč lasten našim prednikom. Tako ima vsak Slovenec naglasni sistem, ki je potomec enega očeta. Iz

tega sledi, da se mora slovenski knjižni naglas, če hoče postati dosegljiv ideal vseh izobrazenih Slovencev — in teh je in bo vedno več — opirati na glavne naglasne težnje vsega slovenskega jezika. Zato mora zametovati vse ozko narečne posebnosti, ki se izmikajo sistemskim težnjam v razvoju večine slovenskih narečij, pa najsi bodo posebnosti dolenske ali gorenjske. Kar je 19. stoletje ugotovilo za oblikoslovje in glasoslovje, velja tudi za naglas: ne more biti torišče pretiranega individualističnega slovničarskega strokovnjakarstva. Ko bi se to prepogosto ne pozabilo, bi iz naše slovnice lahko izginil marsikak »pomni pa, da...«. — V naglasu naš knjižni jezik še ni ustaljen. Včasih se po polovica slovenskih narečij družijo v različnih naglasnih značilnostih: takrat dovolimo dvojnice in raba bo že pokazala, katere so več vredne. Da se nekaterim zdi naš naglas težak, je precej krivo pravkar razkrito pojmovanje naglasnih tipov, verjetno pa nič manj naše zgolj poučevanje, ki ne navaja slovenskega človeka povezovati knjižni naglas z njegovim narečnim. Tako seveda postavljamo hišo na šibke temelje.

Kako tedaj priti do resnične podobe slovenskih naglasnih tipov pri glagolu? Najprej moramo ločiti mesto naglasa od kvantitete in kvalitete. To dvoje naj se določuje pozneje. Naglasni tipi bodo razen tega mnogo preglednejši in priučljivejši, če se obravnavajo posebej oblike sedanjiškega in posebej nedoločniškega debla. Opora za tako delitev ni le v naglasu samem, temveč tudi v oblikoslovju (najdem — našel, žanjem — žeti, berem — brati ip.). — Od vseh mogočih oblik je treba izbrati le naglasno tipične, to je tiste, ki lahko zastopajo tudi druge, manj pogostne ali po narečjih bolj sprejemljive.

Iz nadaljnje obravnave oblik iz sedanjiškega debla lahko izločimo deležnik sedanjega časa in krajšo obliko za 3. osebo množine, ker je prvi naglašen vedno na glagolski priponi: *pletóč, seděč, gredé, nakupováje*, 3. oseba množine pa razen pri *bódo* prav tako: *pletó, sedé, gredó, bijó*. Tako nam preostane le naglas sedanjika in velelnika. Glede mesta naglasa nam za prvega zadostuje 1. oseba ednine, za drugega pa 2. oseba ednine in množine. Slovenski glagoli bi se nam tako razporedili v pet skupin:

1. mislim / sliši — slišite. Tako še *délam, sédem, dvígnem, čújem, vérujem, kújem*.

2. plêtem / plêti — pletíte. Tako še *trésem, nósím, žênem, píšem*.

3. kosím / kósi — kosíte. Tako še *pustím, bežím*.

4. potrêm / potri — potrite. Tako še *žrêm, žgêm, cvetêm, končám, končávam, kupújem*.

5. stáknem / stakni — staknite.

V prvi tip gredo vseskozi korensko naglašeni glagoli, to je Breznikov tip *a*. Imenovali bi ga lahko nepremični naglas na korenu (ali podstavi v primerih kot *vérujem*). Ta tip je zelo življenjski in se nenehno bogati iz drugega tipa. SP in Slovenska slovnica 1956 sta to priznala zlasti pri glagolih na -em in -am: *trésite, žánjite, píšite, čakajte, mótajte* je prav tako dovoljeno kot *tresíte, čakájte, motájte se* ip. Priznati bo treba to tudi pri glagolih na nepoudarjeni -im, torej velelnik *lóci* — *lócite*, česar se danes še branimo in zahtevamo le *ločíte*, kar je toliko bolj čudno, ko z druge strani celo glagolom na poudarjeni -ím, če je bil koren prvotno

dolg, dovoljujemo, četudi nedosledno, v velelniku korensko naglaševanje: *béži, béžite* navaja že SP.

Tudi za naš drugi tip je značilen korenski naglas, saj je le v dvojnem in množinskem velelniku na glagolski priponi. Omenili smo njegovo prehajanje v prvi tip. Naš 2. tip vzdržuje torej širok vokalizem v I. in IV. vrsti, v drugi pa polglasnik: plēti, nōsi, sahnīte. Ta tip je sprejel vase naš 5. tip, ki životari le še kot dubleta, pa še to ne pri vseh glagolih. Slovensko pravorečje se ga še drži, toda kako izumira, nam pove Slovenska slovnica 1956, ki določa po SP naglas *stákni*.

Četrty tip je naglašen vseskozi samo na glagolski priponi. Bolj kot za edini primer z ohranjenim polglasnikom v osnovi *cvetēm* in njegove zloženke velja to za predpanske glagole tipa *počnēm* in redke simplekse kot *žgēm, tkēm*. Pri predpanskih glagolih nam je ta tip gotovo pomagalo ohraniti dejstvo, da slovenščina nerada premešča naglas proti začetku v primerih, ko bi moral preskočiti mesto izginulega polglasa, še manj ga pa trpi na predponah. (Kakor je znano, ga imamo na predponah le takrat, kadar te niso več prav občutene v svojem samostojnem pomenu, ampak so se izgubile v novem pomenu sestavljenke: *nájdem, póšljem, národ, zárod* ip.). Zelo živ je 4. tip pri glagolih na *-ám* ali *-újem*, to je pri dvozložnih priponah (*-ám* je po skrajšanju nastalo iz *-ájem*). Za glagole šeste vrste je sploh značilno, da zmaguje naglas na končaju in tako celo glagoli iz 1. tipa prehajajo v četrtega: *nadlégovati > nadlegováti*.

Tudi glagoli tretjega tipa so naglašeni na glagolski priponi, le v edninem velelniku na korenu. Omenili smo že, da tisti z neodprtimi vokalizmom v korenu prehajajo v prvi tip: *béži* — *béživa*. To je v skladu z že poudarjeno naglasno tendenco sodobne slovenščine, hkrati pa je tu primerno tudi zato, ker se tako ločijo velelniške oblike od sedanjskih: *bežíta, bežite* (sedanjik) — *béžita, béžite* (velelnik). Mesto naglasa postaja razločevalno vse odločilnejše, kjer in ker se izgublja intonacije.

Peti tip se, kot rečeno, izgublja v drugega. Tako imamo pravzaprav le štiri naglasne tipe: v prvega in drugega gredo glagoli, ki se končujejo na nepoudarjen končaj; v tretjega glagoli z naglašnim *-ím*, v četrtega pa glagoli z naglašnim končajem *-ēm, -ám, -újem, -ávam* (*-úje* je tu seveda pripona, ne del korena).

Tako gledanje, kot smo pravkar videli, že pronica iz naših pravo-rečno-naglasnih pisanj, samo v zavesti nam še ni dovolj, zato je sporadično, nepovezano in nesistemsko, kar kvari ugled pravorečniku, ki enim glagolom pomaga pri porodu novega naglasa, v bistvu enakim drugim ga pa preperečuje. S tem seveda nepotrebno motimo jeziku razvoj, kakor je bilo tudi v JiS že rečeno; paziti moramo le, da novi naglas ne bo neolikan, kakršnega si menda žele tisti, ki bi radi naglaševali kar tako, kot se jim jezik v ustih obrne.

Razbora naglasa pri nedoločniških oblikah ne bomo oprli na nedoločnik, kakor sta to storila Breznik in Rupel. Ker slovenski knjižni jezik ne zahteva intonacije, se nedoločnik ne loči po naglasu od opisnega deležnika za ženski spol ednine. Opisni deležnik je od nedoločnika uporabnejši zategadelj, ker ga poznajo tudi tisti Slovenci, ki tako imenovanega dolgega nedoločnika nimajo, Dolenjci na primer. Razen oblike za ženski spol ednine bomo upoštevali tudi obliko za moški spol, ki jo prav tako poznajo

vsi slovenski govori, hkrati pa nam predstavlja namenilnik, seveda samo pri nedovršnih glagolih. Tretja oblika, ki nam bo pomagala določiti naglasne tipe nedoločniških oblik, je trpni deležnik za moški spol ednine, ki glede na mesto naglasa večinoma zastopa tudi glagolnik.

Odnos teh treh glagolskih oblik nam izloča sedem tipov.

1. mísl-il, mísl-ila, míšlj-en. Tako še *délal, slíšal, vídel, véroval, dvígnil, sédel, čúl, píl*.

2. plétel, plét-la, plet-èn.

3. nòs-il, nos-íla, nòš-en. Tako še *čákal, písal*.

4. kos-íl, kos-íla, koš-èn. Tako še *končál, kupovál, sedèl*.

5. pokós-il, pokos-íla, pokoš-èn. Tako še *žélel, kléčal, péljal*.

6. stakn-il, stak-níla, sták-njen.

7. cvet-èl, cvet-là, razcvet-èn.

Pripomniti moramo takoj, da je *cvetèl* itd. komajda poseben tip, ker je sam zase. V opisnem deležniku se strinjajo z njim še sestavljenke tipa *izšèl*, medtem ko je pri drugih takšnih sestavljenkah končniški naglas le dubleten: *nášel* ali *našèl*. Tudi 6. tip že odмира, prav kot pri sedanjiških oblikah četrti. Slovenska slovnica 1956 ima za navadnejši izgovor po našem tretjem tipu, torej *stáknil, stakníla* in ne *staknil, stakníla*. Ostalih pet tipov pa se še čvrsto drži.

Prvi tip je enak prvemu sedanjiškemu, to je, naglas je vedno na korenu in se ne premika. Vanj so prešli tudi vsi v nedoločniku brezpriponski glagoli, ki nimajo v korenu širokega *ô* ali *ê*: *trésel, potfl, popíl*. Razen teh se lahko tako naglašajo tudi glagoli našega tretjega tipa iz V. vrste: namesto *čákala, písala* lahko torej naglasimo *čákala, písala*. Slovenska slovnica in SP to prestopanje nedosledno dopuščata. Vsem tem glagolom je treba dopustiti prestop, ker sicer rušimo sistem in vzbujamo videz neopravičljive samovoljnosti.

Naš drugi tip je omejen na nedoločniško brezpriponske glagole, ki se jim koren končuje na soglasnik. V tretji tip gredo glagoli z i-jevsko ali a-jevsko nedoločniško pripono: *nòsil, čákal, písal*, vendar gresta lahko zadnja dva, kot rečeno, tudi po 1. tipu. — Za četrti tip je značilen naglas na glagolski priponi; tudi v sedanjiških oblikah imamo enak naglas. — Podobno je s petim tipom, le da je opisni deležnik za moški spol naglašen na korenu. To so bodisi glagoli III. vrste, ki so v sedanjku naglašeni na priponi (*želim — žélel*), bodisi glagoli V. vrste, ki v prezentu navadno poleg naglašene končaja -am poznajo tudi dubletnega na nepoudarjen -em (*peljám, péljem, péljal*), bodisi prefigurirani glagoli našega 4. tipa (*razdelím — razdélil*). Ti glagoli na -im, če so prefigurirani, lahko dubletirajo po povsem osamljenem naglasnem tipu: v opisnem deležniku imajo lahko naglas razen v obliki za ženski spol ednine vedno na korenu, torej *pokósil, -o, -i* proti *pokosíla*. — Poudarku *žélel* proti *sedèl* ali *péljal* proti *orál* je težko določiti meje, ker gre v bistvu za nekdanji identičen tip, le da se je v prvem primeru naglas pomaknil proti začetku besede, v drugem pa ne.

Kako pa je s kvantiteto in kvaliteto naglašanih vokalov? Razen Gorenjcev se ju moramo skoraj vsi privajati. Celo Dolenjec mora zamenjavati svoje diftonge za enotne glasove, spreminjati barvo vokalov, nekatere pa sploh zameniti. Tako mora storiti še bolj pogosto Štajerec, Gore-

njec pa v glavnem samo v nenaglašanih zlogih. Pravorečnik zato ne bi smel pozabiti povedati, da je v knjižni slovenščini pri glagolu kratek naglas mogoč le v zadnjem zlogu, da pa naglašeni zadnji zlog seveda ni nujen kratek. V nezadnjem zlogu je potemtakem mogoč le dolg naglas. Tako opozorilo je važno ne samo zaradi naših severnih govorov, prleških, prekmurskih in koroških, ki imajo na primer za prvotni praslovanski akut vedno kratek refleks, *dělal* ip., temveč tudi za tiste dialekte, ki so stare padajoče dolžine izgubili, za dijake pa še prav posebej, da vsaj nezadnjih zlogov ne bodo napačno akcentuirali. O kvantiteti bi bilo dobro povedati kakšno okvirno ali usmerjevalno pravilo, kot na primer, da je pri sedanjskih oblikah kračina mogoča le na priponi glagolov na -*ēm* (*potrēm, potri*). Komaj nekaj imamo glagolov z dolgim končajem -*ém* (*vém, povém, smém*). Podobno pomožno pravilo jè, da je formant -*en* pri trpnem deležniku pod poudarkom v ednini moškega spola kratek, sicer pa vedno dolg.

- In še vprašanje kvalitete. To je morda še najteže določiti. Zopet se moramo nasloniti na znanje, ki nam ga daje govor ali narečje, kateremu pripadamo. Določevalec kvalitete bi nam moral s skrbno izbranimi primeri zajeti glavne tipe, kjer se javljata ozka ali široka *o* in *e*. Primere bi moral izbrati v čim idealnejšem nasprotju; glagolu *nêsem, nêsi, nêsla, prinesêna* mora pokazati njegovo nasprotje v tipu *trêsem, trêsi, trêsla, strêsenena* ali *vêži, vézal* in *pêlji, pêljal* itd. Za take primere mora učeči se zavestno najti zadevne reflekse svojega narečja. Priznati moramo, da že najnovejša slovnica skuša povezovati knjižni naglas z narečnim. Nekje hoče bralcu dopovedati, kdaj se naglas premika: takrat, kadar je v kratkem nedoločniku (brez -*i*) širok vokal, n. pr. *krênit, počênit, zaklênit*. To je deloma prav in treba je v tej smeri iti še dalje. Premisliti pa moramo dobro, katero obliko izberemo kot vzorec. Kratki nedoločnik na primer ni najprimernejši za to: pozna ga komaj pol slovenskih narečij, brez -*i* je po moderni vokalni redukciji dostikrat tudi dolgi nedoločnik, razen tega pa že od nekdanj tudi namenilnik, kar vse človeka lahko zavede v zmotu, da ima opraviti s kratkim nedoločnikom. V takšnih okoliščinah je seveda učinkovitost vzorca zelo zmanjšana. Že ko bi se vzel opisni deležnik moškega spola, bi bilo bolje: *krênil, počênil, zaklênil*, še mnogo boljši pa je edninski velelnik, zakaj [široki *ô* ali *ê*, razen v tipu *potrēm, nôsi, pêlji*. Če ga imajo v velelniku, potem ga imajo glagoli I. vrste (razred 1—4) tudi v sedanjiku in opisnem deležniku, kjer je izjema le moški spol ednine: *plêti, plêtem, plêtla*. Če je tak glagol iz V. vrste, ima široko kvaliteto opisni deležnik moškega spola ednine: *pêlji, pêljal* in ravno tako je pri glagolih na nepoudarjeni -*im*: *nôsi, nôsil*, vtem ko ga glagoli na naglašeni -*ím* nimajo: *kôsi — kosíl*.

Pravilno naglaševanje nam otežuje med drugim zlasti tudi upoštevanje glagolskih vrst in razredov. Naglas je namreč samo deloma vezan na vrste, kar niti ni čudno, saj sedaj veljavne glagolske vrste in razredi temelje predvsem na oblikoslovnih in celo glasoslovnih pojavih. Za mnogo takih pregraj se akcent ne meni: *pêljal = nôsil = tôpol = kôsa* itd. Že ko bi naglas vsaj pri glagolu obdelali strnjeno in po resničnih akcentskih tipih, bi bilo knjižni slovenščini v veliko korist.

LITERARNI SPREHOD PO LJUBLJANI

Nadaljevanje

Ajdovščina, trg na križišču Titove in Gosposvetske (prej Marije Terezije) ceste, ima ime po nekdanjem ajdovskem (= poganskem) pokopališču, ki je bilo tu v dobi Emone. Narodni muzej hrani iz te rimske nekropole več sarkofagov in žar, ki so jih našli (1868) pri izkopavanju tal za zidanje hotela »Evrope«. Sezidal ga je Luka Tavčar (1878). Z njegovo hčerjo se je poročil *Janko Kersnik* (1881). Tavčar je hotel kmalu prodal (1884) Vzajemni zavarovalnici v Gradcu, prebival pa je v njem še nadalje. V njegovem stanovanju je Kersnik umrl 28. 7. 1897, ko se je za jetiko na smrt bolan vračal iz zdravilišča v Gleichenbergu na Štajerskem domov na Brdo. Pokopan pa je na brdskem pokopališču.

Za »Evropo« je bila prva »Narodna tiskarna«, kamor se je preselil iz Maribora politični časopis mladoslovencev »Slovenski Narod« (1872) pod uredništvom *Josipa Jurčiča* in postal naslednje leto dnevnik. Čez tri leta (1875) se je tiskarna preselila v Kollmanovo hišo v Gledališki stolbi št. 3 ob Ljubljani; tam je Jurčič kot glavni urednik »Slovenskega Naroda« tudi prebival ter umrl (3. 5. 1881). Nato se je tiskarna preselila v Gosposko ulico št. 12 (1888), po štirih letih pa v vogalno hišo na Trgu revolucije št. 12 z vhodom iz Vegove ulice št. 2 (1892). Po potresu je dobila »Narodna tiskarna« lastno poslopje v Ulici Toneta Tomšiča (prej Knafljeva ulica) št. 5, kjer je danes nastanjena Tiskarna »Slovenskega poročevalca«.

Ob Titovi cesti med sedanjo Dalmatinovo in Tavčarjevo ulico so si sredi 17. stoletja (1657) sezidali *bosonogi avguštinci* (diskalceati) samostan s cerkvijo ob Dalmatiňovi ulici in z obsežnimi vrtovi še preko Trdinove ulice. Tu je deloval v drugi polovici 18. stoletja razsvetljenski krožek patra *Marka Pohlina*, samovoljnega jezikovnega novatorja, a hkrati izredno marljivega kulturnega delavca.

Cesar Jožef II. je diskalceate razpustil (1786) in samostan izročil menihom »usmiljenim bratom«, da so tu uredili *deželno bolnišnico*. Vodili so jo nad eno stoletje, dokler ni ravno v potresnem letu 1895 dozidala tedanja deželna vlada novo bolnišnico na Zaloški cesti, današnjo »Splošno bolnišnico«.

V mrtvašnici bolnišnice usmiljenih bratov je ležalo tudi truplo Matije Čopa, ko so ga pripeljali iz Tomačevega, kjer je 6. julija 1835 utonil pri kopanju v Savi. Še tisti večer je pritekel semkaj nesrečni Prešeren po slovo od mrtvega prijatelja in iskat utehe svoji neizmerni bolečini:

Vedro sijalo je obličje milo
in usta tvoja, kot bi se smehljala:
Končan je boj, trpljenje je minilo.
Tako sem našel te, ko vest me žala,
da več srce prijatelja ne bije,
je k tebi zdvajajočega prignala.

(Prešeren-Glazer)

Po potresu so zrastle na stavbišču porušenega samostana in bolnišnice današnje nove stanovanjske hiše. V hiši ob Dalmatinovi ulici št. 1 je prebival v tretjem nadstropju v vogalnem stanovanju *Oton Župančič* z družino skoraj cela tri desetletja (1916 do 1945). Prej je prebival v hiši na današnji Prešernovi cesti št. 3, potem se je naselil v Veselovo ulico št. 8. Njegova mati vdova je prebivala blizu tu na Gosposvetski cesti št. 13 v »Kolizeju« v pritličju, vrata št. 60, in tam umrla za pljučno tuberkulozo in srčno oslabeledostjo 8. novembra 1935, stara 82 let. Rojena je bila posestniku Maliču 7. februarja 1853 na Vinici v Beli krajini.

Tavčarjeva (prej *Sodna*) ulica. Vogalno hišo je dal po potresu sezidati župan Ivan Hribar. Vanjo je v pritličju na levi preselil odvetniško pisarno dr. *Ivan Tavčar*, ko je bila sezidana v tej ulici nova justična palača (1902). Po prvi vojni je hišo tudi odkupil od Hribarja, a jo je kmalu prodal. Po njegovi smrti (1923) je dobila ulica njegovo ime.

V Ulici Moše Pijada št. 22 (bivši Kolodvorski) je spominska plošča *Zofki Kvedrovi* na hiši, na katere prostoru je stala njena rojstna hiša.

Pred potresom je bil ta okraj ob takratni Dunajski cesti pravo predmestje s kmetskim naseljem hiš, hlevov, poljá in travnikov. Železnica (iz leta 1857) proti Trstu se je vila »daleč« izven mesta. Še veliko dalje iz mesta je bilo staro pokopališče pri *Sv. Krištofu*, obzidano s kamenjem iz porušenega mestnega obzidja; blagoslovil ga je janzenist nadškof grof Herberstein leta 1779. Osem let nato je bil tudi sam tu pokopan. Zaradi kužnih bolezni so morali pokopališče že čez 20 let povečati in potem še trikrat. Vzdržalo je le 126 let. Leta 1906 so uredili sedanje pokopališče s cerkvijo sv. Križa na *Žalah*. Zadnja leta pred drugo vojno je bilo staro pokopališče popolnoma odpravljeno. Na stavbišču za projektirano in v kolobarju zidano »Baragovo semenišče« so kosti umrlih prekopali v skupno jamo, za grobove zaslužnih kulturnih delavcev pa je arch. Plečnik ogradil vzhodni del pokopališča, ki se odslej imenuje »*Navje*«. Tu sta ostala v svojem grobu edino *Ivan Tušek* in *Jernej Kopitar*, kateremu je pa ta grob tudi že drugo bivališče; pokopan je bil najprej na Dunaju, kjer je umrl 11. 8. 1844. Po opustitvi tamkajšnjega pokopališča pri *Sv. Marku* je bil z velikimi slavnostmi na Dunaju in v Ljubljani prepeljan v domovino 12. 10. 1897. Prav tedaj so Srbi prepeljali *Vuka Karadžića* z Dunaja v Beograd in ga pokopali pred saborno cerkvijo v soseščini *Dositeja Obradovića*. Želeli so imeti zraven *Vuka* tudi njegovega mentorja *Kopitarja*, a Slovenska Matica ni mogla ustreči tej želji.

Vsi drugi sedanji rajni na *Navju* so bili semkaj prekopani ob opustitvi pokopališča, tako: *Linhart*, *Vodnik*, *Čop*, *Korytko*, župan *Hradecky*, ded pisatelja *Janka Kersnika* profesor *Janez Krstnik Kersnik*, *Prešernov* šef, prijatelj in mecen dr. *Crobath*, slikar *Langus*, tiskar *Blaznik*, *Jurčič*, *Bleiweis*, *Zarnik*, oba brata *Josip* in *Franjo Cimperman*, skladatelji: *Jurij Flajšman*, *Gasper Mašek*, *Gregor Rihar*, *Anton Nedved* in mnogi drugi. — Nekaterim je tu post festum postavljena le plošča, tako nesrečnemu *Ivanu Groharju*, ki je bil pokopan že na novem pokopališču na *Žalah* (1911), a je tam po desetih letih izgubil pravico do svojega groba, ker kulturna Ljubljana ni skrbela zanj in so na njegove zemeljske ostanke pokopali drugega mrliča. — *Linhartov*, *Čopov*, *Korytkov* in *Simonetti*-jevih nagrobnik imajo *Prešernove* epitafe. *Linhartov* je skoraj uničen.

Poseben prostor zavzema *pisateljska grobnica*, ki je v naših skromnih razmerah doživela svojo posebno usodo in signo temporis. Pisateljsko podporno društvo je sezidalo grobnico tik ob stari cerkvi sv. Krištofa leta 1888. Prva mrliča sta našla v njej svoj zadnji dom že prekopana iz grobov: *Božidar Raič* († 1886) in *Fran Levstik*, ki je umrl jeseni 1887. Niso pa prekopali *Jurčiča*, ki je umrl sedem let poprej (1881); grob so mu pustili ob prvotni mrtvašnici v najstarejšem delu pokopališča in v soseščini dr. J. Bleiweisa. Pozneje so pokopali sem tudi *Andrejčkovega Jožeta* — *Podmiljšaka*. Iz Prage je bil prepeljan sem profesor na ljubljanski realki *Anton Raič*. Poleg teh so v grobnici pokopani časnikar in pisatelj *Ivan Železnikar* († 1892), pesnik in mecen Pisateljskega društva *Fran Gestrin* († 1893), zgodovinar *Simon Rutar*, *Anton Aškerc* († 1912), pisatelj, pesnik in Kettejev mecen *Ivan Resman* († 1915); kot zadnji se je tu literarnim tovarišem pridružil *Josip Stritar* († 1923); s svojim rojakom, starim prijateljem in sobojevnikom *Franom Levstikom* se je tu sešel za vselej po 36 letih, odkar ju je ločila v življenju Levstikova smrt.

Sedanja pisateljska in sosednje grobnice so bile poprej mavzolej ljubljanske plutokracije, ki je preselila umrle svojece v nove grobnice na Žalah. A tudi tu grozi zaslužnim rajnim pregon. Že jim je izdana odločba za novo bivališče na Žalah, kjer jim bo po Plečnikovem načrtu urejen novi dom, da se rešijo izpod zanemarjenih in vandalsko razdejanih nagrobnih spomenikov, ki prav nič ne pričajo o našem spoštovanju do mrtvih. Kmalu ne bo več sledu o starem pokopališču. Krištofova cerkvice je učakala pol tisočletja, sezidana 1476, obnovljena 1708. *Trubar* je tu začel reformacijo, dokler ni dobil prikladnejše »špitalske« cerkve, ki je stala na prostoru današnje »Kresije« v Stritarjevi ulici. S staro cerkvijo je bila zvezana večja nova cerkev sv. Cirila in Metoda, sezidana malo pred drugo svetovno vojno v Plečnikovem slogu in s prehodom skozi vmesni zid. V zunanji in notranji steni zidu je Plečnik vzdal zgodovinsko in arhitektonsko zanimive nagrobneke z opuščenelega pokopališča. To cerkev so porušili v decembru 1957, Krištofovo pa v februarju 1958, da napravita prostor modernemu Gospodarskemu razstavišču.

Na severni strani pokopališča je bila »turška jama«, imenovana tako kot spomin na zmago nad Turki v 16. stoletju. Tam ob zidu so Francozi ob okupaciji (leta 1810) ustrelili pet rokovnjačev. V beletristiki je ohranil spomin nanje *Jurčič* z romanom »Rokovnjači«.

Linhartova cesta drži na novo pokopališče *Žale* in tam v smeri proti Tomačevemu v *Gramozno jamo*, kjer so junaško umirali pod fašističnimi streli naši talci. Med prvimi je padel tu 21. maja 1942 narodni heroj *Tone Tomšič*, 2. junija politik dr. *Aleš Stanovnik*, 1. oktobra akademski slikar *Hinko Smrekar* in še dolga vrsta najpogumnejših upornikov proti okupatorju, največ mladih fantov in mož, življenja in boja polnih, ki tudi za ceno življenja niso marali izdati ničesar o povezavi borcev Osvobodilne fronte za svobodo slovenskega ljudstva. Nad dve sto grobov v severnem delu *Žal* hrani njihova trupla. Ob vhodu v jamo stoji preko 12 m visok steber, ki opozarja popotnika, da je to pot k žrtveniku svobode. Na dnu pred južno steno sto metrov dolge jame je postavila Ljubljana 9. maja 1957 velik bronast spomenik talca na prostoru, kjer so padale vkljenjene žrtve za svobodo. Kip je ustvaril akad. kipar *Boris Kalin*.

Kostnica na Žalah hrani kosti okrog 2500 vojakov iz prve svetovne vojne. V posebnih sarkofagih leži pet ustreljenih voditeljev vojaškega upora 12. maja 1918 v Judenburgu in preporodovec Ivan Endlicher.

Na Titovi cesti v hiši št. 73 v 3. nadstropju so belogardisti 8. januarja 1943 dopoldne aretirali *Lovra Kuharja (Prežihovega Voranca)* v stanovanju geodeta ing. Miroslava Černivca, ko je tam čakal kurirko. Kako so našli semkaj sled za njim, še ni pojasnjeno. Sprva baje niti vedeli niso, da imajo pod ilegalnim imenom *Peter Čiznar* aretiranega — Voranca. Zaslíševanje se je zavleklo do razsula fašističnega režima v Italiji v septembru 1943. Voranca so potem prevzeli Nemci in ga odpravili v zapore v Begunjah, potem v Berlin in od tam v koncentracijsko taborišče v Sachsenhausen (glej Prežihov zbornik, str. 210 ss).

Na Titovi cesti št. 105 (prej 93) je prebival v hiši ing. Suhadolca pesnik *Miran Jarc* z družino. Ob raciji na vidovdansko nedeljo 28. junija 1942 je bil pridržan v »Belgijski vojašnici«. Tam za žično ograjo sva se še zadnjikrat videla pred odhodom v izgnanstvo. Ob devetih zvečer je odpeljal tako imenovani »bežigrajski vlak« 600 internirancev proti Gonarsu. Bilo je 12 zaklenjenih živinskih vagonov in trije oklopni z italijanskim vojaštvom. Med Borovnico in Verdrom je opolnoči partizanska zaseda s strojnicami ustavila vlak, naskočila prvih šest vagonov in osvobodila blizu 300 internirancev, med njimi Mirana Jarca, in jih odpeljala v hrib v goščavo. Dotlej ni padel iz italijanskih oklepnikov noben strel. Tedaj pa so poskakali vojaki iz svojih vagonov na nasprotno, vrhniško stran železnice in izza koles pod vagoni spustili rafale iz strojnic za »begunci«. Druga polovica vlaka je tako prišla v križni ogenj, kajti partizani so krepko odgovarjali, a na srečo ni nobena krogla zadela v teh vagonih zaklenjenih internirancev; pač pa je bilo ob prvem napadu na vlak nekaj smrtno zadetih v prvih šestih vagonih. Bitka je trajala do svitanja ob treh zjutraj. Šele dopoldne je ostanek vlaka odpeljal nerešene internirance v Gonars. Miran Jarc je prišel v kulturniški oddelek. Ob neki hajki v italijanski ofenzivi v avgustu je obnemogel in fašisti so ga ustrelili blizu Pugleda v roških gozdovih. V oktobru 1955 so književniki odkrili pesniku spominsko ploščo v Starem logu (Lino Legiša: *Miran Jarc*, Slov. poročevalec 18. 10. 1955).

Titova cesta nas vodi dalje proti Ježici. Na tej poti je *Janez Trdina* kot drugošolec leta 1844 ves presrečen prvikrat spoznal Prešerna in govoril z njim ter mu v šolarski zadregi »zdrdral« na pamet naučeno pesmico »Nuna in kanarček« (glej Trdinovo ZD III, 499—500). — V Stočicah št. 33 je rojstni dom *Alojzija Merharja (Silvina Sardenka)*.

Na Ježici je nekaj časa (1787—1795) kot kurat pravkar ustanovljene fare služboval *Jurij Japelj*, prevajalec sv. pisma, jezikoslovec in narodni preroditelj. — Na Ježici št. 12 pri »Florjančku« je bil rojen 1846 *Fran Levec*, slovstveni zgodovinar, prvi urednik naših klasikov, avtor pravopisa in pomemben šolnik. *Prešeren* je imel na Ježici svojega glavnega mecena, starega strica Jožeta, ki je bil tamkaj župni upravitelj od leta 1820 do upokojitve 1829. France ga je tu večkrat obiskoval, daljšo dobo pa je prebival pri njem v župnišču od septembra 1826 do aprila 1827, ko se je pripravljaj na rigoroze. Zahajal je rad tudi v gostilno k »Ruskemu carju«.

Dalje o prihodnjem letniku

Ocene in poročila

F. S. FINŽGAR, LETA MOJEGA POPOTOVANJA

Memoárska literatura je pri Slovencih dovolj obsežna, zlasti na področju politične zgodovine, znatno manj pa literature, kjer srečujemo le Ernestino in Lenko Prešernovo ter po nekaj spisov Janeza Trdine in Ivana Cankarja. Zdaj se jim pridružujejo še Finžgarjevi spomini pod biblijskim naslovom *Leta mojega popotovanja*. Pisatelj, ki je pet let starejši od Cankarja in sedem od Župančiča ter je zdaj častitljiv nestor med slovenskimi književniki, je storil prav, da se je na večer življenja odločil za ta korak in nam dal obračun o svojem življenju in delu. Knjigo, ki obsega 440 strani, je pisal v samotni svoje hišice na Mirju med sovražno okupacijo in jo v glavnem dokončal leta 1944, same spomine na vojna leta je iz razumljivih razlogov mogel dopisati šele po osvoboditvi (1952). Založila jo je svojemu dolgoletnemu tajniku Mohorjeva družba v Celju, opremil zelo okusno Plečnikov učencem arh. Tone Bitenc in krase jo številne fotografije ter faksimile pisateljevega posvetila.

Že pisateljev rodovni izvor — predniki po očetovi strani so bili revni kajzarji in krojači, ki so se preživljali s trdim delom — govori za njegov močni socialni čut in nasprotuje trditvi, da bi bil glasnik gruntarstva. Svoj priimek izvaja od nemškega krajevnega imena Fintschgau, od koder naj bi Finžgarji ko' kolonisti briksenskih škofov prišli v blejsko okolico. Razlaga se zdi zelo verjetna, podobno je v naši literaturi najbrž tudi z Mencingerjevim priimkom, ker je tudi večji del Bohinja spadal pod blejsko graščino. Ime svoje rojstne vasi Dosloviče pa pisatelj, kakor je bralcem našega lista znano (glej njegov članek v *JiS* I, str. 289—291), razlaga od Vidoslavičev, imenovanih po prvem naseljencu Vidoslavu. Iz družinske ustne tradicije — ded je v mladih letih doživel francosko okupacijo in se skrival pred njihovim novačenjem — ima Finžgar verjetno svoje gledanje na Francoze v ljudski igri *Naša kri*. Naše kmečko ljudstvo je nove oblastnike presojalo predvsem po občutnih vojnih dajatvah, fronkih, in ni gledalo v njih, kakor kulturni delavec Vodnik ali iz zgodovinske perspektive danes mi, nosilce svobodoumne humanosti. Sicer pa pisatelj v usta predstavnika Hirskega provinc, častnika Renarda, preroško polaga tudi idejo južnoslovenskega združenja. V tem smislu polemizira s kritikom (Krištan, Župančič), ki mu je ob uprizoritvi te igre očitala nenaklonjenost do Francozov in idejno-politično konservativnost. Zanimiva je nadalje pisateljeva izjava, da se je naravnega in jedrnatega izražanja učil pri očetu in ljudstvu, kasneje pa ga je pred izumetničenostjo in ohlapnostjo v slogu opozarjal Izidor Cankar. Kakor že Joža Debevec v *Vzorih* in bojih tako tudi Finžgar kot posebni vrlini takratnega študentskega rodu označuje odločno narodno zavest in etiko trdega dela, ki sta pisatelju prešli v meso in kri za vse življenje. Hribovita Gorenjska mu je dala odporno zdravje in trmast ponos, ki se ni navajen klanjati in poniževati, v značaju pa si je ob stiku z življenjem zgodaj izoblikoval tudi razumevanje sočloveka, politično strpnost in kulturno naprednost, zato ni čudno, da ni bil miljenček svojih predstojnikov in da je v dobrih sedmih letih kaplanovanja (1895 do 1902) moral menjati službeno mesto kar osemkrat. Dušnopastirska služba in bivanje v odročnih krajih (Bohinj, Jesenice, Kočevje, Idrija, Sv. Jošt, Škofja Loka) mu nista dovoljevala globljšega literarnega izobraževanja, mojstre svetovne književnosti je mogel prebirati le malo, največ je bil navezan na domačo slovstveno tradicijo. Šele premostitev v Ljubljano, kjer je prevzel mesto kurata v prisilni delavnici — razmere v njej nam opisuje z napetostjo, grozoto in toploto Dickensovega peresa — mu je omogočila bolj zbrano in uspešno leposlovno ustvarjanje. Zanimive, čeprav bolj človeško kot literarno, so tudi oznake sodobnikov, s katerimi se je do takrat srečaval in so seveda največ iz dominsvetovskega kroga: Toma Zupana, Antona Hribarja, Franceta Lampeta, Jan. Ev. Kreka, Antona Medveda, Matije Prelesnika, Antona Aškerca, Alojzija Merharja (Silvina Sardenka). Že tu moram povedati, da ob koncu knjige pogrešam imenskega kazala oseb in del, ki bi raziskovalcu Finžgarjevega dela in dobe s pridom služil. Na splošno pa je ta

del knjige šibkejši, ker se rad drobi v sicer zanimive in duhovite, a ne vedno bistveno potrebne anekdote ter izdaja avtorja pogosteje za rojenega in rodovitnega fabulista kakor pa pričevalca o razmerah in težnjah svojega časa.

Zato pa kot zaokrožena in polna toliko bolj zadovoljujejo naslednja poglavja, v katerih opisuje leta svojega župnikovanja v Želimljem, Sori in Trnovem, ko se je lahko nemoteno predajal slovstvenemu ustvarjanju, hkrati neutrudno deloval tudi kot združni in kulturni organizator, pri vsem tem pa živo spremljal naš družbeno-politični razvoj in življenje ter delo vseh pomembnejših sodobnikov. Predvsem pa so za proučevalca in ljubitelja naše književnosti dragoceni pisateljevi avtentični komentarji o nastanku in pomenu posameznih njegovih del in izpoved njegovega literarnega nazora. V Želimljem (1902—1908) je Finžgar kot župnik začel resno kmetovati in se tako tudi po tej poti zračati z ljudstvom; preden pa je prišel do kmečke tematike v svojem pisateljevanju, je do kraja izoblikoval povest Iz modernega sveta in zasnoval ter napisal roman Pod svobodnim soncem. Za prvo je zanimivo to, da ni nastala morda ob neposrednem opazovanju delavskega življenja na Jesenicah ali v Idriji, ampak da je po zasnovi v bistvu idealistična konstrukcija socialnih nasprotij med tovarnarji in delavci v precej črno-beli tehniki ter da je pisatelj zanjo negativne značaje iz kapitalističnega tabora (Seme, Klešman) posnel po paznikih iz ljubljanske prisilne delavnice. Za roman Pod svobodnim soncem, ki ga je kasneje mislil nadaljevati s še štirimi knjigami, pripoveduje Finžgar o Krekovi idejni pobudi in študijskih pripravah; očitno pod vplivom odklonilne kritike (Vidmar, Slodnjak) nekako opravičujevaje označuje to delo za »mladinsko knjigo in ne roman« (215), kar je le prehudo podcenjevanje samega sebe. Roman ima vendarle večje, tudi estetske kvalitete, da ne omenim njegovega idejno-političnega pomena pred 1918, sicer ne bi bil še danes doma in na tujem tako iskano in priljubljeno branje.

Skoraj bi dejal, da je Finžgar kot človek, vsekakor pa kot umetnik dosegel življenjski zenit v Sori (1908—1918). V fari je takoj po prihodu pomiril strankarsko klerikalno-liberalno razprtost, kot Krekov učenec praktično uredil ideje kmečkega združništva (zlasti na področju živinoreje) in med prvo vojno ščitil ljudi pred gospodovalno surovostjo nemških in madžarskih oficirjev. Ob tesnem sožitju z ljudmi je proniknil v duševnost našega kmeta, v katerem je poleg ljubezni do zemlje in npravnega zdravja odkrival in zavračal tudi hude napake, zlasti strankarsko razprtost, gruntarsko nadutost, strast po pravdanju in uničujočo moč alkoholizma. Ker se je »v Sori tako tesno strnil z ljudstvom kakor dotlej še nikjer« (297) in je v tem spoju odkril tudi najbolj elementaren in adevkven ustvarjalni vir svoji umetniški naravi, je razumljivo, da je v tem času ustvaril svoja najboljša dela, dela iz gorenjskega kmečkega življenja. Med drugim mu je ob doživetju prebujajoče se narave v hribih nad Soro nastala imenitna lovska črtica Na petelina, ob vsakdanjem in neposrednem sožitju z ljudmi pa povest Dekla Ančka, igra Veriga (že prej Naša kri) in ciklus Prerokovana. Za Deklo Ančko bi dejal, da je kljub docela stvarnemu ozadju (glej avtorjeve podatke na str. 276 spodaj!) in plastičnemu prikazovanju kmečkega okolja njen zaključek vendarle preveč moralističen; zato nam je danes toliko bolj nerazumljivo janzenistično mračnjaško zgražanje znatnega dela pisateljevih stanovskih tovarišev ob njenem izidu. Prerokovana z Boji in Kroniko gospoda Urbana pomeni prav gotovo najbolj zrelo Finžgarjevo delo, ker je nepotvorjeno podoživetje vojnih stisk, krivic in grozot brez izrazitega vzgojnega namena in kot takšna realističen pendant Cankarjevim simbolističnim Podobam iz sanj. Pisatelj nam v tem poglavju spominov slika tudi vrsto portretov svojih sodobnikov: slikarjev Jakopiča in Groharja, Otona Župančiča, Ivana in Izidorja Cankarja — prav v Sori je bil pogovor s Finžgarjem za Obiske — predvsem pa Antona Medveda in Jan. Ev. Kreka, ki sta mu bila najljubša prijatelja. Tako nemirna, samotna in tragična življenjska pot trpkega miselnega lirika kakor tudi preprosta, široka, nesebična in slovansko demokratična podoba našega prvega resnično ljudskega politika sta prikazani izredno toplo in prepričljivo. Pisatelj nam v tem poglavju knjige na osnovi lastnih spominov ponazarja politično razdelitev duhov na Slovenskem ob koncu prve vojne v južnoslovansko usmerjene krekovce in redke pristaše avstrija-kantskega deželnega glavarja Sušteršiča.

Kot župnik v Trnovem (1918—1936) je doživel razsulo Avstro-Ogrske in rojstvo prve Jugoslavije, ki so jo slovenske množice pozdravile s tolikšnim navdušenjem, a s svojim centralističnim in kapitalističnim ustrojem ni izpolnila njihovih pričakovanj ne v pogledu slovenske narodne avtonomije ne rešitve perečih socialnih vprašanj. V tem času so pisatelju nastali: Razvalina življenja, najboljše odrsko delo, skrbno pretehtano tudi v tehniki in slogu, obsodba gruntarskega pohlepa in alkoholizma, ki povzročita tragedijo mladega zakona; povest Beli ženin, zgodba o starcu, ki je z novo poroko zaman iskal nadomestila za plemenito pokojno ženo; povest Strici, kjer je pisatelj spet očitno na strani kajzarske neveste in matere, ki ji gruntarsko zaničevanje obeh svakov stre srce, dasi ima tudi smisel za barvito in bahato kmečko folkloro; močna in pretresljiva, po prijemu malce naturalistična črtica Sibirija, zajeta iz življenja ljubljanskih brezposelnih delavcev v času gospodarske krize v tridesetih letih; mladinska zgodba Hudournik, s katero je hotel pisatelj mladino popeljati stran od osladno sentimentalnih štorij v prvobitno naravo in med živali ter se godi v Finžgarjevi nekdanji bajti Murki na pobočju Stola. Medtem ko je pisateljeva izvirma ustvarjalnost postopoma ponehavalala, je težišče njegovega kulturnega dela prehajalo na urednikovanje in organizacijo: četrt stoletja je bil predsednik upravnega odbora Nove založbe, ki je izdala med drugim Cankarjeve in Finžgarjeve Zbrane spise, še dlje pa tajnik Mohorjeve družbe, urednik njenih publikacij in lista Mladike, pobudil pa je tudi prizadevanje za odkup rojstne hiše svojega velikega rojaka Prešerna v Vrbi. V obravnavani knjigi svojih spominov nam Finžgar izpoveduje tudi svoj literarni in socialni nazor ter celoten pogled na življenje. Njegov slovstveni nazor (glej strani 213, 335, 352—356) bi na kratko lahko označili takole: Kakor romantik Tavčar tudi realist Finžgar odklanja razne abstraktne povojne smeri, zlasti ekspresionizem Podbevškove vrste, v prepričanju, »da bo vse to prisiljeno duhovičenje kaj naglo izginilo, naravno zdravje pa obveljalo«. Umetnik oblikuj resničnega človeka in življenje, in sicer s svojo ustvarjalno fantazijo, ne da bi kar fotografiral določene osebe in dogodke; zato Finžgar tudi zavrača literarnozgodovinsko metodo podrobnega pozitivističnega stikanja po stvarnem ozadju. Umetnina se lahko rodi le iz najgloblje avtorjeve notranje nuje, zato ne more biti didaktično utilitarna, toda težko si je misliti umetnino brez življenjske ideje. Noben svetovni nazor avtorja a priori ne dela umetnika ali pa neumetnika (pač pa življenjska prepričljivost in oblikovalna sila), vselej pa se nehote javlja iz njegovih del in ga s svojo sistematiko tudi po svoje veže, naj bo že kakršenkoli. — Poleg narodne zavesti je bil v našem pisatelju vedno močan tudi socialni čut, utemeljen in obarvan z etiko krščanskega humanizma. Res da v njegovih delih živi tudi kmečki ponos, ki pa nikakor ni razredna pripadnost h gruntarstvu ali odobravanje njegove miselnosti (Boršnikova), ampak vitalna zakoreninjenost v zemlji in obredno veselje nad kmečkimi praznovanji, torej nekaj takega, kar je, kot vemo zlasti iz Jamnice, v precejšnji meri živelo celó v Prežihu. Zato mu je bliže trden in pošten kmet (ne pohlepni in izkoriščevalski gruntar) kakor industrijski delavec, ker se mu le-ta zdi gmotno in potemtakem tudi duhovno bolj odvisen in omahljiv; zato ga boli množičen beg od zemlje v mesto, pri čemer pa se malce v patriarhalno preteklost zaverovani pisatelj ne more vživeti v resnico, da je ta pojav v veliki meri nujnost sodobnega družbenega razvoja (str. 361—363). Sicer pa je Finžgar za razliko od mnogih stanovskih tovarišev (vsaj nekdanjih), ki jim po pravici očita oblastiteljnost, starokopitnost in okostenelost, do kraja demokratičen, s smislom za napredek in široko življenje. Zato je enému izmed njih nekoč značilno dejal: »To so mrtve črke, ki ubijajo. Jaz sem za živo življenje. To je bolj važno« (363). Tudi ob drugi vojni se je vedel častno in odločno: edino rešitev za narod je videl v osvobodilnem boju, sodelovanje z okupatorjem mu je pomenilo najhujšo gnusobo, zato so mu belgardistično usmerjeni ljudje, ne da bi se zdrznili nad svojim početjem, odkrito stregli po življenju.

Finžgarjeva knjiga seveda ni brez napak, kakor ni brez njih nobeno človeško delo. Zlasti v prvi polovici moti kopičenje obrobnihih anekdot in gostobesedno kramljanje v stran. Tu pa tam se zazdi, kakor da pisatelj rad razpleta niti dogajanja iz sebe kot nečimrnega središča dogajanja. Jezik, ki je v najboljšem delu knjige ljudsko sočen, jedrnat in izviren, postane v dodatku o

okupacijskih letih nekam suh in starinski. Ker je knjiga namenjena široki javnosti, je razumljivo, da so v njej tudi stvari, ki jih bodo brali z zanimanjem n. pr. predvsem Finžgarjevi stanovski tovariši ali imajo le krajevni značaj in pomen (trnovska kronika). Na splošno pa je treba reči, da delo priteguje bralca z živahnim, razgibanim pripovedovanjem in nazornimi oznakami sodobnikov, z zrelo življenjsko modrostjo pa tudi duhovitim humorjem, predvsem pa s pošteno resnicoljubnostjo in tudi pogumno kritičnostjo na vse strani. V njem nam je kot bližnji devetdesetletnik v marsičem osvetlil lep kos naše kulturno politične zgodovine, zlasti pa odstrl pogled na svoje življenje, osebnost in delo, ki je bilo mnogostransko in bogato. Kot umetnik je bil Finžgar sodobnik modernih, a je pri tem individualno nadaljeval tradicijo mladostovskih realistov, po pomenu literarnega dela pa je v dobi moderne njegovo mesto brez dvoma takoj za četvoro. Njegova osebnost je enkratna in dragocena tudi po svojih čisto človeških vrlinah, zlasti življenjski širini, moški neupogljivosti in zvesti spojenosti z ljudstvom.

Joža Mahnič

ALEKSANDER BLOK, DVANAJST

Aleksander Blok je bil ustvarjalni sodobnik naše moderne; predvsem lirik. Začel je kot simbolist, zaverovan v svet sanj in ljubezenskih skrivnosti, ki ga je zaprt vase izpovedoval v zelo osebnem, težko razumljivem jeziku. Kakor drugi njegovi sodobniki je strastno iskal resnico in napovedoval polom starega sveta in prerod v boljše, pravičnejše življenje. (Kako je bilo to splošno v zraku, dokazuje med drugim tudi Čehov s Trepļevom v Utvi, zlasti v prvem dejanju.) A kljub Blokovi odmaknjenosti in šifriranim podobam je že tedaj pozvanjala v njegovih pesmih domača ljudska ustvarjalnost in se oglašala — domovina. Tako seveda ni bilo več daleč do romantike in njenega sveta. Ob prvi ruski revoluciji (1905) je Blok doživel prelom, ki ga je usmeril bolj k življenju, k »umetnosti velikih strasti« in »globokemu toku misli«. Zavedel se je svojih dolžnosti in odgovornosti pred ljudstvom in družbo. Kot tenkočuten odsev časa in njegovih tokov je postal glasnik tedanje Rusije na meji dveh svetov, vse bolj pa tudi že borec za človeka, kar se je še posebej pokazalo ob oktobrski revoluciji, ko je izpovedal svojo vero v novega človeka in v novo umetnost, prežeto z ruskim revolucionarnim patosom, v vseljudsko umetnost za vse. To je uresničil zlasti v pesnitvi »Dvanajst«, ki ga je ponesla v svet in postala umetniški dokument velikih oktobrskih dni. Tako se je Bloku mladostna, dekadentno bolna, mistično individualistična fantazija o polomu starega sveta vrnila kot stvarna, zrela zgodovinska vizija novega sveta.

Slovenci smo to vrhunsko Blokovo pesnitev dobili dosti zgodaj, ob desetletnici njenega nastanka (1928), in v drugi izdaji po tridesetih letih, ob štiridesetletnici oktobrske revolucije, obkrajat po zaslugi prevajalca Mileta Klopčiča. Obe izdaji sta bili lepo sprejeti, seveda pa je prva pomenila vse več kot samo goli prevod. Odstrla nam je zaveso proti vzvodu, takrat še prepovedanemu, a zato toliko bolj mikavnemu in skrivnostnemu.

Blokova pesnitev (nad tri sto verzov) je za prevajalca trd oreh. Iz več razlogov. Prvič: napisana je bila na dušek, tako rekoč v dveh dneh, pri čemer je šlo pesniku bolj za trenutne posrečene podobe in domisleke kot za klasično umirjenost in tudi formalno dognanost. Iz te ustvarjalne vročice izvira pisana menjava ritmov in rim, verzov in kitic, sloga in prijemov. Drugič: »Dvanajst« je vrh in hkrati povzetek vsega Blokovega dela. V dvanajstih poglavjih o dvanajstih rdečih gardistih je zajet velik del Blokovega pesniškega razvoja od mladostnega čustveno razgibanega in zanesenega, a v podobah in besedah zastrtega simbolista pa do zrelega slikarja oktobrske stvarnosti, ko je že mojstrsko obvladal tehniko, jednatost in ekonomiko besede in svojo ustaljeno galerijo podob in šifer. In še tretjič: »Dvanajst« je klasična pesnitev. Domala vsak verz je že citat, neštetokrat ne le naveden, temveč tudi deklamiran, tako da ima pesnitev za prevajalca tudi v tem svojo dodatno patino.

Kako se bere slovenski prevod? Zelo lepo in polno. Kolikor je v njem manj tiste primarne dramatičnosti in neposredne dinamike, fragmentarne nedogovorjenosti in nekakšne vulkanske eruptivnosti Blokovi čustvenih »tre-

nutnih posnetkov«, toliko več je v njem (seveda zaradi drugačnega, poustvarjalnega izhodišča) literarne oblikovne dognanosti in resnobne zrelosti; namesto Blokove igrivosti, sproščenosti in tudi raztrganosti imamo pri Klopčiču povezanost, razumno ublažitev in ustalitev preskrajnih, preenkratnih domislekov in podob. Klopčič se je dobro zavedal, da mora prevajalec takega pesniškega dela, kot je Blokovo (z vsemi že omenjenimi značilnostmi, kjer je pikolovska oblika po črki postranskega pomena in gre predvsem za vtis), prevajati sproščeno in se rajši oddaljiti od suženjsko formalne posode izvirnika, od njegovih rim in dolžine verzov ali neprevedljivih iger kot pa od čustvene in miselne vsebine. Klopčič je sicer ohranil vse oblikovne posebnosti izvirnika, vendar je ravnal s tem suvereno in se ni suženjsko oklepal predloge. Redko naletiš na verz, ki bi mu želel še večje sočnosti, plastike in neposrednosti. Mogoče bi se še najprej spotaknil ob vojaški términ, ki se nekajkrat ponovi, na primer: »Stoj! Kdo tam, kdo? Naprej!« za rusko: »Čto vperedi? Prohodi!« Mogoče bi bilo udarnejše kar kratko: »Kdo je? Naprej!« (brez rime »kdo« na »nebo« v prihodnji vrstici, saj bi zadostovala asonanca »kdo je« : »naprej«). Podobno: »Kdo je tamkaj? Naj se vda!« za rusko: »Kto ješče tam? Vyhodi!«

Klopčič je posrečeno posnel tudi ljudski ton (tretje poglavje) in revolucionarno udarnost, hlastnost in Blokovo naivno monumentalnost. Naravno neprisiljene so Blokove podobe in lepo prilagojena slovenščini je menjava ritmov. Kitica, ki mi še ni najbolj všeč, je v 7. poglavju:

<p>Iz-za udali bedovoj V ognevyh jeje očah, Iz-za rodinki puncovoj Vozle pravogo pleča, Zagubil ja, bestolkovoj, Zagubil ja sgorjača... ah!</p>	<p>1928: Nje oči so kot plameni, kakor zublji so žareče; a na desni, na ramenih, znamenje ima rdeče — pa sem se, bedak, zaljubil, jo ubil in se — pogubil!... Ah!</p>
---	---

1957: Rožna je imela lica,
ogenj ji v očeh je bil,
pod ramenom — bradavica,
njen smehljaj — ves očarljiv —
mrtva zdaj je lepota,
jaz sem norec jo ubil... ah!

Po svoje je bil Klopčič v teh verzih bližji Bloku v prvi izdaji, zlasti še, ker se za sedanjo oddalžitev ni odkupil s posrečeno novo formulacijo vsebine, temveč je nekam izumetničen, zlasti še verzi 2, 4 in 5. Podobna mlačnost je v prvih štirih vrsticah 11. poglavja, kjer me motita zlasti prva in tretja vrstica s pomensko šibko rimo:

<p>I idut bez imeni svjatogo Vse dvenadcat — vdalj. Ko vsemu gotovy, Ničego ne žalj...</p>	<p>1928: In tako brez blagoslova dvanajstorica maršira. Brez bojazni za življenje, brez srcá in brez obzira...</p>
--	--

1957: In koraka vseh dvanajst v daljavo
brez boga — v vihar.
V boju za zastavo
žrtev jim ni mar...

Čudovita Blokova prisposoda o starem svetu se mi zdi v prvi izdaji bolje prevedena, ker se mi pesjak ne zdi tako značilen za psa, kot je na primer za človeka dom:

<p>I staryj mir, kak pes bezrodnyj, Stoit za nim, podžavši hvost.</p>	<p>1928: In stari svet kot pes zgubljen stoji za njim in rep tišči.</p>
---	---

1957: In stari svet — pes brez pesjaka —
stoji za njim in rep tišči.

Tavčar je gradil svoja pripovedna dela — razen začetnih mladostnih poskusov in nekaterih poznejših redkih izjem — večji del iz snovi, ki mu jo je nudila domača Poljanska dolina. Tematično je nihal med sodobnimi problemi iz kmečkega in malomeščanskega sveta in med zgodovinskimi, za rojenega romantika tako privlačnimi motivi. V obeh smereh je ustvaril dragocene umetnine, ki mu z vso pravico odmerjajo mesto med najboljšimi našimi pisatelji. Če tehtamo Tavčarjev pisateljski opus z literarnega in estetskega vidika, potem bomo brez dvoma dali prednost njegovim umetniško uspelim novelam in povestim iz kmečkega cikla pred zgodovinskimi; na drugi strani pa prav tako drži, da so njegovi spisi z zgodovinsko tematiko bolj v čišlih med povprečnim beročim občinstvom, in to največ prav po zaslugi Visoške kronike.

Za obravnavanje zgodovinskih snovi v leposlovnem ustvarjanju je Tavčar pokazal že zelo zgodaj svoje zanimanje in sposobnost (n. pr. Antonio Gledjevič, 1873). Vanjo sta ga vodili romantična narava in bujna fantazija, ki sta se v takšnem okviru mogli laže in popolneje izživljati. Vendar je tudi tu že kmalu prišla do izraza druga stran njegovega značaja, navezanost na domače okolje, ki se je pričelo vse pogosteje razodevati kot krajevno ozadje zgodovinskemu dogajanju. Dve povesti z zgodovinsko motiviko sta postavljeni sicer v Ljubljano: Ivan Solnce (1885-1886) in Izza kongresa (1905-1908), vse druge pa v domačo Poljansko dolino: V Karlovcu (1880), Vita vitae meae (1883), Grajski pisar (1889), V Zali (prva zgodba, 1894) in kot zadnja ter zaključna Visoška kronika.

Visoška kronika stoji z vso pravico poleg Cvetja v jeseni na drugem vrhu Tavčarjevega leposlovnega dela. Snov je močna, fabulativno jasna, logično izpeljana in vsebinsko pretresljiva, kompozicijsko dobro premišljena, slogovno izklesana, zraven pa je v osnovi svojega dogajanja tudi zgodovinsko utemeljena, s sicer diametralno nasprotnimi, toda spretno in skladno izoblikovanimi značaji glavnih oseb, obdanih z galerijo obrobnih dogodkov in osebnosti, ki so po svoje tako pomembni in potrebni za pričaranje pravičnega kolorita časa ob koncu 17. in v začetku 18. stoletja, kateremu odlično služi starinsko patinirana in na efekt preračunana dikcija, včasih zgodovinsko skopa in suha, včasih lapidarna in klena, včasih domača in zvoneča. Res da so osnovni družbeno-politični problemi časa in njegove družbe le nakazani in služijo bolj kot pisana kulisa dogajanju pred nami, ki sega v notranjost, v čustvovanje posameznih oseb, na katerih sloni celotna kronika. Toda teh problemov pisatelj niti ni nameraval reševati niti ne pisati zgodovinskega romana. Kronika je zgolj povest o mračni usodi prvih posvetnih gospodarjev visoškega dvorca ter o usodah in tegobah z njimi zgodovinsko ali samo po pisateljevi fantaziji zvezanih ljudi iz domačega okolja in na tujem; včasih se človeku zazdi, da je vsa ta poudarjena vdanost bogu, posvetni gosposki in usodi morda rahel posmeh miselnosti tedanjega časa in ljudi. To je pravzaprav nedokončana pripoved o moralni krivdi in o večni pokori zanjo, ki gre iz rodu v rod visoških gospodarjev; nedokončana kot zamišljena trilogija, a vendar kot njen prvi del v sebi zaključena celota. In samo po sebi se razume, da je v takšnem okvirju postavljeno in v takšno smer usmerjeno pripovedovanje pisatelja Tavčarjevih umetniških zmožnosti moralo roditi enega najlepših cvetov slovenske klasične proze.

Zato ni prav nič čudnega, da se je založnica odločila za novo izdajo tega dela. Visoška kronika je berilo, ki mora biti stalno na knjižnem trgu, ker se povpraševanje po njem ne neha. Za to govori tudi dejstvo, da je razmeroma majhen krog slovenskih bralcev v devetih letih kupil eno množično poljudno izdajo, eno bibliofilsko ilustrirano in eno znanstveno izdajo tega dela, tako da se je pokazala potreba po novi množični komentirani izdaji, ki je sedaj pred nami.*

Izdaja je pripravljena po vzorcu izdaje v Klasju s to razliko, da je papir finejši in tisk dosti boljši, da je spremna beseda bolj zgoščena in opombe

* Ivan Tavčar, Visoška kronika. Priredila Marija Jamar. Ilustriral Boris Kobe. Izdala Mladinska knjiga. Knjižnica Kondor, izbrana dela iz domače in tuje književnosti, zvezek 12. Urednik Uroš Kraigher. V Ljubljani 1957. 225. 80.

skrajšane na najnujnejše in da je besedilo opremljeno z več uspelimi stilnimi ilustracijami. Gotovo pa je, da bralca moti tehnična razvrstitev obrobnih glos, saj je ob njihovi sedANJI funkciji podnaslovov popolnoma zbledela njihova osnovna vloga, da dajo delu že na zunaj videz starinske kronike iz 17. stoletja. Popolnoma odveč bi bilo znova navajati vse argumente, ki govorijo, da je knjiga primerno berilo in pomožno učno sredstvo za srednje šole, ker o tem dovolj glasno govori že sam njen naslov.

Branko Berčič

VIHARNI PIŠ

Urednik pričujoče zbirke* je nedvomno opravil veliko in težavno delo. Sestavljanje antologij je nasploh kaj nehvaležno opravilo, pa naj bo gradiva premalo ali preveč. Tudi kriteriji, po katerih izbiramo, so različni in pogosto tudi subjektivni. Pri sestavljanju nam je lahko vodilo zgolj estetska vrednost, pa tudi tematska oziroma stilna sorodnost ali želja, informirati in dati literarnozgodovinski prerez skozi določeno dobo ali literaturo. Prav zato je bilo ob izidu antologij vselej slišati nekaj pripomb na račun urednikovega dela. V tem primeru je bilo njegovo delo še težavnejše, ker se ni imel na kaj opreti. Celo v sami Sovjetski zvezi menda ni antologijskih zbirk sovjetske novelistike, ki bi ustrezale vsem potrebnim literarnozgodovinskim in estetskim kriterijem, in ni verjetno, da bo taka antologija izšla, preden bo opravljeno sedanje prevrednotenje porevolucijske književnosti. Za zgled so mu torej lahko bile samo nekatere redke in težko dostopne antologije ruskih porevolucijskih novel v zahodnoevropskih jezikih in Flakerjeva zbirka »Heretici i sanjari« (Zagreb 1954), ki je morala premagovati podobne težave. Moral se je potemtakem zanesti predvsem nase.

Toda pri svojem izboru ni bil svoboden. Prav z deli iz prvega, najbolj zanimivega pooktobrskega razdobja so namreč naše knjižnice izredno slabo založene. Nekaterih tudi v SZ ni mogoče dobiti, kajti marsičesa, kar je bilo napisano v prvem desetletju po revoluciji, tudi tam niso ponatisnili. Tako je bil urednik prisiljen iskati tekste vsepovsod in se omejiti na tiste, ki jih je pač dobil. Vendar se mu je posrečilo uvrstiti v svojo zbirko novele, ki jih v zagrebški izdaji ni, razen nekaterih (B. Piljnjak, Posestvo Belokonsko; V. Ivanov, Dete; F. Gladkov, Brezmadežni hudič in dve humoreski Ilfa in Petrova).

Koncept zagrebške zbirke je enotnejši, kar je očitno že iz naslova. Vanjo so bili sprejeti teksti, napisani predvsem v prvem porevolucijskem desetletju (dasi letnice niso povsod naznačene). Enotnejša je tudi razdelitev po poglavjih. Slednja mi namreč v pričujoči zbirki ni povsem jasna. Koliko je urednik uvrščal tekste po stilu oziroma po literarni smeri, ni čisto razumljivo; zakaj je na primer ena novela Zamjatina (Jama) objavljena v prvem poglavju, druga (Mamaj) pa v tretjem, dasi sta obe nastali v istem (1920) letu in dasi slikata v slogu, značilnem za tega pisatelja, življenje revolucijskega Leningrada in podobne, od viharnih dogodkov omamljene ljudi, ki jih ženeta v obup lakota in mraz. Prav tako ne sodita — po tematiki — v isto poglavje »Gubernator« Sejfuline in humoreske Ilfa in Petrova. Res je seveda, da bi bila vsaka razdelitev tega gradiva po poglavjih problematična. Urednik je namreč zbral novele, ki so bile napisane med leti 1918 in 1945. Prav tako je uvrstil v svojo zbirko le pripovedne spise ter opustil eseje, ki imajo v zagrebški izdaji nalogo, posredovati bralcu tudi teoretična razglabljanja in nazore o umetnosti, ki so jih v tistih časih izpovedovali nekateri pomembni ruski pisatelji.

Težišče pričujoče knjige je v njenih prvih treh poglavjih, ki vsebujejo dela iz prvih porevolucijskih let. Sem bi sodila tudi novela A. Tolstoja »Sinja mesta« (1925), ki obravnava v tistih letih pogost motiv konflikta med burno romantiko državljanske vojne in sivo vsakdanjostjo v letih obnove porušene dežele: glavni junak, sanjavi mladenič, ki se je hrabro boril na frontah in sanjal, kako bo nekoč zidal čudovita »sinja mesta«, tragično omaga ob spopadu s samozadovoljnim malomeščanstvom v letih Nepa.

Večina teh novel obravnava državljansko vojno. Urednikov namen je nedvomno bil pokazati vso raznovrstnost, svojskost in pretresljivost tedanje

literature, njeno prizadetost in bogastvo stilnih iskanj. To mu je tudi uspelo. Te, večinoma kratke, zgodbe so v resnici pretresljive. Iz njih veje viharni revolucijski čas s svojo okrutnostjo in heroizmom, s strahoto in hrepenenjem. Ta literatura je odkrita in pogumna, ne boji se zapisati trde, ostre besede, ker je notranje prizadeta. Res da so pisatelji tistih let dojemali revolucijo po svoje, pogostoma zelo romantično, vendar niso nič manj zaupali vanjo. Po svoje so se borili zoper njeno popačenje, za resnični humanizem: z lirizmom in s satiro. To je umetnost, ki priča o življenjski moči družbe, iz katere je izšla.

Silovita doživetja državljanske vojne, trpljenje v opustošenih mestih so izrinila iz zavesti pisateljev druge probleme. Zato je ta tematika v prvih letih odločno prevladovala. V tej zbirki so ji posvečene zlasti miniature I. Bablja, odličnega stilista, zdaj grobega naturalista, zdaj nežnega lirika, dve noveli teoretika Serapionovih bratov, nonkonformista in mojstra konciznih, dasi včasih nekam preveč intelektualistično učinkujočih karakteristik J. Zamjatina (v pričujoči zbirki objavljeni noveli, zlasti znamenita »Jama«, sta preprostejši in prav zato učinkovitejši) in bujnega, eksotičnega pevca animalnega v človeku Vs. Ivanova. Z omenjenimi teksti se stikajo »Posestvo Belokonsko« B. Piljnaka, »Ivanova prigoda« L. Leonova in manj uspeli »Žrebiček« Šolohova.

Življenje po revoluciji, »sovjetska vsakdanjost«, je druga snov, ki je zastopana v zbirki. Tu je treba omeniti zlasti J. Olešo, zastopnika psihološkega romana, mojstra metafor, včasih nekoliko težko razumljivih, a vedno originalnih. Njegova »Češnjeva koščica«, ki na koncu izpričuje vero, da bodo intimne človeške vrednote — čustvo, domišljija in sanje — našle svoje mesto tudi v novi družbi, je nekakšna izpoved pisateljevega življenjskega nazora. Zelo zanimiv je tudi Piljnjak, zlasti njegova »Povest o neugasli luni«, značilna za tega romantika, ki riše spopade med naravo, čustvom, intuicijo in mrzlim, brezčutnim razumom, strojem (zaradi podobnosti z resničnimi osebami in dogodki je ta novela vzdignila nekoč mnogo prahu). Snovno nepovezana z zbirko, vendar stilistično zelo zanimiva in za določeno smer v sovjetski književnosti značilna je tudi njegova »Nad sotesko«. Človeško pretresljiva je zgodba Katajeva »Ogenj« (zlasti prizor pogovora med komunistom, vodjo protivrske propagande, ki tragično izgubi ženo, in njegovim ideološkim nasprotnikom duhovnikom), medtem ko je pretencioznejši »Kranzov poizkus« slabši.

»Dioskurski par« humoristov Ilf in Petrov je zastopan s tremi humorskami, v katerih je žigosan nesmisel, ki ga porajata združeni birokracija in omejenost. Z znamenitim sovjetskim satirikom Zoščenkam seznanjata bralca dva daljša teksta, ki pa zanj nista tako značilna, dasi razgalja tudi v njih skrite, zakrinkano, a še vedno trdoživo filistrstvo. Sejfulina, ki z rahlim satiričnim nadihom in dobrodušno prizanesljivostjo riše »bivše ljudi« in zmedo med vaščani, nastalo zaradi prizadevnega, a hudo omejenega propagandista, nekam ne sodi v to poglavje.

Delavska, proizvodna tematika v zbirki ni zastopana, kar je razumljivo, ker so se pisatelji, ki so jo obravnavali, lotevali predvsem daljših tekstov (drugo desetletje po revoluciji). Sem bi lahko uvrstili novelo F. Gladkova »Brezmadežni hudič«, podoba sovjetskega Foma Opiskina ali Tartuffa.

Za prozo prvega desetletja po oktobru, kakor jo je predstavila zbirka, je značilna stilna raznovrstnost: od preprostega, strogo realističnega pripovedovanja Sejfuline preko ko jeklo izbrušene Babljeve proze do impresionističnih elementov pri Piljnaku in zamotanega, pogosto preobloženega in izumetničenega izražanja pri Pasternaku. Vse to izpričuje bogastvo in nemirno iskanje lastnega izraza, ki je lastno prozi tistih let. V primeri s tem učinkujejo novejši teksti (četrtro poglavje) nekam enolično.

Prav to poglavje je najbolj sporno. Po umetniški vrednosti ne dosega prvih treh. Kolikor je urednik hotel uvrstiti v zbirko tudi prozo zadnjih let, bi bržkone lahko dobil umetniško pomembnejše stvari, kajti taki teksti so bolj pri roki. Res je v sodobni sovjetski književnosti pomembnih krajših stvari pač malo, večina sovjetskih pisateljev namreč piše bodisi daljše tekste ali pa reportaže. Vendar je urednik uvrstil v zbirko dva odlomka, med njima dokaj nepomembno »Vrnite« B. Gorbatova. Škoda, da ni rajši segel po novelah B. Lavrenjeva, M. Prišvina in K. Paustovskega (kolikor so mu bile seveda dostopne). To bi dalo večjo pomembnost tudi zadnjemu poglavju. Druga mož-

nost bi bila, da bi zadnje tekste, ki niso tako neposredno vezani s celoto, preprosto izpustil. Mislim, da bi bila zbirka, omejena le na najpomembnejše razdobje sovjetske književnosti, samo še bolj učinkovita.

Zbirko spremlja informativen uvod, na koncu pa je urednik dodal še bio- in bibliografske podatke o avtorjih. Spričo pomanjkanja tovrstne literature pri nas je to nedvomno zelo koristno.

O samem prevodu je težko govoriti, če človek nima pri roki originalov. V splošnem se bere gladko. Tu in tam je nekaj ohlapnosti (na primer, zamenjava dveh enako zvenetičih, a po pomenu različnih besed: »klop« pomeni v ruščini stenico, »pozdravj menja« je »čestitaj mi«), nenavadnih, nekam tuje zvenečih besed in obratov, nekaj rusizmov (»kabinet« je delovna soba, namesto »glas iz prostora« je bolje »glas iz občinstva«), to in ono bi se dalo povedati drugače, vendar je treba upoštevati, da je večina teh tekstov za prevajalca pač trd oreh.

Skratka: v zbirki so pomanjkljivosti, a večina le-teh je neizogibna. Gotovo pa je, da gre uredniku in prevajalcu hvala za delo, opravljeno v težavnih razmerah, ker je tako približal slovenskim bralcem literaturo, ki je zanimiva in pomembna.

Vera Brnčič

Zapiski

ŠOPEK IMORTEL NA GROB DR. ANTONA DEBELJAKA

I baš nijem ne će bit mog groba muk

Na ta Nazorjev stih me je spomnil nepričakovan cvrkut ptičic, ko sem se v pričasnem jesenskem popoldnevu približal tesno odmerjenemu prostorčku, kjer je pred petimi leti mati Gaja sprejela v svoje naročje izmučeno telo ustanovitelja *Tičistana* in avtorja *Ptičjega raja*.

Že zbirka *Bajk, basni, pripovedk — raznih časov raznih spletk*, ki jih je neutrudni pisatelj v svoji »častitljivi dobi« med ptičjim petjem nadrobil slovenski deci návečer velike osvobodilne vojne ter jih daleč od učiteljske izumetničenosti in vzgojiteljske prisiljenosti spretno osolil z uporabnimi nauki o človekovi prostosti, zasluži, da bi se naše mladinsko založništvo priložnostno oddolžilo njegovemu spominu. Toliko več in tem bolj zasluži trajnega spomina njegovo drugo obsežno delo malone na vseh področjih literarne ustvarjalnosti, v jezikoslovju, kulturni kronografiji in ne navsezadnje literarni žurnalistiki. Ob njegovi prerani smrti je bil izrečen predlog o izdaji izbranih kakovostnih spisov, ki bo »najlepsi književni spomenik našega prizadevnega polihistorja« (B. Borko). Marsikaj uporabnega bo nemara še v literarni zapuščini, kolikor jo hrani njegov brat inženir, nekaj je pa žal raztresene po raznih uredništvih. Kakor je imel za življenja zmerom dovolj vnetih bralcev, tako tudi postumen izbor njegovih del gotovo ne bi pogrešal zadostnega števila ljubiteljev njegove besede, zlasti ne njegova vedra kramljanja in živahni potopisi z zdravim podsmehom, saj je poudarjal, da veselje raje podpira kakor podira.

Žal je dr. Antona Debeljaka zadnja leta spremljala bolezen, ki je počasi, toda z neko določnostjo usodno slabila njegovo ne posebno močno telo. S trdno voljo se je kolikor toliko obdržal v povoljni kondiciji, dokler se ni zajedla vanj zlobna astma. »Življenjska pot tega samotnega popotnika ni bila lahka« (Fr. Albreht), vendar si je za prijazno gledanje na svet prisvojil vodilo: Keep smiling — lepo na smeh, še med trnjem so rože! Nedolgo pred vojno je bil še ves svoj Crassus. Objavljal je manj, iz zasebne korespondence je pa še naprej bleščal njegov zdravi pogled na življenje. Tako je poslal svojo sliko z besedilom: Prizor je z Raba, iz Lopára, ko žre ga julijska sopara. Sledijo onomatopoični verzi:

Pustivši sinjkasto plitvino,
vohljá jestvino in pitvino.
Najé se rib, tri čaše zvrne,
pa vrne se med bore črne,

da mojster Maistral ga boža,
da pozamórci se mu koža.
V prebavo urno žverga murnov
žigžaga žolto žarke žurno.

Vojna in okupacijske tegobe so storile svoje. Povrh je prenapet dijak zagrešil nad svojim profesorjem veliko zlo, ki ga je močno potrlo. Osumil je že bolnega, nacionalno čistega poštenjaka. Ko se je ovadba izkazala kot prostaška laž, je Debeljak, »blag, najblažji človek« (kar jih je poznal Fr. Albreht), molče odpustil nepridipravo, ko ga je prosil odpuščanja!

Po vojni ga je bolezen vedno bolj mučila, vendar še nihče ni slutil, da bo tako naglo začela razjedati korenine njegovih telesnih funkcij. Prvič sem se zamislil, ko mi je v maju 1950 sporočil na otok Lopud pri Dubrovniku: Od januarja sem preneko noč mislil, da se bom drugo jutro mrtev zbudil: naduha, krči... Upokojen sem, a učim honorarno še v dveh razredih štiri ure na teden. Sicer slovenim Cervantesa... Po kosilu grem zjutraj na Šmarno goro, zvečer pa večerjat zgodaj Pod skalco v gostilno kulturnikov, kjer dobro strežejo. Zgodaj hodim spat. Hrepenim po morju, da bi se malo utrdil za bodočo zimo, ko ne bo kurjave. Lani sem s težavo prišel k morskemu bregu, letos bom kot upokojenec še teže. Kako malo je vreden človek!

Te vrstice so poleg optimističnega sporočila, da vzlic boleznim in upokojitvi dela, prevaja, da hodi celó na Šmarno goro (kasneje mi je v jeseniški bolnišnici zaupal, da mu je to svetoval star alpinist, češ da bo tako pregnal naduho!), prvič vsebovale mrko razpoloženje in smrtno slutnjo, čeprav še z njemu lastnim podsmehom.

Odtlej je šlo korakoma nizdol. Pogostnejše, vedno hujše muke, vendar je delal, kadar in kolikor je mogel. Menim, da storim uslugo (tudi literarnim zgodovinarjem) z objavo še nekaterih odlomkov iz njegovih zadnjih pisem in drobnih beležk iz sožitja pod Možakljo na pomlad njegovega poslednjega leta. Delna osvetlitev »jubilanta« kot človeka naj pripomore k pravičnejšemu presojanju njegovega vsestranskega kulturnega dela tudi pri tistih redkih tovariših, ki se radi naslanjajo na posebnostih njegovega jezika v izvirnih spisih in prevodih, hkrati pa očitajo zastarelost njegovemu izrazoslovju.

Romal je iz kraja v kraj, iz bolnišnice na klimatsko zdravljenje in spet nazaj. Kdaj pa kdaj je nadaljeval začete spise, ki so ga zvesto spremljali, često s pisalnim strojem vred. Zadnjega dne v oktobru 1951 je pisal: Od 1. V. do 27. X. sem se ogibal svojega stanovanja, ker mi nobeno zdravilo ni več pomagalo. Bil sem 28 dni v Radencih, 44 dni ob morju, 25 dni v Radovljici, dvakrat v ljubljanski bolnišnici, enkrat v jeseniški. Tu mi je primarij punktiral na nekaj mestih ledje... S tem je olajšal dih, a povzročil začasno hud glavobol, ki pa je takoj prenehal v vodoravni legi. Kadar sem se v teh 6 mesecih vrnil domov »ozdravljen«, se mi je vselej v 4 do 7 dneh ponovilo neznosno zlo, po punktaciji upam zdržati nekaj časa, a skrajnje treba paziti, da se ne prehladim. Hudo je, ker za delo nisem dosti zmožen, hitro se upeham, težko hodim, mnogo moram ležati... Koliko načrtov imam, ki bi jih rad uresničil, to pa ne bo mogoče, ako se bom moral za stalno naseliti kje ob morju, saj brez knjižnice ne gre delo izpod rok.

Zaman je iskal zdravja. Zavedal se je, da je mogoče le olajšanje. Bolelo ga je, da ni mogel delati po volji. Intenzivno se je živil v umislek, da mu bo preselitev k morju omogočila delo, brez katerega zanj življenje ni imelo pomena; pa tudi ta načrt mu je grenila skrb zaradi pomanjkanja slovstvenih pripomočkov.

Za novo leto 1952 je bil že vnovič v jeseniški bolnišnici, kjer sem preživel v njegovi sosesčini nekaj pomladanskih tednov. Kakor sem bil vesel, da sem se nepričakovano sešel z njim — kolikor se pač more veseliti sobolnik z enakimi težavami — tako mi je bilo žal, da sem moral biti priča njegovega očitnega hiranja. Pogled na njegovo glavo z značilnimi potezami mislečega, vase zatopljenega moža, s pogreznjenimi očmi pod debelimi lečami, s čelom, globoko zarezanim z brazdami, z brezbarvnimi ustnicami se mi je za vedno vtisnil v spomin kot groteskno izmaličena znana Bucikova karikatura, viseča v grozljivi sferi. Pri vsem je bilo vendarle nekaj uric — seveda v pretirani

vrsti — ko je mogel kramljati, kakor je znal le on. Živo ga je zanimalo, kdaj bo izšel njegov prevod Balzacovih *Contes Drolatiques*, ki sem ga hranil, dokler ga ni izročil SKZ. Čudil sem se, ker ga ni več vznemirjala skrb, če in kako bo kdo popravil njegovo slovenščino. Le kdaj bo izšlo, ga je skrbelo v raznih inačicah. Dobil je na račun nekaj jurjev. Z njimi pojde na morje, je menil. Kdo bo dobil še kaj, če se bo izid Okroglih povesti zavlekel, to ga ni toliko skrbelo, kolikor mu je bilo za povod šaljive domislice. Brali jih bodo vsi, je rekel, čeprav morda ne tako prevzeti, kakor je bil na kraju prve vojne dr. Vratović, ki jih je bral 1. novembra 1918 v Puli v pričakovanju smrti, ker se je raznesla vest, da bo vsak čas eksplodirala smodnišnica. Bil je sam v hiši in vse ulice prazne. Tako zatopljen je bil v branje, da je pozabil na smrt, eksplozije pa ni bilo.

Glede prevajanja je imel lastne nazore in pravila. V glavnem: Strogo vzeto, se more prevesti le tisto, kar v jezikovni tvorbi ni višje od voznega lista ali navodila za uporabo. Umetnine pravzaprav ni mogoče prevesti. Če se to vendarle zgodi, gre pri tem toliko v izgubo, da postane šala, češ da obstajajo samo slabi in manj slabi prevodi, resna zadeva. Pravo bistvo jezika je v najtesnejši zvezi ali sorodstvu med duševno posebnostjo in oblikovanjem jezika posameznega naroda. Le redko velja ena sama beseda za isto stvar v dveh jezikih in to le tedaj, ako sta si oba jezika sorodna v govoricah in kulturi. Od tod toliko nesporazumov med posamezniki, pa tudi med narodi. Celó vojne, ako diplomati ne umejo ločiti in upoštevati psiholoških razlik med narodi in njihovimi jeziki. Načelno ni besede, ki bi natančno ustrezala besedi v drugem jeziku. Ne gre samo n. pr. za spleen, bonmot, esprit. Kdor ne čuti, da francoski ami s prijateljem ni popolno in stoodstotno pravilno preveden, ta more tudi džamijo prevesti v cerkev. Nihče ne bo iskal oznake za papagaja pri Eskimih ali za galeba pri Indijancih v pragozdu. Kaj je torej dolžnost prevajalca? Vesten, odgovornosti pred lastnim in tujim narodom zavedajoč se prevajalec mora spoštovati duha izvirnika bolj kakor trenutno stanje lastnega jezika. Prepustiti se mora notranjemu vplivu originala v višji jezikovni rasti. Tako bo tudi njegov jezik gibljivejši. To je tisto, kar stori pravi umetnik z jezikom. Prevajalec naj se ne plaši pred poglobitvijo lastnega jezika z jezikom pisatelja, ki ga prevaja, kadar gre za veliki vzor in ne morda za izdelek občevalnega ali pogovornega jezika, ki ni nikjer dober. To pomeni močno duhovno osvojitve tuje jezikovne dobrine. Geniji so naravno tudi tu izjeme. Ti morejo in so že s svojo silno jezikovno ustvarjalnostjo in mladostno sprejemljivostjo velika dela tujih duhov v celoti umetniško prelili. Možnosti našega jezika so še neomejene, zato bi moralo biti prevajanje važno oplemenitilo delo. Kakor pravi pesnik in pisatelj tako more tudi pravi prevajalec ob tujih jezikih zmerom znova ugotoviti obseg, izobilje, gibčnost in moč slovenščine. — Mislim, da sem po zapiskih v dnevniku navedel glavne »nauke« Debeljakove jezikovne dialektike v zvezi z mejami prevajalske umetnosti.

Dr. Fr. Brandstetter je skrbel zanj, kakor bolje ni mogel. Žal so bila zdravila v raznih oblikah, brez katerih ni mogel in hotel živeti, večji del njegova vsakdanja hrana. V takšnem stanju bi bilo kakršnokoli zdravljenje zelo vprašljivo. Zdaj pa zdaj mu je nekoliko odleglo in že je bil pri pisalnem stroju. Levi del mizice v bolniški sobi je bil pokrit z večjimi in manjšimi lističi, ki so mu bili zasilni nadomestek knjižnice. V tem času, tako bližnjem smrti, ki jo je kljub vsem delovnim načrtom že sam slutil, se je ukvarjal skoraj izključno z etimološkim delom. Tako je imel n. pr. sestavek o žabi, za katero je nabral nad sto slovenskih izrazov. Pisal je celó znanstvene razprave. Nekaj jih je izšlo že po njegovi smrti. Pripravljal se je na končno preselitev k morju. Večkrat je v nekakšni umišljeni prizadetosti omenjal, da je v našem istrskem primorju dosti praznih hiš, ki so le za nekaj tednov v letu naseljene in kjer bi se mogel najti zanj primeren prostor, kakor je to v navadi ob Črnem morju za ruske književnike. Preden je v aprilu zapustil bolnišnico, se je v vezani besedi poslovil skoraj od vsega osebja.

Sredi julija me je presenetila njegova drobna in skoraj kaligrafsko s črnilom popisana dopisnica. Poročal je: Ponesrečeno klimatsko lečenje v Savudriji me je odpodilo v piransko bolnišnico, ta pa me je oddala lj. kliniki: *Alergen!* Ker mi je bilo čedalje slabše, sem se sprosil v Maribor... Primarij

H. mi je naklonil šest zelo bolečih mlečnih injekcij. Že po prvi sem doslej prost naduše... Uspeh takega zdravljenja je dokaj trpežen v 90 %. Bom li še jaz vmes? Da je pred 12 meseci kdo v Lj. porabil metodo LAC pri meni, bi bil trpinu prištedil neštete krute muke, državi pa par sto tisoč din. Nihče se ni lotil tega recepta iz strahu pred mojo insuffic. cordis. No, po tolikem trpljenju 8-mesečnega špitalovanja, ko sem često sanjaril o nasilnem koncu, mi srce zdajle zatrdno ni bilo močnejše ko lani osorej, pa sem poskus vendar prenesel... V tej bolnišnici me je zapazil prof. glasbe F. Juvanec, Stritarjev najbližji sorodnik (njegov pok. oče je uglasbil moje stihe Slovenska zemlja), me obiskuje in me 19. 7. pospremi v Lovrenc na Pohorju v taksiju (1500 din), hotel Bittner. Tu ostanem kak mesec (300 din na dan, morda plača SZ). Dr. Brežnik mi napoveduje obisk iz Ptuja. Dr. Černič pa me razvaja s sadjem, vinom, kavo itd. Ubrani se skoro ne morem. Dopisnico Ti odpošljejo iz Maribora, če si morda odrinil v »Mučeniško Drago«.

Bil je to zadnji plamenček velikega trpina. Ožarek debelca ni mogel osvetliti temnote mojega dvoma. »Bolj dan na dan brli življenja sveča, dokler ji reje zmanjka in ugasne.«

Niti trije meseci niso pretekli, ko sem spet na Lopudu prejel dopisnico (poštni pečat Jesenice na Gor. 11. X. 52), pisano s svinčnikom v zverženih vrsticah: Dragi prijatelj, hvala za pošiljko. Za 14 dni sem prišel na Jesenice, pa sem že mesec in pol tu in še ne vidim dne, ko odrinem v Dom staraca v Lovranu. Prvo nakano — lečenje v Gleichenbergu smo opustili iz pomanjkanja deviz — upam, da se mi vsaj selitev k slanemu elementu ne bo izjalovila. Tako se mi je posulo bivanje v Lovrencu na Pohorju, kjer sem zdržal samo teden dni, nato pa moral spet v mariborsko bolnico. Nekako pred tednom dni se mi je stanje precej poslabšalo, mislil sem na svoj konec, a injekcije (plazme?) so mi vrnille dokaj prejšnjih moči. V Dubrovniku mora biti še precej tople in se za trdno čutiš bolje ko v Sloveniji.

Nisem mogel odtegniti pogleda od tresoče se pisave na kartici, ki je prišla do mene prav na otoku, kjer se je pred 17 leti mudil sin slovenske Črne gore z rojakom geografom dr. Rusom na svojem križarjenju po sinji Adriji, koder je vodil številne bralce tudi skozi kulturo in ideje v svojem literarno-žurnalističnem potopisu. Čeprav nisem dvomil o njegovem resnem stanju, sem mu nemudoma svetoval, naj ne hodi v Dom staraca, ker sem slutil, da bo tamošnje okolje usodno vplivalo nanj. Vsi nasveti — dobil jih je tudi od drugih — niso mogli omajati njegove trme, ki je bila menda njegova edina »slaba lastnost«, vsaj v boleznih.

Tako se je zgodilo, da se je »brat blodnih žerjavov« selil z njimi proti jugu, kjer mu je na osvobojeni zemljici Velega Jože ugasnilo sonce življenja, sklonjenemu nad mizo, pri kateri je nedvomno poslednjič sanjal o svojih še neuresničenih načrtih.

Krivo obveščenim ljubiteljem Debeljaka bo, prepričan sem, povsem zadostovala izjava njegovega večletnega zdravnika, prim. dr. Brandstetterja:

»Dobro razumem Vaše presenečenje o smrti Vašega prijatelja Debeljaka. Tudi jaz sem bil na istem kot Vi. Postal mi je ljub človek in prijeten bolnik, vendar njegova nagla smrt je razumljiva. Dolga leta astma, premnogo injekcij, ki pomagajo v napadu, vendar zvišajo krvni pritisk, neprespane noči, izčrpanost. Pri kliničnih preiskavah ni bilo najti ničesar posebnega na srcu in ožilju« (Jesenice, 13. XII. 1952).

Ivan Podržaj

O ZAJEMANJU DOMA IN DRUGOD

Kljub pol resni, pol šaljivi opombi uredništva, ali bo kdo odgovoril na ponovno ofenzivo »slavofilov«, se ni nihče oglasil k zapisku »Zajemajmo iz slovanskih jezikov«, ki ga je objavil B. Borštnik v 1. letošnji številki JiS (str. 48). Ker pisec deloma polemizira z mislimi, izraženimi v mojem članku v prejšnjem letniku, bi mu hotel na kratko vendarle odgovoriti, ker se mi zdi, da mu je treba. Še posebno, ker je nekaj podobnega govoril tudi Vinko Gaberski v isti številki (Kroatizmi in arhaizmi, str. 38—40). Kjer se bo dalo, bi rad odgovoril obema hkrati.

Predvsem si oba avtorja preidlično zamišljata življenje jezika. Preidlično zato, ker oba mislita, da lahko s pisanjem kaj dosti vplivamo na živo slovenščino in njena pota. Gaberski se huduje na to, da si preozko omejujemo jezik, ker v pisavi nočemo sprejemati izrazov iz obrobnih narečij, pa se nam »množijo arhaizmi, ker nemarno opuščamo izraze, da ostajajo za njimi hude vrzeli. Obubožano govoricu, po slogu in skladnji skvarjeno, ‚bogatimo‘ z nepotrebniimi tujkami, ki jih pogosto še narobe obračamo.« Ta proces je v resnici bolj zamotan in drugačen, kot si ga zamišlja Gaberski. Res je, da imajo obrobna narečja ali cela jezikovna področja dosti izrazov, ki jih knjižna slovenščina ni ali še ni sprejela. Ampak kdo je tega kriv? Tisti, ki jim je taka beseda domača, jo bodo pisali, vendar jo bo večina zavračala, dokler ji je tuja — in kdo naj prisili večino, da bi sprejela izraz, ki ji nič ne pove ali ki ga čuti za tujega? Sprejemanje ali odbijanje raznih besed je dolgotrajen proces, zapleten kakor vse, kar je organsko na tem svetu: nekaj se prime in vzcvete, drugo se posuši in odmre. Tudi ni tako, da bi domača beseda najprej odmrla, ker jo opuščamo, potem pa bi jo nadomestili s tujko: skoraj zmerom smo najprej sprejeli tujko ali izposojenko in ta je potem povzročila, da se je domača beseda pozabila. In ker je stvar taka, nam ne preostaja nič drugega, kakor varovati knjižni jezik, kakršnega imamo in kakršen je po naši sodbi in čutu najboljši; držimo se pri tem nekih splošno veljavnih pravil in ustaljenih oblik, drugo pa prepustimo razvoju samemu: ponekod ga bodo pravilno zajezile naše pregrade, drugod bo šel kljub njim svojo pot.

B. Borštnik je še širokosrčnejši od Gaberskega. Po njegovem je treba »zajemati« iz slovanskih jezikov, češ da so vse slovanske besede naš fond. Pri tem zavrača očitke, da si hoče »izposojati«, ne da bi se zavedal, da njegov »zajemati« ne pove nič drugega. Kadar slovanske besede »ustrezajo našim glasoslovnim pravilom, so predstavotvorne in po korenu slovenske«, pravi B. B., pristavljajoč: »In pri tem ostanem.« S takimi argumenti je seveda težko polemizirati. Saj lahko nekdo drug začne isto trditi o indoevropsčini in nam priporoči, naj mirno »zajemamo« iz nje, kadar so le besede »predstavotvorne in po korenu slovenske«. V »dokaz« nam Borštnik navaja »potankost«, ki se je zapisala Finžgarju, češ, »kar zapisal jo je, pa je naša, kakor da je bila od pamtiveka« (isto po Borštniku očitno velja za »pamtivek«, ki ga SP prizanesljivo znamenjuje z zvezdico): »Napravljena je popolnoma po pravilih naše besedotvorbe, saj ima naš koren, našo predpono in našo pripono. Kaj je le v njej tujega, izposojenega?« Samo to, da je bila »napravljena« drugje, v drugem slovanskem jeziku (isto velja za »zapad«, ki ga začuden navaja B. B. malo pozneje) in da je pri nas ne potrebujemo. Takih »predstavotvornih« besed bi si navsezadnje lahko »zajeli« po slovanskih jezikih še nekaj sto ali tisoč, vprašanje je samo, čemu bi bila potem podobna slovenščina. Najbrž tisti ime-nitni čobodri, o kateri je vse, kar je treba, povedal že Prešeren, pač največji grešnik v očeh »slavofilov«.

Jezikovno rast pojmuje Borštnik prav tako kot Gaberski, nekoliko pre-mehanično. Za novi Pravopis pri glaša dve svoji »varovanki«, *blagvo* in *pugovico*. »Blagva« za »karželj« je verjetno čisto dobra inačica; glede pugovice pravi B.: »Ker nam *gumb* in *knof* še vedno delata preglavice, vzemimo ruski izraz *pugovica*, ki je v rabi tudi pri Brkinih.« Da naj vzamemo »ruski izraz, ki je v rabi tudi pri Brkinih«, je kajpada v skladu z Borštnikovim pojmovanjem o zajemanju, sicer bi rekel »vzemimo brkinski izraz, enak ruskemu«. Pa pustimo to in se vprašajmo: kako si more Borštnik misliti, da bodo trdoglavi Slovenci sprejeli čisto prikupni izraz »blagva« (ki ga ima ob »karžlju« že Ante Beg v knjigi »Naše gobe« iz l. 1923; za čudo Jurančičev besednjak ob sh. *blagvi* ne pozna slovanskega izraza in jo razlaga le z lat. *boletus regius*, medtem ko je karželj lat. *amanita caesarea*) in pa dosti manj prikupni izraz »pugovica«, ko se v dolgih desetletjih niso mogli vneti niti za domači *gumb* proti nemškemu *knofu*? Ali B. misli, da bo beseda zaživela, če jo bo imel SP? Potem pripisuje knjigi skoraj čarodejno moč. Če niti ne omenimo tega, da je beseda neuporabna že zato, ker ni videti, kako naj naredimo iz nje nadomestek za »gumbnico«. Pugovičnica?

Povsem prav pa ima Borštnik, da se upira neokusni mešanici narečij in vulgarizmov, ki nam jo ponujajo prirejevalci veselih večerov in še marsikdo

drug. Samo da ne gre vsega brez razločka metati med »ljudske izposojenke«, ker jih je med njimi več vrst, zraven kar spodobnih ali sprejemljivih tudi robate in neokusne. Res so današnje dni prav zadnje začele močno vdirati v našo pisano in govornjo besedo, zato je piščeva jeza upravičena. Podobno bi bilo treba dati prav Gaberskemu glede marsikakega lepega izraza, ki je po nepotrebnem zatonil v pozabo. Vendar naj ga nekoliko potolaži misel, kako zelo se jezik spreminja: marsikaj smo imeli že za mrtvo in pozabljeno, pa je spet oživel. Breznik piše v razpravi o stavčni negaciji, objavljeni leta 1943, da je beseda »dopuščati« že precej pozabljena, »pozabljati« pa »mrtva knjižna oblika« — podpisani bi ju štel za prav živi in pogosto rabljeni. Tako se bo zgodilo tudi s to ali ono ljubljeno Gaberskega, nič ne dvomim. Škoda, da je konec svojega članka skazil s čudnim sklepom, iz katerega bi se dalo razbrati, da je slovensko slovstvo le pokrajinska literatura.

Janez Gradišnik

ŠPANSKA ROMANCA V SLOVENSKI INAČICI

Ramón Menéndez Pidal, najznamenitejši španski hispanist, ki živi v Madridu in je 13. marca letos dočakal devetinosemdeset let, piše v opombah k svoji zbirki starih španskih romanc *Flor Nueva de Romances Viejos*, oziroma v opombi k romanci *La doncella guerrera* na str. 206—207 (navajam po osmi izdaji omenjene knjige, ki je izšla l. 1950 v Buenos Airesu v Argentini pri založbi Espasa — Calpe), da je bila romanca znana že v 16. stoletju, zdaj pa jo pojo po Portugalskem, na Španskem in v Kataloniji, poznajo pa tudi v Tangerju, Maroku, na Ogrskem, v Srbiji, Grčiji, v Mali Aziji in v Palestini. Podobne pesmi pojo tudi v severni Italiji in na Francoskem. O slovenski inačici pravi dobesedno: »*una canción de Carniola se refiere igualmente a una doncella cuyo padre lo es de siete hijas sin ningún varón, y varias de las pruebas a que es sometida la muchacha disfrazada coinciden con las del romance*»; ali po naše: »tudi neka slovenska pesem poje o dekletu, katerega oče ima sedem hčera, pa nobenega fanta; prav tako so različne preizkušnje, ki jih mora prestati preoblečeno dekle, podobne preizkušnjam iz naše romance.«

Če za začetek dopuščamo verjetnost, da je Štrekljeva zbirka *Slovenskih narodnih pesmi*, ki jih je izdala *Slovenska matica*, vsaj za tiste čase dokaj popolna, potlej bi morali opombo Menéndeza Pidala, ki je v bistvu točna, v podrobnostih nekoliko popraviti oziroma dopolniti. Da bo stvar bralcem bolj živo pričujoča, najprej poskus prevoda omenjene prav lepe španske romance *Deklica vojak*, ki je po svoje tudi oblikovno zanimiva, ker sredi pesmi menja asonanco: ta pojav drugod le redko srečamo.

Dekle vojak

Napovedala sta vojsko
 Aragon si, Francija.
 »Le kako naj se vojskujem,
 sivi grešnik, siromak!
 In kaj zdaj srce, grofinja,
 se ne bo razklalo vam;
 sedem ste hčera rodili,
 fanta pa nobenega!«
 Zdaj spregovori najmlajša,
 dekle najbolj pametna:
 »Matere mi ne kolnite,
 ker bom jaz na vojsko šla;
 dali boste mi orožje,
 konja najbolj iskrega.«
 — »A po prsih tvojih bujnih
 vsakdo brž te prepozna.«
 »Oče moj, saj jih k životu
 bom tesno pritislila.«
 — »Tvoje so roke prebele,

prav nič moške, hčerkica.«
 »Rokavice si bom snela,
 pa ožge jih sonca žar.«
 — »Tvoje te oči izdajo,
 lepših nisem zrl nikdar.«
 »Kakor da sem izdajalec,
 jih bom v tla upirala.«
 Ko slovo od doma jemlje,
 spomni se na važno stvar.
 »Kak naj kličejo me, oče?«
 — »Martin z Aragonskega.«
 »Kaj naj rečem, oče, takrat,
 ko bom na kak dvor prišla?«
 — »Dobri kralj, poljubljam roko,
 bog naj dvore čuva vam!«
 Dve se leti že vojskuje,
 a nihče je ne spozna,
 le kraljevega je sina,
 nje oči premamil žar.
 »Ranjen sem, predraga mati,
 od ljubezni ginem ran,

ker oči so don Martina
 ženske oči, ne moškega.«
 — »Kupovat povabi s sabo
 na semenj ga, sinko moj,
 in če don Martin je dekle,
 lišp oblek bo gledalo.«
 Don Martin pa, ki je moder,
 tja v orožje vpre oko.
 »Dragoceno, glej, bodalo,
 z Mavri kot nalašč za boj!«
 — »Ranjen sem, predraga mati,
 strla me ljubezen bo,
 če oči zrem don Martina,
 moje duše mir je proč.«
 »Pelji, sinko, ga v vrtove,
 kjer zabava se lahko,
 in če don Martin je dekle,
 tjakaj k mandljevcem bo šlo.«
 Don Martin pusti cvetlice,
 gre odrezat palico.
 »O, jesenova ta šiba,
 konja bom preganjal z njo!«
 — »Sinko, vrzi mu v naročje
 kot za šalo prstan svoj,
 in če don Martin je moški,
 k nogi stisnil bo nogo,
 toda če razpre kolena,
 ženska se pokazal bo.«
 Don Martin na moč je moder,
 k nogi stisnil je nogo.
 »Ranjen sem, predraga mati,
 strla me ljubezen bo,
 ker oči mi don Martina
 zabiti nikdar ni moč.«
 — »Na kopanje ga povabi
 in na plavanje, sin moj.«
 Vsi odlagajo obleko,

tožen je Martin močno.
 »Pravkar sem prejel pisanje,
 pismo strašno žalostno,
 da je zbolel grof moj oče,
 zbolel prav na smrt hudo.
 Dovoljenja prosim kralja,
 da pogledat grem domov.«
 — »Don Martin, to dovoljenje,
 bi odrekel ti težko.«
 Belega zajaše konja,
 zavihti se nanj v en skok
 in čez polje tja kot sokol,
 sokol šine ptič urno.
 »Zbogom, zbogom, kralj moj dobri,
 ti in tvoj kraljevski dvor;
 leti dve dekle še mlado
 je služilo ti zvesto.«
 To je slišal kraljev sinko,
 pa odjahal je za njo.
 »Dirjaj, dirjaj, sinko kraljev,
 saj dohitel me ne boš,
 pa čeprav do hiše rodne
 moje hodiš za menoj.
 Že zvoniti naše cerkve,
 naše cerkve slišim zvon,
 oj mostiček, oj mostiček,
 čez vodo, kjer je moj dom,
 šla nekoč sem čezte deva,
 deva čezte grem to pot.
 Odpri duri, dragi oče,
 na stežaj naj jih odpro.
 Dajte mi vreteno, mati,
 presti si želim močno,
 saj sukati meč sem znala
 in ubogal me je konj.«
 Kraljevič je že pred vrati
 in potrka brž za njo.

Dr. Karel Štrekelj ima v prvem zvezku omenjene zbirke *Slovenskih narodnih pesmi* motiv *Deklice vojaka* v dveh razpredelkih — A in B. Pod A ima pesmi, ki pojo o tem, kako se je po smrti brata Gregca, ki je padel v boju s Turki, njegova sestra Alenčica oblekla in oborožila prav tako kot Gregec in odšla na Turško, kjer se je skazala prav tako junaška kakor Gregec, da se je sultan čudil, ko je videl, kako Gregec (Alenčica), za katerega so mu bili sporočili, da je padel, zdaj tako strašno zdeluje njegove vojščake.

Te pesmi je rodil naš stoletni boj s Turki in nimajo z našo špansko romanco razen naslova skoraj ničesar skupnega.

Drugače pa je s pesmijo *Deklica vojak* v razpredelku B (K. Štrekelj: SNP, zv. I, str. 104). Pesem je tu popolna le v goreñjski varianti, kakor jo je zapisal Gr. Krek in je bila prvič objavljena v Janežičevem *Slovenskem Glasniku* l. 1859. Isti motiv je štiri leta prej obdelala v prozi in objavila v »Zori« (1853, str. 128—140) Josipina Turnograjska.

Slovenska pesem o *Deklici vojaku* poje o tem, kako je Rožman (v španski romanci ni imena) dobil pisanje, naj pošlje cesarju vojaka. Toda nesrečnež nima nobenega sinu, pač pa devet hčera. Tedaj pravi očetu najmlajša hči Alenčica (španska pesem pozna samo moško ime, ki ga je nosilo dekle — don Martin de Aragon), naj ji priskrbi konja in orožje, ker bo ona odšla na vojsko, kar potlej tudi stori. Toda dekletovemu poveljniku — v naši pesmi mu pravijo višji soldat, v romanci pa je to kraljev sin — se začne dozdevati, da je Rožmanov vojak ženska (»Žensko telo je preserčno, Moško telo je prelepo«, tako modruje sam pri sebi), zato sklene dekle preizkušati. Najprej jo, kakor v romanci, odpelje

na semenj, kjer pa dekle kupi brzdo za svojega konja (v romanci bodalo za boj z Mavri). Druga in tretja preizkušnja sta docela drugačni od preizkušenj v romanci, zadnja preizkušnja pa je v obeh pesmih spet podobna. V slovenski pesmi mora dekle preplavati reko Donavo, kar tudi stori, onkraj reke

»Pa snela kapuco je dol z glave,
Po herbtu sta padli ji kiti dve.«

V španski romanci povabi kraljevič dekle na plavanje, a se dekle izmuzne z izgovorom, češ da je pravkar zvedela, da je nenadoma hudo zbolel njen oče in da pač mora nemudoma na pot proti domu. V obeh pesmih je torej zadnja preizkušnja z vodo odločilna, le da se v romanci končni razplet nekolikanj zavleče. V slovenski pesmi sledi takoj za odkritjem ponudba »višjega soldata«, naj Alenčica postane njegova žena, in odrezav, malce bahaški odgovor Alenčice, ki to snubitev zavrne:

»Jest pa zdaj domú bom šla.
Imam doma jest grunte tri,
In tudi goršega, kakor si ti.«

V španski romanci se dekle po dveh letih sama razkrije, ko se poslavlja od kraljevega dvora. Njene besede sliši kraljevič, ki oddirja za njo, a jo dohiti šele, ko je dekle že na domu pri svojih starših. Tu pa se tudi španska romanca hudo na kratko in celo nekolikanj nejasno zaključi:

»Kraljevič je že pred vrati
in potrka brž za njo.«

Dekletov odgovor v španski romanci si lahko zdaj vsakdo po svoje zamisli. Če bi torej hoteli strniti dosedanje pripombe glede dveh variacij na isto temo, kajpak samo v zvezi s tem, kar trdi Menéndez Pidal, bi dejali:

Na Slovenskem pojó ali so vsaj peli pesem podobne vsebine, kakršno ima španska romanca *La doncella guerrera*;

v družini je devet (ne sedem) hčera in nobenega fanta;
dve od preizkušenj, ki jih mora prestati preoblečeno dekle, sta si v obeh pesmih dokaj podobni, druge pa ne.

Toda problem ni tako preprost, kot se zdi na prvi pogled, tudi še nimamo namena razvozlati, od kod pri nas motiv *Deklice vojaka*, motiv, ki ga srečujemo v ljudskih pesmih vseh južноеvropskih narodov — od Portugalske do Ukrajine, na Španskem, v Provansi, v severni Italiji, na Siciliji, v Grčiji, Bolgariji in Albaniji, pa v Srbiji in na Hrvatskem itd. Prav tako ni stvar prav nič preprosta, tudi če ne raziskujemo, koliko so upravičene teorije o provansalskem izvoru te pesmi (ki da je, po mnenju Constantina Nigre, nastala tam že v 12. stoletju, se nato razširila v Španijo in Italijo, iz teh dveh dežel pa so jo križarji ponesli v Grčijo in v slovanske države Balkana), ali teza, ki jo zagovarja R. Menéndez Pidal, ki pravi, da je pesem nastala kasneje, in sicer na Španskem, po Evropi, zlasti na Balkan in v Malo Azijo pa so jo zanesli iz Španije pregnani Judje. Dejstvo je, da je slovenska obdelava tega motiva v mnogočem podobna hrvatskim variantam (objavljene so v zbirki *Matice Hrvatske*), pa tudi italijanskim pesmim, ki so jih peli po Piemontu in po Be-neškem.

Problem okoli opombe omenjenega španskega hispanista — in samo o tem sem imel namen govoriti — se zaplete že s tem, če skušamo ugotoviti, od kod R. Menéndez Pidal ve za slovensko inačico. Ker njegova informacija — kajpak samo, kar zadeva Štrekljevo zbirko — ni povsem točna, lahko sklepamo, da Štrekljevega zapisa ne pozna. Na podobnost med portugalsko pesmijo z istim motivom in slovensko pa je že 1861 opozoril Reinhold Köhler v razpravi *Zu F. Wolfs Proben portugiesischer und Catalanischer Volksromenzen*, in sicer v zvezi s pesmijo *Roschmans Lenchen*, torej *Rožmanova Alenčica*, ki je 1857 izšla v Hannoveru kot prispevek v zbirki *Lieder aus der Fremde*, prevedel pa jo je Prešernov učenec in prijatelj Anastazij Zelenec — Anastasius Grün (ki

je sedem let prej izdal *Volkslieder aus Krain*, zbirko slovenskih ljudskih pesmi v nemškem prevodu). Samo v nemškem prevodu A. Grüna pozna slovensko pesem tudi Rus J. Sazonovič, ki jo mimogrede omenja v daljši razpravi: *Pěsně o děvuškě vojně i bylini o Stavřě Godinovičě* (*Ruski filologičeski Vestnik* XIV, XV, XVI).

Zelo verjetno je, da opomba Menéndeza Pidala izvira od tam, posebno še, ker je v Grünovem prevodu pesmi res omenjenih sedem hčera. Izvor je lahko neposreden, lahko pa tudi posreden, po kom, ki je prevzel to opombo po Köhlerju ali Sazonoviču.

Prevod A. Grüna v zvezi s slovensko varianto pa odpira spet novo vprašanje, ker namreč ni narejen po zapisu, ki ga objavlja Štrekelj, temveč po nekem drugem. Iz opomb v šestem zvezku Grünovih del, ki jo je pripravil Eduard Castle s sodelovanjem našega literarnega zgodovinarja Ivana Prijatelja in je izšla pri nemški založbi Bong et Co, vzemo, da gre v tem primeru za novo, že po izidu zbirke *Volkslieder aus Krain*, odkrito ljudsko pesem, ki da so jo Grünovi prijatelji zapisali na kraju samem, torej v Rožmanovi hiši, po ustnem predvajanju. Zanimivo bi bilo tedaj vedeti, ali je slovenski izvirnik, ki je po njem narejen Grünov prevod, še ohranjen, in če je bil ohranjen v Štrekljevih časih, zakaj ga ta ni uvrstil v svojo zbirko, saj kaže na spretnejšega oblikovalca ali vsaj na boljšo predlogo.

Niko Košir

NJE DRUŽINA DVOJNO OBLEKO IMA

K temu stavku iz Dume je Župančič v »Pripomnjah k Dumi« (Samogovori, Ljubljana 1908, str. 103) pripisal: »To je posneto po Trubarju, a pozabil sem si zaznamovati mesto, kje stoji.«

Pred kratkim me je nekdo vprašal, če vém, kje je v Trubarju tisto mesto. Menil je, da bo našel rešitev v Zbranem delu Otona Župančiča II, toda opombe tam so ga pustile na cedilu.

Kdor pozna biblijo, bo lahko dognal, da je tisto mesto iz Salomonovih pregovorov (31, 21), vendar teh Trubar ni posebej prevel in izdal. Izdal jih je Dalmatin pod naslovom Salomonove pripuisti 1580, a ta ljubljanski tisk se je ohranil v enem samem izvodu v Köbenhavnu, toda le kot torzo in sega samo do 29. poglavja. Seveda bi bil Župančič lahko bral omenjeno mesto v Dalmatinovi Bibliji (I, str. 328: »Ona le neboji Ivoji hihi Inegá: Sakaj vľa nje drushina ima dvej gubej gvant«), a verjeti mu moramo, da ga je posnel prav po *Trubarju*. In res je bilo tako, zakaj v Katehismu z dvejma izlagama 1575 na str. 357 je v poglavju »Od tiga Materniga inu Golpodniskiga hishniga della« tudi odloomek iz Salomonovih pregovorov in v njem tale stavek: »Ne [= nje] hisha le ne boy pred mralom inu Inegom, sakai nee vľa drushina ima duy gvant.« To besedilo tudi najbolj ustreza Župančičevemu: »ni gospodinje strah mrzov, zakaj nje družina dvojno obleko ima.«

Katehismus z dvejma izlagama je ohranjen v sedmih izvodih; od teh je eden v dunajski Nacionalni biblioteki in gotovo je Župančič tega bral. M. R.

GOSPOŠČINA IN GOSPOSTVO

V umišljenem izrazoslovnem trikotniku, ki bi ga dale stranice *gospóska -e ž, gospostvo -a s* in *gospóščina -e ž*, je trdna zgolj stranica gosposka s svojim pomenom oblastvo, die Obrigkeit, potestas, drugi dve stranici pa izrazoslovno še nista trdno dognani. Opredeliti ju je skušal Pleteršnik I 237. Pojemovni samosta'nik *gospostvo* naj bi bil dvojnica abstraktni besedi *gospodovanje -a s*, ker pa besede, narejene s pr.pono -stvo, zaznamujejo tudi stan, naj bi se izraz *gospostvo* uporabljal tudi kot občno ime, ki označuje plast plemstva, imenovan *gospoda* ali *baronstvo*, der Herrenstand, ordo baronum. Sklicujoč se na Dalmatinovo reklo »po vsem njegovem gospostvu«, je dodal tudi še pomen *gosposko območje*, der Bereich der Herrschaft, regio potestatis. Beseda *gospóščina* pa je po Pleteršniku občno ime, ki naj bi zaznamovalo najprej *baronski stan*, potem *oblastvo*, slednjič *imenje zemljiškega gospoda (graščino)*, die Grundherrschaft,

dominium. Toda tale povrstitev ne velja, ker je gosposčini pomen konkretnega gosposkega imenja prvoten, druga dva pomena, ki ju Pleteršnik navaja, pa sta prenesena.

SP 1950 (205) ima pod iztočnico *gospôda -e* ž vse tri izraze: *gospôska -e* ž, ki je objasnjena abstraktno kot oblast, čeprav gre za občno ime in pojem oblastvo; dalje *gospóstvo -a* s (gospóstva željen, gospostvaželjnost -i ž), ki naj pomeni abstraktno gospostvo, das Herrentum, dominatio; ter *gospôščina -e* ž, ki pobleže ni objasnjena. Morda je tudi ta pomanjkljiva objasnitev kriva, da naši vodeči znanstveniki ne upoštevajo omenjenih pomenskih razlik, temveč uporabljajo čedalje bolj in, lahko rečemo, zdaj že izključno strokovni izraz zemljiško gospostvo, ki je dobeseden prevod nemške besede die Grundherrschaft, postavljajoč ga izrazoslovno ob stran *deželnemu gospostvu*, katerikrat pa še *dinastičnemu gospostvu*. Stara slovenska beseda *gosposčina* pa je popolnoma vnmear puščena.

Pogled v slovenske pismene vire nam sicer pove, da so njega dni kdaj pa kdaj res rabili tudi abstraktni besedi gospostvo in gospostovanje, da bi zaznamovali z njima konkretno gosposko imenje. V Zapovednem listu (generalu) o vinskem davku iz leta 1570, ki je naš najstarejši vir strokovnega izrazoslovja (GMS 1942, 79 sl.), se bere tako pasus: »Dajemo vsakatirimu naznanje, kateri so v Kransku Dežele ino v to isto Gospostvo vdruženi ali zapopadeni« kot tudi reklo: »... ino v te kraje, ker so v to isto Gospostovanje vdruženi ali zapopadeni.« Pokojni Stanko Jug, ki je general objavil, je menil, da je to listino sestavil Hrvat Jurij Jurišič (umrl leta 1578). Na dveh drugih mestih je uporabil Jurišič izraz *deželska gosposčina*, ki tu pomeni deželno oblastvo, die Landesobrigkeit, potestas provinciae: »V imenu njegove Firstove svetlosti, tudi *deželske Gospodšine*«, oziroma: »... so zdajci *deželski Gospodšini* ž nih kerstnim imenom in primkom pokazali...« V istem besedilu jemlje pisatelj v misel enkrat *zemljiško gosposčino*: »inu potlie vašei *gruntni Gospodšini* združeni inu podverženi«, enkrat pa *gosposčino* brez določilnega pridevnika: »Tudi za *Gospodšine* ino volio vseh Deželjanov vkup.«

V nam doslej znanih drugih slovenskih besedilih se rabi beseda *gosposčina* največkrat v pomenu zemljiška gosposka, die Grundherrschaft, potestas dominica, in sicer v determinirani obliki *gruntna gosposčina* ali pa v ravno taki obliki *gorska gosposčina*, ki pomeni gorsko gosposko oziroma gorskega gospoda. Andrej Recelj (1582) pravi v členu 12 svojega prevoda Gorskih bukev iz leta 1543: »... kateri bi pak brez uesti soiga Grundtniga Gospuda ali *gosposšine* ... iz dežele ulekel« in podobno veli I. Kapsch (1683) v členu 9 svoje priredbe gorskih členov: »Kateri pa brez uole suoiga grundtniga Gospuda ali *gosposšine* ... iz te dežele vlečejo...« V členu 12 Vagensberškega fragmenta (po vsej priliki iz začetka 17. stoletja) se bere izraz *gorska gosposka*, ki ga v nemškem izvorniku na tistem mestu sploh ni. V doižnem listu z dne 15. aprila 1630 (LMS 1887, 313) je mesto, ki se glasi: »... ob perui toski im ie Imaio *gourska gosposčina* datj inu izročitj.« Tole gorsko gosposčino omenja tudi Pleteršnik I 234.

Prenos abstraktnega imena na pojem gosposko imenje tako, da postane občno ime, je kroatizem, ki sta ga uvedla v slovenščino 16. stoletja Dalmatin in Jurišič. Jurišič je celo skušal to besedo posloveniti z glagolnikom gospostovanje. Toda domača beseda za gosposko imenje je bila od starine beseda *gosposčina -e* ž, ki se je pokazala kmalu v determiniranih oblikah *zemljiška (gruntna) gosposčina* ter *gorska gosposčina*, brz ko so jeli razlikovati zemljiškega gospoda (der Grundherr) od gorskega gospoda (der Bergherr). Pojem gosposčina je bil tako zgodaj spojen s pojmom oblastvo, da ga je mogel uporabiti že Jurišič za zaznamovanje *deželne gosposčine*, se pravi deželnega oblastva, die Landesobrigkeit, potestas provinciae.

Beseda gosposčina potemtakem ni arhaični neologizem, ki ga skušamo ponovno vpeljati v slovensko znanstveno izrazoslovje, marveč je stara, izvorna, živa, ves čas slovarsko ugotovljena beseda, ki ni le prvotno, pač pa vse do propada fevdalstva pomenjala gosposko imenje, den herrschaftlichen Grund und Boden, solum dominicum. Še Andrej Recelj rabi besedo gosposčina jasno v tem pomenu v členu 49 svojega prevoda Gorskih bukev: »... en Vinograd ali Grundt v drugi Gosposini ležeč.« Sam Recelj in tudi I. Kapsch sta priči, da je

bil prenos gosposčine na pojem gosposke, die Grundherrschaft, potestas, kar brž pri roki.

Da se rabi dandanes abstraktni izraz gospostvo namesto pravilnega izraza gosposčina, kadar gre za konkretno gosposko imenje fevdalne dobe, tega je po našem mnenju bolj od našega slovarstva krivo nemško izrazoslovje, kjer pomeni beseda die Herrschaft prav takó konkreten dominij kakor abstraktno gospostvo. Nemško reklo das Zeitalter der Feudalherrschaft je gotovo pravilno prevedeno z besedami doba fevdalnega gospostva, toda reklo das Zeitalter der Feudalherrschaften ni doba fevdalnih gosposčin, saj pomeni nemška beseda v množini fevdalne ustanove zemljiške ureditve. Splošni strokovni izraz gospostvo moramo Slovenci natančno ločiti od posebnega strokovnega izraza gosposčina. Ni ga gosposkega grba, marveč obstoji zgolj gosposčinski grb ali grb konkretne gosposčine, das Herrschaftswappen, insigne dominicale. Sledeč Cigaletu, je to besedo že Pleteršnik I 237 pravilno opredelil.

V slovenskem znanstvenem izrazoslovju je treba natančno razlikovati gosposko, ki je oblastvo, gosposčino, ki je osnovna zemljiška ustanova fevdalne ureditve, in abstraktni izraz gospostvo, ki pomeni oblast gospodovanja. Kdo ne loči vojvodine od vojvodstva, starešine od starešinstva, planine od planinstva?

France Goršič

RIMA NA OKO PRI PREŠERNU

V sestavku O slovenski rimi je A. Bajec na str. 195 in 196 tretjega letnika JiS pokazal Prešernove rime, ki prepričljivo govorijo, da so napisane po sluhu. Ni brez pomena, da so zgledi iz pesmi Elegija svojim rojakam, Ne bodmo šalobarde in Od železne ceste, saj so to zelo neposredna besedila, zadnji dve še posebno živi in táko je moralo biti tudi rimanje. Bajec pa je tam pristavil, da je drugje videti, kako je pesnik v pisavi skušal včasih ravnati tako, da bi bila rima tudi za oko. To zadnje dognanje bi rad podprl še z nekaterimi zgledi, hkrati pa prvo nekoliko omejil. Ne mislim toliko na epigram Čebelarju, kjer se rima *Kastelic — čebelic*, zakaj priimek se je lahko izgovarjal s polglasnikom ali pa po pisavi s polnim vokalom, kakor je bil zapisal v akrostihu sonetnega venca: Primicovi, ne Primčevi Julji. Da pa je delal kdaj tudi rime na oko, priča Parizina: Zdaj kàs je vest buditi *jél*, Mašvavko hitro krivih *del* (kar bi za Gorenjca mogoče še šlo, ne pa:) Trepavnice, nad katerim *žil* Se madežik višnel je *vil*. Res Parizina ni izdelana in srečamo v nji še dosti čudnih reči, vendar kaže tudi kasnejša Nuna, kako je pesnika kdaj res potegnila za seboj pisava, da je rimal: *vesel — začel* — ni groma ne *strel*. Toliko prej, če se je 1 že takrat izgovarjal ali po ljudskem govoru ali po črki, kakor razlaga sam Metelko (gl. J. Lokar. Dve stoletnici, JiS III, 104). Zanimivo je, da imamo podobne rime celo pri Vipotniku, ki je vendar šel skozi šole, ko se je že odpravilo elkanje: *vál — privihràl* — iz mrtvih *skál* (Dvogovor).

Lino Legiša

DODATEK K PLETERŠNIKU

Zanimiva je primorska beseda meglencék v pomenu droben dež iz megle. V Pleteršniku beremo: meglensčak, der Salamander, zraven pa pripombo: pravijo, da iz megle pade. Beseda je znana iz Cafovega gradiva. V pomenu »droben dež iz megle« te besede Pleteršnik ne pozna, utegnila pa bi prav priti kot strokovni izraz v vremenoslovju.

Tudi primorskega izraza »zaloviti« v pomenu »zapoditi« ne poznajo naši slovarji. Poimenski razvoj pa je razumljiv. Nemško jagen pomeni na primer goniti in loviti. Če hočem uloviti žival, ki mi je ušla, na primer krava iz hleva, tečem za njo, žival pa pred menoj, jo torej lovim in podim hkrati. Tako je »zalovim« v pomenu zapodim razumljivo.

Tretja primorska beseda je mehuta, ki pomeni zapredek borovega prelca. Besedo ima Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar v pomenu die leere Haut der Insektenpuppe, to je prazen mešič zapredka. Če drži prijateljeva trditev, sta si ta dva pomena sicer sorodna, vendar ne enaka.

Ioan Tominec

Nove izdaje Mladinske knjige

V zbirki »KONDOR« je izšla 17. knjiga, in sicer Tagore: SPEVI. Tudi ta knjiga stane za naročnike broširana 130 din, vezana v ppl. 250 din, za druge pa broš. 150 din, vezana v ppl. 290 din.

Knjigi Gorki: MATI in P. Voranc: SAMORASTNIKI bosta ponatisnjeni v mesecu aprilu.

V mesecu maju izide Goldoni: KRČMARICA

V zbirki »POTOPISI« sta izšli knjigi:

Robert Neubauer: CEYLON, ppl. 900 din

Tibor Sekelj: VIHAR NAD ACONCAGUO, ppl. 500 din

V zbirki »ZLATA PTICA« sta izšli knjigi:

ŠPANSKE PRAVLJICE, ppl. 490 din

BOLGARSKE PRAVLJICE

ZALOŽBA »MLADINSKA KNJIGA«

Ljubljana, Tomšičeva ul. 2

Naročnikom

sporočamo, da tudi tretji letnik lahko pošljejo v vezavo, in sicer do 15. junija 1958 na upravo Mladinske knjige v Ljubljani (Tomšičeva ul. 2). Originalna vezava v platno stane 270 din.

Nekaj naročnikov še ni poravnalo naročnine. Lepo prosimo, naj to čimprej store, da jih ne bo treba še posebej pismeno opominjati. Redno izhajanje revije je odvisno tudi od rednega plačevanja naročnine.

